

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BULGAR GÖZÜYLE İSTANBUL

KARANOV - MACAROV - NAÇOV

Yayına Hazırlayan
HÜSEYİN MEVSİM

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

BULGAR GÖZÜYLE İSTANBUL

KARANOV - MACAROV - NAÇOV

Yayına Hazırlayan
HÜSEYİN MEVSİM

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
IV/A-2-2.12A. Dizi - Sayı: 2

BULGAR GÖZÜYLE İSTANBUL

Yayına Hazırlayan
DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA

Bulgar gözüyle İstanbul / [çev. ve yay. haz.] Hüseyin Mevsim.— Ankara :
Türk Tarih Kurumu, 2011.
viii, 134 s. ; 21 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ;
IV/A-2-2.12A. Dizi-Sa. 2)

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 2413 - 0

1. İstanbul _ Kültür tarihi. 2. Anılar _ İstanbul tarihi. 3. Karanov,
Efrem, 1853-1927 _ Anılar. 4. Macarov, Mihail, 1854-1944 _ Anılar.
5. Naçov, Nikola, 1859-1940 _ Anılar.
I. Mevsim, Hüseyin. II. Dizi.

956.226

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 08.12.2010 tarih ve
623/11; 13.07.2011 tarih ve 641/11 sayılı Yönetim Kurulu kararları
gereği 3.000 adet basılmıştır.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2413 - 0

Raportör: Prof. Dr. Evgeni R. RADUSHEV

Türk Tarih Kurumu Basımevi

Akhun Caddesi No: 1

Sincan Organize Sanayi Bölgesi / ANKARA

Tel: (0312) 267 16 11 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
-------------	-----

I. BÖLÜM

GİRİŞ, <i>BULGARLAR VE İSTANBUL</i>	1
---	---

II. BÖLÜM

EFREM KARANOV (1853–1927)	9
<i>60 YIL ÖNCE İSTANBUL'DAKİ BULGAR KİLİSESİ</i> <i>(ÖĞRENCİLİK ANILARI)</i>	11

III. BÖLÜM

MİHAİL MACAROV (1854–1944)	59
<i>ANILAR (1854–1878)</i>	63
BULGAR HACILIĞINA GENEL BİR BAKIŞ	77
<i>60 YIL ÖNCE KUDÜS YOLCULUĞU (1928)</i>	85

IV. BÖLÜM

NİKOLA NAÇOV (1859–1940)	99
<i>BURSA GEZİSİ</i>	101

KAYNAKÇA	127
----------------	-----

DİZİN	129
-------------	-----

ÖNSÖZ

Haziran 2009'da, Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan zorunlu göçün 20. yılı anmaları kapsamında Bursa'da düzenlenen etkinliklere katılan Bulgaristan Cumhuriyeti'nin demokratik yolla seçilen ilk cumhurbaşkanı Dr. Jelyo Jeleve ile içten sohbetimiz sırasında, değerli filozof ve devlet adamı, İstanbul'da bir toplantıda söylediği "Aslında bu kent Bulgarlara Türklerden daha çok başkentlik etmiştir" sözlerinin önce şaşkınlık yarattığını, ancak Bulgarların Osmanlı'dan önce yaklaşık 200 yıl kadar Bizans egemenliğinde de kaldığını anımsatınca kendisine hak verildiğini anlattı.

Gerçekten de Bizans Konstantinopolis'i ve Osmanlı İstanbul'u Bulgar devlet, toplumsal, ticaret, politika, kültür ve eğitim tarihinde olağanüstü önemli ve belirleyici rol oynar. Dolayısıyla bu eşsiz kentle ilgili özellikle 19. yüzyıl Bulgar yazar ve gezginlerin eserlerinde değerli tanıklıkların karşımıza çıkmasının son derece doğal bir sonuç olarak algılanması gerekir.

Osmanlı tarihi açısından başat önem arz eden Bulgar kaynaklarının – gerçi bu değerlendirmemiz Sırpça, Hırvatça, Slovence belgeler için de aynı ölçüde geçerli – ülkemizde yeterince bilinmediği ve tanınmadığını büyük bir eksiklik görerek, bu boşluğu *Bulgar Gözüyle Anadolu ve Rumeli Tanıklıkları* tasarımızla olabildiğince gidermeyi umut etmekteyiz. Her ne kadar İlber Ortaylı, sözünü ettiğimiz boşluğun "karşılıklı arşiv tetkiklerinin zorluğu ve filolojik noksanlıktan" kaynaklandığını ileri sürse de, bunun 1989 öncesi dönem için belki geçerli bir neden sayılabileceğini, ancak günümüzün elverişli politik konjonktüründe ve iletişim koşullarının gelişmişliğinde kesinlikle bir gerekçe olamayacağını düşünmekteyiz.

Bu bağlamda, ilgili bilim alanlarında görevli akademisyen ve öğrenciler başta olmak üzere, sayıları her gün artan Balkan göçmen

dernekleri yöneticileri ve üyelerine, kısaca gerekli dil yetkinliğine sahip herkese söz konusu kaynakların Türkçeye aktarılması ve Türk bilim adamları ve araştırmacıların hizmetine sunulması için önemli görev ve sorumluluklar düştüğü kanısındayız.

Tasarımımızın ilk ayağı niteliğindeki *Bulgar Gözüyle Bursa* (Kitap Yayınevi, 2009) başlıklı çalışmamız okurla buluşmuş, sonrasında *Bulgar Gözüyle Edirne* yayıma hazır hale getirilmiştir. Şimdi de *Bulgar Gözüyle İstanbul* adlı eserimizi ilgili çevrelerin dikkatine sunmaktayız.

İstanbul’la ilgili Bulgar anı ve gezi notlarının çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle İmparatorluk başkenti tanıklıklarını üç ciltte derlemeyi tasarlamaktayız. Elinizdeki ciltte, kronolojik ölçütü de göz önünde bulundurarak Efrem Karanov, Mihail Macarov ve Nikola Naçov’un anılarının yer almasının uygun olacağını düşündük. İstanbul’u konu edinen yapıtlarının çevirisiyle birlikte, kısaca yaşamöyküleri ve toplumsal etkinlikleriyle tanıtılan yaratıcıların Bulgar edebiyatı hiyerarşisinde birincil öneme sahip ve çok bilinen yazar veya araştırmacı oldukları söylenemese de, bıraktıkları metinler kentin farklı yön ve boyutunu görmemize ve canlandırmamıza olanak sağladıklarından bizim açımızdan dolaysız kaynak niteliği taşırlar.

Görüleceği gibi, yapıtların sadece İstanbul’la ilgili kısımlarını değil, İstanbul’a yolculuk hazırlıkları, karadan veya denizden, tren, at arabası veya vapurla yapılan maceralı yolculuğu; ayrıca Selanik, Filibe, Edirne, Tekirdağ gibi İstanbul yolu üzerinde bulunan yerleşimlerle ilgili kesitlerin de dâhil edilmesinin yerinde olacağını düşündük.

Her üç yapıtta da 1860’lı–70’li yıllarda Osmanlı taşrasında ve özelde İstanbul’da Bulgar merceğinden ticaret etkinliği, hanlar, okullar, toplumsal, dinsel, kültürel yaşam ve birçok başka alanla ilgili değerli bilgi, veri ve yaklaşımlar yer almaktadır. Özellikle ulaşım, eğitim, 1865 kolerası, İstanbul yangınları ve tulumbacılar, Bulgar–Rum, taşra–başkent karşıtlığı gibi konularda çarpıcı izlenimler aktarılmaktadır.

Efrem Karanov, Mihail Macarov ve Nikola Naçov’un İstanbul tanıklıklarının başta tarihçiler olmak üzere yerel tarih ve kent kültürü araştırmalarına katkı sağlaması umuduyla...

Doç. Dr. Hüseyin Mevsim,

Mart Nisan 2010, Ankara

I. BÖLÜM

GİRİŞ

BULGARLAR VE İSTANBUL

681 yılında, Güney Slavlarla Orta Asya kökenli Protobulgarlar, Balkan Yarımadası'nın yerli unsuru Trakları da katarak Avrupa'nın en eskileri arasında yer alan Slav-Bulgar Devleti'ni kurarlar. Protobulgar Asrapuh (İsperih) önderliğinde oluşturulan bu devletin ilk sınırları kuzeyde Karpatlar, güneyde Kocabalkan, doğuda Karadeniz, kuzeydoğuda Dnyester ve batıda Tisa kıyılarına değin uzanan geniş bir coğrafyayı kapsar.

Etnik açıdan farklı kökene, tapınma ve geleneğe sahip Trak, Slav ve Protobulgarların birleşerek Bulgar Devleti'ni kurmaları, hemen yanı başında bulunan ve askerî, ekonomik ve kültürel potansiyeli yüksek, ayrıca yayılmacı dış politika izleyen Bizans İmparatorluğu'na başarıyla karşı koyabilme isteğinden kaynaklanır. Böylece, tarih sahnesinde Bizans'ın komşusu olarak yerini alan Bulgar Devleti'nin varlığını koruyabilmesi bir yandan zorlaşırken, diğer taraftan yüzyıllar boyunca dünyanın en gelişmiş ve güçlü imparatorluğunun kültürel ve dinsel etkisi alanına girme olanağı da doğar. Dolayısıyla, on yüzyılı aşkın bir zaman kesitinde, dünya tarihindeki en uzun ömürlü imparatorluk 1453 yılında varlığını yitirinceye dek, iki komşu ülke belirleyici bir koşutluk içinde gelişerek adeta birbirinin izdüşümü haline gelir.

Bulgarlar kendi benlik, kimlik ve devletini Bizans'la yüzyıllarca süren bir rekabet içinde kabul ettirme zorunda kalırlar. Özellikle sözü edilen imparatorluğun *Ortaçağın Güneşi* olarak tanımlanan başkentinin bu denli yakınında bulunmak, Bulgar tarihini ve kültürünü derinden etkiler. Bulgarlar açısından Konstantinopolis hem büyük tehlike ve tehdit, hem de çekici bir merkez, izlenilmesi gereken modele dönüşür.

Dünya tarihinde, Konstantinopolis/İstanbul örneğinde olduğu gibi, yüzyıllarca insanlığın tartışmasız en önemli ve görkemli odağına dönüşmüş başka bir kent bulunamayacağı kanısı oldukça yaygındır.

Tarihsel süreç içindeki Bulgar-Bizans politik, toplumsal ve kültürel ilişkilerine kısaca bir göz atılması, iki devletin birbirine ne denli büyük beraberlik ve karışıklık içinde geliştiğini göstermeye yeterli olacak; bir taraftan Bizans'ın Bulgarları yok etme çabası öne çıkarken, diğer yandan Bulgarların da bu sayede ayakta kalabildiği görülecektir.

7. yüzyıl sonlarına doğru Balkan Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, Bizans'ın eski toprakları üzerinde kurulan Bulgar Devleti, hemen bölgede hegemonya kurma çabasına girdiği için, daha ilk baştan güçlü komşusunun başlıca rakibi haline gelir. Ortaçağ Bulgar tarihinin daha iyi algılanıp yorumlanabilmesi için, bunun bin yıla yakın bir süre Bizans İmparatorluğu'nun devlet, politik, ekonomik, dinsel ve kültürel odağı olan Konstantinopolis'in Balkan hinterlandını oluşturan topraklarda gelişmiş olduğunun göz önünde bulundurulması gerekir.

Konstantinopolis, bir zamanlar Roma örneğinde olduğu gibi, İmparatorluğun kalbi olma niteliğini taşıyıp Bizanslılığın tüm değerlerinin koruyucusu konumuna gelir. Uzun tarihsel yaşamı boyunca birçok kere Bizans İmparatorluğu sadece kendi başkentini elinde bulunduracak ölçüde daralır ve sıkışır, ancak tam da burada, kentin aşılması olanaksız surları önünde yabancı saldırıların önü kesilir, onu kuşatanların güçleri tükenir. Buradan alınan ivmeyle İmparatorluk yeniden toparlanmayı ve yitirileni geri almayı başarır.

İnişli çıkışlı bir gelişim grafiği çizen Bulgar-Bizans ilişkilerinin yeni devletin neredeyse kuruluş anından itibaren başladığını görürüz.

688 yılında IV. Konstantinos'un yerine imparator seçilen II. Iustinianos'un (685–695) kuzeydeki yeni devlet oluşumunun varlığını kabullenmesi kolay olmadığından, Bulgarlara karşı kapsamlı bir sefer başlatır. 705 yılında Bulgar Hanı Tervel (700–721) tahtına geri dönmesi için II. Iustinianos'a yardıma gider ve katkılarından dolayı 'caesar' unvanı ve Kocabalkan'ın güneyinde bulunan bir bölgeyle ödüllendirilir. Daha sonraki yıllarda Tervel ve III. Theodosius (715–717) arasında iki devletin bağlarının geliştiğine tanıklık eden ticarî anlaşmalar imzalanır. Aynı yıllarda Bulgar hükümdar, Araplara karşı başkentini savunan III. Leon'a yardım etmek için ordusuyla Konstantinopolis surlarına dayanır.

Bu işbirliği örnekleri iki komşu devletin beraber yaşayabilmesinin ancak barışçıl koşullarda olası olduğunu gösterir. Ne ki, ilişkilerin keskin bir biçimde değiştiğine de sıkça tanık oluruz. Örneğin, V. Konstantinos Kopronimos (741–775) yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminde Bulgarlara karşı dokuz sefer düzenlemekten çekinmeyerek, komşu devleti yok etme çabası içinde olduğunu açıkça gösterir.

IV. Leon (775–780) ve VI. Konstantinos (780–793) dönemlerinde de iki ülke arasındaki gerilimin devam ettiğine, ancak devletlerinin kuruluş döneminin zorluk ve sancılarını atlatan Bulgarların, savunandan yavaş yavaş saldıran pozisyonuna geçtikleri görülür. Kardam (777–803) Bizans İmparatorluğu'nun Makedonya topraklarına seferler düzenler, ancak ikili ilişkiler özellikle Krum (803–814) ve I. Nikephoros (802–811) döneminde sertleşir. Adı geçen imparator 811 yılında büyük bir orduyla Bulgarların başkenti Pliska'yı ele geçirerek talan eder, ancak dönüş yolunda Bizanslılar Kocabalkan geçitlerinin birinde pusuya düşürülüp bozguna uğrattılır, Bulgar hükümdar öldürülen imparatorun kafatasından yaptığı kadehle şarap içer ve Trakya'ya yönelen ordusu Konstantinopolis surları önüne kadar ilerler. Burada Krum aldatmacayla Bizans tarafından öldürülmek istenince, Bulgar hanı kentin ele geçirilmesi için yoğun bir askerî hazırlık içindeyken rahatsızlanarak yaşamını yitirir.

Bizans'la 30 yıllık barış antlaşması imzalayan Omurtag'dan (814–831) sonra tahta çıkan Malamir (831–836) ve Presiyan (836–852) dönemlerinde Bulgar Devleti ağırlıklı Slav etnik unsurunun yaşadığı Makedonya ve Trakya bölgelerinde topraklarını genişletir.

Çar Boris (852–889) Hristiyanlığı kabul ederek (865) devletindeki halen giderilemeyen dualizmi, başka deyişle tapınım ve gelenek ayrılığını ortak bir din şemsiyesi altında birleştirmeyi amaçlar. Roma'ya da başvurmasına karşın yakınlığından dolayı Hristiyanlığı Bizans'tan kabul etmekte karar kılar ve bu gayet önemli gelişme iki devlet arasındaki karşılıklı bağları daha da güçlendirir. Yine bu yıllarda Kiril ile Metodiy kardeşler kilisenin gereksinimlerini karşılamak için Slav-Bulgar abecesini yaratarak, Bulgar kültür tarihinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlarlar.

Bulgar-Bizans ilişkilerinde 864–893 yılları barış içinde geçtikten sonra Boris'in yerini oğlu Simeon (893–927) alır. Onun döneminde Bulgar Devleti her açıdan güçlenerek tarihteki en parlak, o ana değin erişemediği ve daha sonra da yükselemeyeceği evrelerden birini yaşar. Bizans başkentinde kurulu ünlü Magnaura Yüksek Okulu'nda eğitim gören çar,

kültürün gelişmesine olağanüstü önem vermenin ötesinde, başkentini Pliska yakınlarındaki Preslav'a taşır ve burada oluşturduğu ekolle edebiyatın gelişmesine katkıda bulunur. Sınırlarını batıda Adriyatik, güneyde Akdeniz'e değin genişleterek devletini birincil Avrupa gücü haline getirir. Bununla da yetinmeyen genç çar, güney komşusunu ortadan kaldırmayı tasarlar ve kurmayı amaçladığı ortak Bulgar-Bizans Devleti'nin başkentini Konstantinopolis'e taşıyarak imparator tahtına oturmayı arzular. Simeon 913'te güçlü bir ordunun başında Trakya'da karşılık görmeden Bizans başkentinin aşılması neredeyse olanaksız surlarına dayanır, Blakherna'dan Alun Kapi'ya değin kanallar kazarak kenti kuşatır.

9. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başlarında *Ortaçağ Güneşi*'nin ele geçirilmesi Bulgar Devleti'nin dış politikasının birincil önceliği haline gelir. Gerçekten de sözü edilen dönemde bu amaca kilitlenen Bulgarların Konstantinopolis'i ele geçirme ülkülerini gerçekleştirmeye çok yaklaştıklarını görürüz. 927'de yaşamını yitirmeden önce Simeon ordusuyla iki kez Bizans başkentinin surlarını titretse de, bu girişimlerini başarıyla taçlandıramaz.

Ortaçağ Bulgarları, Bizans başkentinin *Konstantinos'un kenti* anlamına gelen adını, daha sonra diğer Slavların da benimseyeceği ve *çarların kenti*, *kentlerin çarışesi* şeklinde çevirebileceğimiz Tsarigrad olarak anmaya başlarlar. İlk İstanbul'un Slavca adına Eski Bulgar edebiyatının 10. yüzyıl metinlerinde rastlandığı ve *Царуградъ, Цароградъ, Царскии градъ, Градъ цъарскии* gibi farklı biçimleriyle tarih içerikli özgün veya çeviri yapıtlarda 13.-14. yüzyıldan itibaren yaygınca kullanılmaya başlandığı varsayılır. Ortaçağ tarihçisi Vasil Giuzelev'e göre, büyük olasılıkla bu adın Eski Bulgarca'daki ilk hali *Градъ цъарскии* olup daha sonra Tsarigrad biçimini almıştır. Bu toponimik örnek bile Ortaçağ Bulgarlarının bilinçlerinde Bizans başkentinin nasıl bir anlam ve değer taşıdığını göstermek açısından yeterli olup günümüzde de, özellikle eski kuşak Bulgarlar arasında, edebiyat ve bilim çevrelerinde kullanımını yitirmemiştir.

Sıradaki Bulgar Çarı Petır (927-969) tahta çıktığı yıl İmparator I. Romanos Lakapenos'un torunu Maria (İrina) ile evlenerek iki devlet arasındaki ilişkilerin 40 yıllık bir barış dönemini başlatır. Ancak Simeon'un parlak yönetiminden sonra krize giren Bulgar Devleti toparlanamaz ve Çar Samuil'in (976-1014) çırpınışlarına rağmen, daha sonra Bulgaroktonos (Bulgarkıran) takma adıyla tarihe geçecek olan II. Basileios (963-1025) döneminde Bizans egemenliğine (1018) girmekten

kurtulamaz. II. Basileios'un tutsak edilen 15 bin askerin gözlerini oydurması, Bulgarlar üzerinde yüzyıllarca silinemeyecek derin bir travmaya neden olurken, Birinci Bulgar Devleti de tarih sahnesinden silinir.

Bizans egemenliği yaklaşık 170 yıl kadar sürer ve 1186'da Tırnovolu boyar kardeşler Asen ile Petir önderliğindeki ayaklanma sonucunda, Bulgarlar bağımsızlığına kavuşur ve İkinci Bulgar Devleti'nin tarihi başlar. Bu dönemde de Bulgar-Bizans ilişkileri inişli çıkışlı bir grafik çizmeye devam eder.

Asen hanedanından Kaloyan (1197–1207), Konstantinopolis'i ele geçirmek ve burada Haçlıların kurduğu Latin İmparatorluğu'nu yıkmak amacıyla 1204 yılı başlarında yine kentin surlarına dayanır. Çar II. İvan-Asen (1218–1241) Latin İmparatorluğu'nun yıkılmasından önce *Ortaçağ Güneşi*'nin alınması için harekete geçerek onu kuşatır. Mihail Şişman'ın (1323–1330) yayılmacı dış politika programında, Konstantinopolis'i alarak devlet sınırlarını Tuna'dan Boğaz'a değin genişletmeyi amaçladığı görülür. 1327'de Bizans başkentini almak ister, ancak başaramaz.

İzleyen yıl ve yüzyıllarda iki devlet hanedanlarının evlilik ve akrabalık yoluyla yakınlaşması sonucunda kentin ele geçirme ülküsünün giderek Bulgar Devleti'nin dış politika ve askerî doktrininin dışında kaldığını görürüz. Bu değişiklik Bulgarların artık Slav-Bizans Ortodoks dünyasına derinden entegre olduğunu gösterir. Bulgar çarları Güneydoğu Avrupa'nın politik gerçeklerini göz önünde bulundurarak Konstantinopolis'i yönetme yanlısamasından sıyrılırlar.

Evrenin gözü, Batı ve Doğu halklarının hayali olarak nitelendirilen Bizans başkentinin miknatis çekiciliği, İkinci Bulgar Devleti hükümdarlarınca aşılmış olur. Bu doğrultuda çok ilgi çekici bir gelişme gözlemlenir. Konstantinopolis'i ele geçirme doktrini, başkent Tırnova'yı Ortodoks Güneydoğusu'nun politik, dinsel ve kültürel odağına dönüştürmek tasarısıyla değiştirilir. Başka bir deyişle, Konstantinopolis'i ele geçirmek yerine, kendi Konstantinopolis'ini oluşturma fikri benimsenerek bunun uygulanışına geçilir. Bundan dolayı, Bulgar başkentine 'büyük kent', 'ulu kent', 'çar kenti', 'Tanrı'nın koruduğu çar kenti', 'kentlerin çarışesi', 'şanlı çar kenti', 'yeni Kudüs', 'kentlerin anası Konstantinopolis'in gerçek evlâdı' gibi tanımlamalar yakıştırılır.

İkinci Bulgar Devleti'nde, özellikle Tırnovo Yazın ve Yazım Ekolü etkinlikleri kapsamında, edebiyatın yeniden canlanıp yükseldiğine, 9. yüzyılın ikinci yarısı-10. yüzyıl başlarından sonra adeta ikinci bir Rönesans dönemi yaşandığına tanıklık ederiz.

14. yüzyıl sonlarına doğru (1396) önce Bulgarlar bağımsızlığını yitirerek Osmanlı egemenliğine girer, yaklaşık yarın yüzyıl sonra da Konstantinopolis düşer ve Bizans İmparatorluğu tarih sahnesinden silinir. Ancak bu gelişmeler sonucunda Bulgarların İstanbul'la bağları kopmaz, hatta Osmanlı başkentinin Edirne'den buraya taşınmasıyla bir anlamda daha da güçlenir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ve özellikle Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilânıyla çeşitli yerlerden Bulgarların yoğun olarak İmparatorluğun başkentine akın ettikleri ve esnaf grupları oluşturarak, kısa zamanda bazı meslek ve zanaatları tekellerine aldıkları görülür. Önceleri geçici ve mevsimlik işlerde çalışan Bulgarlar, daha sonra başkente yerleşerek zamanla güçlenen ve sayısı artan bir koloni oluştururlar. Hatta 19. yüzyılın ortalarına doğru sayıları 45-50 bin kişiye ulaştığı varsayılan Bulgarlar, Osmanlı başkentini 'en çok Bulgar'ın yaşadığı kent'e dönüştürürler. Öte yandan, koloninin ekonomik potansiyelinin bir sonucu olarak İstanbul önemli bir Bulgar kültür ve edebiyat merkezi kimliği de kazanır. Burada bulunan yabancı okullarda okuyan öğrenciler, çıkarılan süreli yayınlar, kurulan kültür kurumları, matbaalar, yayınlanan kitapların sayısı bunun bir kanıtıdır. Bundan dolayı Osmanlı başkenti, Bulgarların Fener Rum Patrikliği'ne karşı yürüttüğü bağımsız kilise savaşımının üssüne, ayrıca 1870'te kurulmasına izin verilen Bulgar Eksarhlığı'nın merkezine dönüşür. Dönemin önde gelen edebiyatçı ve gazetecilerinin büyük bir çoğunluğu yaratıcılıklarına burada başlar.

Bulgaristan'ın görece bağımsızlığına kavuşmasından (1878) ve özellikle Doğu Rumeli Eyaleti'nin Bulgar Prenslığı'yle birleşmesinden (1885) sonra, İstanbul'daki Bulgar kolonisi dağılarak azalmaya başlar. Ancak 1880'li yılların ikinci yarısında Bulgaristan'da yaşanan politik kriz ve karmaşıklık İstanbul'u *Bulgar'ın Bulgar'dan kaçtığı ve kurtulduğu bir sığınak* haline getirir.

1912 yılının sonbahar aylarında patlak veren Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgarların başlıca amaçlarından biri, olanaklar el verdiğince İstanbul'a doğru ilerlemek ve kenti kuşatmaktır. Çatalca yakınlarına dek durdurulamayan Bulgarların en büyük ulusal bozgunlarından birini

yaşamalarına neden olan İkinci Balkan Savaşı'nın (1913) temelinde Bulgar Çarı Ferdinand'ın (1887–1918) İstanbul'a beyaz atla girme paranoyası yatar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra farklı yıllarda birçok Bulgar yazar ve yaratıcının İstanbul'u ziyaret ederek, burasını inanılmaz toplumsal ve kültürel yeniliklerin yaşandığı bir yer olarak algılayıp, ilgi çekici tanıklıklar bıraktığını görürüz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 'Soğuk Savaş' döneminde, Türkiye ile Bulgaristan'ın karşıt politik, ideolojik ve askerî bloklarda yer almasından dolayı İstanbul'u ziyaret eden az sayıda Bulgar yazar, burasını acımasız kapitalist düzenden kaynaklanan eşitsizliğin çarpıcı bir örneği olarak algılamayı yeğler.

1980'li yılların sonunda Doğu Bloğu ülkelerinde yaşanan dağılım süreci ve buna bağlı olarak gelişen rejim değişikliğinden sonraki dönemde, gerek coğrafi yakınlığından, gerekse tarihsel bağlardan dolayı, İstanbul, Bulgarların en çok ziyaret ettiği ve tanımak istediği yerler arasında ilk sırayı alır. Tarihsel önyargı ve yaklaşımlardan arınmış genç kuşak Bulgar yazarların, İstanbul'u artık bir doğa harikası ve açık hava uygarlık müzesi olarak algılama eğilimlerinin ağır bastığına tanıklık ederiz.

Başlıca noktalarına değinerek kısaca sunmaya çalıştığımız bu girişten de anlaşılacağı gibi, kuruluşundan günümüze değin 1300 yılı aşkın tarihi boyunca, Bulgar Devleti ve Bulgarlar, Bizans ve Osmanlı'ya başkentlik yapmış İstanbul'la bazen iç içe ve müttefik, bazen ise şiddetli karşıtlık, ama her zaman karşılıklı etkileşim ve koşutluk içinde bulunurlar.

İstanbul'un Bulgarların tarihsel ve kültürel yazgısı üzerinde belirleyici rolünü edebiyat tarihçisi Tonço Jeçev (1929–2000), “*Güçlü imparatorluklar başkenti, dünya diplomasisinin odağı, Ortodoksluğun beşiği, Roma'dan sonra yerkürenin merkezine dönmüşen İstanbul'a bu denli yakınlığımız, ulusal karakter ve özelliğimizde kalıcı ve çok derin izler bırakmıştır kuşkusuz.*” sözleriyle dile getirir.

II. BÖLÜM

EFREM KARANOV

(1853–1927)

Efrem Karanov, 1853 yılında bugün Makedonya’da bulunan Kratovo [Kratova] kasabasında dünyaya gelir. Özellikle 16.–19. yüzyıllarda önemli bir kurşun, gümüş ve bakır madenciliği merkezi olarak ün yapan kasabada ilköğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul’da bulunan Bulgar Okulu’nda eğitim görür (1864–1866). Başarılı bir öğrenci olarak Rusya’ya gönderilir ve burada 2. Odessa Lisesi’ni bitirerek ardından Odessa Üniversitesi’nde Slav Filolojisi okur. Sağlık nedenleriyle eğitimine ara vermek zorunda kalan Karanov, Haziran 1875’te memleketine dönerken İstanbul ve Filibe’ye uğrar ve geçici olarak buradaki Rusya Konsolosluğu’nda görev alır. Ağustos 1875’te İştip Okulu’nda başöğretmen olduğunu, 1877’ye kadar burada kaldığını ve sonra Kratova’ya döndüğünü görürüz. 1878 başlarında bağımsızlığına kavuşan Küstendil’e gider ve burada geçici Rus yönetiminde çevirmenlik yapar. Daha sonra Küstendil’e yerleşir ve uzun yıllar öğretmen olarak çalışır. Okul müdürlüğü ve müfettişlik görevleri de üstlenir. Küstendil Okuma Yurdu ve Müzesi’nin kurucusu ve uzun yıllar derlemeciliğini yapar. Bu arada Makedonya kurtuluş hareketinin organizasyonunda etkin rol oynar, gizlice çetelerin gönderilmesine destek sağlar ve örgütün elebaşlarına lojistik destek sağlar. Ülkesinin Balkan Savaşları’nda ve oğullarından birini de yitirdiği Birinci Dünya Savaşı’nda uğradığı bozgun ve yıkımı büyük üzüntüyle karşılar ve toplumsal etkinliklerden elini çeker. 1925 yılında ülkesinde yaşanan olaylarda önceki oğlu Radivoy da öldürülür. Bu yıkıma dayanamayan Efrem Karanov büyük bir hayal kırıklığı içinde yaşama gözlerini yumar (1927).

Oldukça genç yaşta Bulgar Bilimler Akademisi üyeliğine kabul edilmesine karşın (1884), ölümünden sonra uzun yıllar unutulmaya terk edilen ve değeri anlaşılmayan Karanov, yaşamı boyunca Bulgar halk yaratıcılığının araştırılması ve yerel tarihçiliğin gelişmesine yadsınamayacak hizmetlerde bulunur. Halk türküleri derler, halk şiiri üzerine incelemeler kaleme alır, etnografya dalında önemli araştırmalara imza atar, Slav dillerinden Bulgarcaya çeviriler yapar, ayrıca Bulgarcadaki vurgu üzerine kapsamlı bir inceleme üzerinde çalışır.

Çevirisini sunduğumuz ve yaşamının son yıllarında yakınlarına dikte ettiği **60 Yıl Önce İstanbul'daki Bulgar Kilisesi** (*Öğrencilik Anıları*) başlıklı el yazısı yıllar sonra bir rastlantı sonucu Küstendil Müzesi'nde ortaya çıkarılır ve içerdiği değerli tanıklıklardan dolayı kitaplaştırılır (1979).

İstanbul'daki Bulgar kilisesine bağlı Bulgar Okulu'nun atmosferi, düzeni, Bulgar ileri gelenlerin öğrencilere ve okula hizmetleri, ders programı, öğrencilerin günlük yaşamı, heyecan ve oyunları, ders içerikleri ve öğretmenleri hakkında bu denli ayrıntılı ve canlı yazılmış başka bir metin örneğine rastlamak zordur. Bunun ötesinde, 1860'lı yılların İstanbul'u için de Karanov'un ilginç ve son derece değerli gözlem ve tanıklıklar bıraktığını görürüz. Kuşkusuz bizim açımızdan anıların en çarpıcı kısmı, 1865 yılında İmparatorluk başkentini kasıp kavuran ve binlerce kişinin ölümüne neden olan kolerayla ilgili sayfalardır. Memleketinden uzakta ve bir ölçüde yadırgadığı bir ortamda yaşayan 12 yaşındaki çocuğun İstanbul kolerası hakkında gözlem ve izlenimleri eşsiz bilgiler eşliğinde sunulur.

60 YIL ÖNCE İSTANBUL'DAKİ BULGAR KİLİSESİ

(Öğrencilik Anıları)

(Anıların ilk sayfalarında Karanov doğduğu Kratova, ailesi ve anne babası, okulu, öğretmenleri ve kasabanın kilisesinden söz eder. Babası hacılığı sırasında dört çocuğundan erkek olan ikisini Bulgar halkına adadığına ve bunları İstanbul Bulgar Okulu'na eğitime göndereceğine ilişkin İncil üzerine yemin eder. Yıllar sonra annenin ve öteki yakınlarının karşı çıkmasına rağmen verdiği sözü yerine getirir.)

İstanbul'a yola çıkacağımız gün olan 30 Ağustos 1864 yaklaşıyordu. Babam, 'kara hekim' dediğimiz Rum'a, çünkü 'ak hekim' de vardı, Fransız giysileri, başka deyişle, siyah saten palto ve pantolonlar sipariş etti. Yürürken bu giysiler hışırıyordu ve daha rahat olduğundan mavi donlarımızı giymeyi tercih ediyorduk. Bağlar ve tarlalarla, sonra da akrabalarla vedalaşmaya çıktık. İstanbul'a gitmekten vazgeçilmesi için akıl almaz kurnazlıklar devreye sokuldu, hatta ben biraz gevşemiştim bile, ama babam, "Yemini unutma!" diye uyarınca, artık itiraz edemedim. Özellikle de birçok kent, köy ve babamın sıradan bir balıkçı mavnasıyla çeşitli Ege ve Akdeniz adalarına sürüklenerek Selanik'ten İskenderiye üzerinden Yafa'ya hacılık yolculuğunu anlattığı denizi görecektim ve bunları yolculuk defterime not edecek olmam beni heyecanlandırıyordu. Ancak annemden ayrılacak olmam bana tarifsiz acı veriyordu. Zavallı anneciğim sürekli ağlıyor, düşünceli düşünceli dolaşıyor, susuyor ve bulunduğu odanın kapısı aralanınca, birden fenalaşıyordu. Bütün kasaba babama karşı ayaklandı. Herkes onu dinlemememizi söylüyordu. Kasaba halkına göre babam ne yaptığının farkında değildi ve çocuklarını mahvedecekti.

Çorbacı Maksim: "Çocuklar, İstanbul kokonalarından sakının, çünkü bunlar insanı yok eder." diyordu. Hacı Buşe: "Ne mutlu size, İstanbul'da yumuşak döşek ve yastıklarda yatacaksınız. Yatağa uzanıyor

ve birden tüye gömülüyorsun. Gel keylim, gel!” diye ekliyordu. Buşe İstanbul’da hizmetkârlık yapmış, para biriktirmiş ve oradan hacca gitmişti. Kratova dönüşünde papazlarla kasabanın dışında karşılaşmıştı onu. Şimdi patronluk taslar. Uzun zaman kantara falan dokunmadı, çünkü hacı adamın kantar tutması yakışsızmış. Ne ki, daha sonra ihtiyaç ona kantar da tutturdu ve bazen yanlış tarttığı da oldu. Bunun için öbür dünyada Aziz Petrus huzurunda hesap verecek ve iblisi sevindirecek. Öğretmenimiz Teodosiy ise: “İstanbul’daki Bulgar kilisesinin sütunları baştan aşağı mermer. Şadırvanı da muhteşem, bizim hamamdaki şadırvan bir şey değil onun yanında. Avlu; mavi, yeşil, kırmızı ve beyaz deniz taşlarıyla kaplı. Okulda, dost olacağınız seçkin öğrenciler var. Örneğin, papaz oğlu Stefan melek gibidir ve Fransızca, Yunanca, Türkçe olmak üzere çok dil bilir.” diyordu. Adı geçen Stefan Panaretov¹ şimdi Amerika’da Bulgar diplomatı. Öğretmenimiz, doğruluğu kuşkulu bu bilgileri, eski Küstendil² metropoliti Dionisiy’le bir tartışma üzerine iki yıldır İstanbul’daki Bulgar kilisesinde yaşayan Kratovalı Papaz Georgi’nin mektuplarından ediniyordu.

Aleksi amca: “Kardeşim olan babanız sizi açlıktan öldürecek, canım yeğenlerim.” diyordu. Spasena nine: “Kendinizi iyi koruyun, yavrular, denizde boğulmayasınız sakın. Deniz, dibi olmayan bir sudur.” diye ekliyordu. Buna karşılık bir keresinde ben, “Çocukların boğulmaması için denizin çitle çevrelenmiş olması gerekir.” dedim. Maruşa teyze: “Kendinizi üşütmeyin, çocuklar – en çok hastalık üşütmekten olur. Şu yaşlı cadalozun sözlerini iyi belleysin. Ağaçlar soyunurken giyinin, giyinirken de soyunun. Bu demek ki, güzün ve kışın daha kalın giyinin, baharda ve yazın ise daha hafif.” diye nasihat veriyordu. Duda nine: “Çocuklar, İstanbul’a giderken Tulça’dan [Tulcea]³ geçeceksiniz, oğluma selâm götürün. Ananın iki gözü iki çeşme deyin. Bunu yapmazsanız, her iki dünyada da elim yakanızda olacak.” diyordu. Üstelik Duda nine parmakla İstanbul, Tulça ve Sofya’nın birbirine göre nasıl konumlu olduğunu gösteriyordu.

¹ Stefan Panaretov (1853 1931) Mezun olduğu Robert Kolçj’de uzun yıllar hocalık yapar (1871 1914). Bulgar diplomasi tarihine ülkesinin ilk ABD elçisi (1914 1925) olarak geçer. (Ç.N.)

² Küstendil Bulgaristan’ın batısında bir kent, bugün il merkezi. (Ç.N.)

³ Tulça Romanya’da, Tuna’nın Karadeniz’e döküldüğü yerde konumlu bir kasaba. (Ç.N.)

Borinarka nine: “Çocuklar, ben size yolluk olarak simit hazırladım, sizse girdiğiniz kilise ve manastırlarda adımı anın ve mum yakın.” diyordu. Kafayı bulunca, “İyi akşamlar!” yerine, “İyi aksanlar!” diye selâmlayan papaz karısı Dotsa nine ise: “Sabahları uyanınca, evinizde olduğunuzu sanacaksınız, ama örtünün altından bakınca, yabancı yerde olduğunuzu göreceksiniz.” diyordu. Akranlarımız da dalgınca: “Siz çok yer göreceksiniz ve saraylarda yaşayacaksınız.” diye hayıflanıyorlardı.

Yolculuk için gerekli bütün hazırlıklar yapıldı. Babamıza pencere kâğıdından sigara sardık. Gözlerini güneşten koruması için kalın kâğıttan bir gölgelik hazırladık. Annemiz, hala, teyze, yenge ve ninelerimiz bize bir yığın gevrek ve börek hazırladılar, ayrıca mısır da kaynatıldılar. Öğretmenimiz Teodosiy İstanbul’da bulunduklarını tahmin ettiği Hristo Tıpcileştov⁴ ve kilisemizin üç büyüğü Avksentiy⁵, Paisiy⁶ ve İlarion⁷ hakkında bir övgü düzdü. Ağabeyimin kopyasını çıkardığı Aziz Kiril ile Aziz Metodiy⁸ tablosunu aldık. 29 Ağustos’ta, Vaftizci Yuhanna yortusunda, kardeşim kilisede Teodosiy’in yazdığı bir metni okudu. 30’unda ise, pazar ayini ve yol dualarından sonra papaz makamından, öğretmenimizin kaleme aldığı veda konuşmasını okudum. Sonunda öğretmenimiz: “Bu çocuklar kilisenin süsüydü, Tanrı yollarını açık etsin!” dedi. Gerçekten, her kilise açılışında ben oradaydım. Yüksek sesle dua okuyor, törenlerde yer alıyordum. Ancak dua kitaplarını sıradan bir metin olarak, pek anlamadan okuyordum. Kilise ve kadınlar kısmındaki nişten gizlice aşırıldığım bir yığın parşömenden eski elyazmaları ortaya çıkardım. (...) Kilise ve manastırlardan yığın yığın kitabı özellikle de Papaz Hristo ile Papaz Antim gibi vurguncular Sırbistan’a taşıyor ve bunun karşılığında para, altın haç, çan, kilise giysileriyle ödüllendiriliyorlardı, çocukları ise yatılıya alınıyordu. Kiliseden dönünce,

⁴ Hristo Tıpcileştov (1808-1875) - İstanbul’a yerleşerek (1852) Balkapanı Hanı’nda etkinlik gösteren ünlü bir Bulgar tüccar. (Ç.N.)

⁵ Avksentiy Veleşki (1798-1865) Bağımsız Bulgar kilisesi için Fener Rum Patrikliği’ne karşı savaşım veren ruhani. (Ç.N.)

⁶ Paisiy Plovdivski (1810-1872) Bağımsız Bulgar kilisesi için Fener Rum Patrikliği’ne karşı savaşım veren Arnavut asıllı ünlü Bulgar ruhani. (Ç.N.)

⁷ İlarion Makariopolski (1812-1875) - Bağımsız Bulgar kilisesi için Fener Rum Patrikliği’ne karşı savaşım veren ünlü metropolit. (Ç.N.)

⁸ Kiril ile Metodiy - Slav abecesini yaratmış olan Bizans din adamları (9. yüzyıl). (Ç.N.)

evimizin avlusu da, içi de bizi uğurlamaya gelen kalabalıkla dolup taşmıştı. Önümüze yemek kondu, sonra ben, elimde mısır ekmeğiyle bütün evi ve avluyu dolaştım, komşu evler, bayır ve kasabanın karşısındaki asırlık çamların üzerinde göz gezdirdim. Bunların Türklerin gelmesinden önce var olduğu söyleniyor ve kendiliğinden kuruyunca, bu toprakların yine Bulgar'ın eline geçeceği konuşuluyordu. Kasabanın üstünde sürü halinde kuleden kuleye⁹ uçan güvercinlere de baktım. Eşyaman yanına divitimi ve her akşam ikonostasyum önünde okuduğum el yazısı Azize Meryemana dualarını da koydum, çünkü bunlar kötülüklerden korurmuş.

En sonunda, biri babamız, diğeri de, iki sepetle, bizim için olan iki atla yola çıktık. Geçtiğimiz sokaklar insan doluydu, herkes bizi kucaklıyor, öpüyor, babamı ise lânetliyordu. Hatta bazı kişiler vazgeçmemizi salık veriyor ve bunun ne günah, ne de ayıp olacağını söylüyorlardı. Papaz Georgi'nin evinin yanından geçerken, pencerelerden kızlar üzerimize çiçek demetleri attılar. Kasabadan çıkarken arkama döndüm, son kez evimize baktım, ama artık sadece avlumdaki kayısı ağacı görünüyordu. Bu arada: "Sakin arkana bakma, iyi gelmez!" diye kadın sesleri duydum. Devasa kalabalık kasabanın uzağında, Atmeydanı denilen ve kayalık Sivritepe karşısındaki yerde durdu. Burada dokunaklı kucaklaşma, öpüşme ve gözyaşı sahneleri yaşandı. Biz, uzatılan her eli öptük ve bir ara züppe Angya'nın elini de öptüğümü fark ettim. Kalabalığın arasında fark edemediğim anneciğim kımıldamadan, gözleri kuru, dilini yutmuşça duruyordu. Elini aldım, öptüm ve vedalaştım. O, eğildi ve sadece "Sağlıcakla!" diyerek kuruca beni öptü. Bu arada kardeşim kalabalığın arasından: "Elveda, sağlıcakla!" diye bağırdı ve zıpladı. Bunun üzerine herkes gülüştü ve sonra yola koyulduk.

Birkaç erkek bizi Şahintaşı kayalığının eteklerine değin geçirdi. Daha önceleri, ataerkil geleneğe göre, en büyük kardeş olduğundan ona büyük saygı duyan, ancak şimdi bizden dolayı babamla araları açılan amcalarımız ise birer birer yolda yetişiyor, babamı lânetliyor ve yaşlı gözlerle getirdikleri hediyeleri veriyorlardı: Yane amca hasta haliyle bize yetiştirdi ve üzüm verdi. Mite amca – armut, Aleksi amca simit için hep

⁹ Kratova kasabasında maden ocaklarında çalışan madencilerin güvenliği için yapılan kulelerden söz edilmektedir. (Ç.N.)

beşlikten oluşan ikiye kuruş verdi, Koçani'de [Koçana]¹⁰ yaşayan Done amca ise 30 okkalık bir karpuzla bize ta Ştip'te [İştip]¹¹ yetiştirdi. İştip'e piskoposla görüşmeye giden Hacı Maksim de bizi erdi ve yol boyu İstanbul kokonalarından söz etti. Kim bilir, belki piskoposa hakkımızda bilgi sızdırmaya gidiyordu. Ağabeyim, daha iri olduğundan büyükçe sepette, bense ötekisinde oturuyordum.

İştip'te 2-3 gün kervan oluşmasını bekledik, aksi halde eşkıyalardan dolayı özellikle Biala Reka¹² boyunca yolculuk tehlike arz ediyormuş. Adı geçen yerde birçok kere kervanlar soyulmuş.

İştip'te hancı Kvarits, bir gece kolerayı gördüğünü anlattı. Kolera bir kavak boyunda olup saçları darmadağınmış, sırtında zehirli oklarla dolu bir çömlek taşır ve uğuldarmış, ağaçlar da saygıyla önünde eğilirmiş. Hanı kuyruklu tahtabiti ve pire kaynıyordu. Duvarlardan yere tahtabiti düşünce, adeta ses çıkıyordu.

Kiliseleri dolaştık, koroda dua okuduk. Daha doğrusu, papaza uyarak yüksek sesle ayin metni dikte edilir, böylece yaşlı ve okuryazar olmayan papazlara da tekrar etme imkânı verilir. Ancak sesimiz İştiplilere biraz yabancı geldi, çünkü okuyan papazın sesine uymuyorduk. Konağın¹³ önüne büyük bir kâğıt balon bırakıldı, balon havada tutuştu ve bütün İştip seyretmeye toplandı. Rastlantı bu ya, İştip'te Bulgar olduğu söylenen, ama Yunan papazı olan Küstendil metropoliti Genadiy bulunuyordu. İştip; Kratova ve Koçana ile Küstendil piskoposluğuna bağlıydı. Piskopos, Papaz Maksim'den İstanbul'a gittiğimizi öğrenince, bizi yanına çağırdı, gayet iyi karşıladı, kahve ve tatlı ikram etti. Babamı, çocuklarının geleceğini karartmaması için İstanbul'dan vazgeçirmeye çalıştı. Ayrıca, bu belâli işi onaylamadığını özellikle vurguladı. Olmadı, ille de gidilecekse, orada bulunan bazı tanıdıklarına yönlendirmek istedi bizi. Bunlar da sözde İstanbul'da bir okula, üstelik ücretsiz, kabul edilmemize yardımcı olacaktı. Fener'deki Bulgar Okulu'nda kalmamızı katiyen istemiyordu, çünkü ona göre o okul değil, itin kopuğun toplandığı bir yerdin. Babam bizi Bulgar kilisesine götürüp Aziz Stefan ikonasının

¹⁰ Koçani – Doğu Makedonya'da bir kasaba. (Ç.N.)

¹¹ Ştip – Doğu Makedonya'da bir kasaba. (Ç.N.)

¹² Biala Reka – Doğu Makedonya'da bir nehir. (Ç.N.)

¹³ Konak – burada ve daha sonra 'yüksek dereceli devlet görevlilerinin resmî konutu' anlamında kullanılmıştır. (Ç.N.)

önünde diz çökmemiz için yemin ettiğini söylese de, piskopos bütün yeminlerini bağışlayacağını ve kendisi de Bulgar olmasına rağmen Bulgar okuluna gitmemize izin vermeyeceğini tekrar ediyordu. Hatta bize de babamızı dinlemeyerek geri dönmemizi tavsiye ediyordu. Papazın yanından çıkarken komşu bir kapı açıldı ve diyakoz bizi odasına davet etti. İçeri girdikten sonra: “Beyefendi, bu Yunan tilkisinin söylediği her şeyi duydum, sakın onu dinleme. Aklına koyduğunu yap. Onun hayır duasını almadan da Tanrı’nın inayeti üzerinizden eksik olmaz.” dedi.

En sonunda, yük taşıyan 70 at ve 20 civarında yaşlı ve genç kiracıdan¹⁴ oluşan kervan yola çıktı. Kiracılar sürekli türkü söylüyor ve şakalaşıyorlardı. Öğleye doğru yola çıktığımızdan akşam geç kaldık ve kiracılar ikide bir gökte, Biala Reka yakınlarında Tırnotartsi Köyü¹⁵ üstünde bir yıldız gösteriyorlardı. Geç geldiğimiz köyde bizi çok sıcak karşıladılar, yedirip içirdiler ve kiracılardan çok şey dinlediğimiz eşkıyalardan korkudan evin önünde avluda yattık. Ertesi akşam Hurka¹⁶ yakınlarındaki ovada geceledik. Burada iki katlı bir karakol noktasında tezkere kontrolü yapıldı ve bütün yolcular ipe asılı bir kutuya para attı. Üçüncü akşam Kosturino’da¹⁷ bir evde sabahladık, burada köylü kadınlar mısır közlediler. Bunlar Yunanca bilmememize hayret ediyor, annemizin bu denli uzağa, ta İstanbul’a gitmemize nasıl izin verdiğine şaşıyorlardı. Dördüncü akşam Arca Gölü¹⁸ kenarında sabahladık – akşam çok neşeli geçti, çünkü büyük ateşler yakıldı, aralıksız türküler söylendi ve masallar anlatıldı. Bu arada bir kiracı, bir zamanlar büyük bir kervanın Sabah Yıldızı olduğunu sandığı bir yıldız aldanarak Arca Gölü’nde nasıl boğulduğunu anlattı. Oysa şafağın sökmesine daha epey zaman varmış. Yalancı yıldız o gün bu gündür ‘Kervan Aldatıcısı’ adını almış. Bu, büyük Sirius yıldızıydı.

¹⁴ Kiracı Bulgarcaya Türkçeden geçen bu sözcük ‘para karşılığında yük veya yolcu taşıyan kimse’ anlamında kullanılmıştır. (Ç.N.)

¹⁵ Tırnotartsi Makedonya’da Ustrumca yakınlarında bir köy. (Ç.N.)

¹⁶ Hurka Makedonya’da Ustrumca yakınlarında bir köy. (Ç.N.)

¹⁷ Kosturino – Makedonya’da Ustrumca yakınlarında bir köy. (Ç.N.)

¹⁸ Arca Gölü – Makedonya’nın güneydoğusunda bir göl. (Ç.N.)

Beşinci akşam Ali Hoca Köyü¹⁹ kenarında sürülü bir yerde geceledik, aynı gün denizi gördük ve Selanik'e girdik. Yolda üzüm, mısır ve böğürtlen topladık, Selanik'ten çeşitli yük taşıyan develerden oluşan birçok kervana rastladık.

Selanik'in çeşitli giysili ve farklı dillerde konuşan insan kalabalığının biriktiği Vardar Kapısı yanındaydık. Burada Araplar da vardı. Bunların arasında büyük topuzlu, üst damağı alnına, alt damağı kuşağına kadar uzayan ve fazlasıyla dinlediğim türkülere göre Krali Marko'nun²⁰ sürekli savaştığı ünlü Arap'ı arıyordum. Merkeplerin yol gösterdiği yüklü at ve deve kervanları kapıdan giriyor ve çıkıyordu. Ben develerin ısırmasından korkuyordum, çünkü ikide bir koyunsu başlarını kırıyor ve oturduğum sepete bakıyorlardı. İçinde hanım ve kokonaların oturduğu koçular girip çıkıyor, oturaklarda ise siyah, kıvrıkcık saçlı ve beyaz dişli Araplar dikkat çekiyordu. Uzakta Selanik Kalesi'nin barbataları görünüyor ve deniz parlıyordu. O gün orasının pazarı mıydı, yoksa her zaman mı böyle kalabalık olurdu, bilmem, ama nihayet biz de zar zor sepetlerle kapıya yaklaştık. Birden, daha sonra gümrükçü olduklarını anladığımız birkaç kişi demir şişlerle her iki taraftan altımızdaki sepetleri karıştırmaya başladı. Bizim için bu korkunç bir sahneydi ve ben annemi hatırladım. Kasabamızda Çingeneler davul ve zurna çalmaya başlayınca korkudan eteklerine sokuluyor ve büzülüyordum.

Selanik sokaklarının kalabalığı içinden uzun zaman gittikten sonra babam devasa bir pazaryerinde durdu. Bizi büyükçe bir sandığın üzerine oturttu ve han aramaya gitti. Bizse pazarı izliyor ve yaz zamanı buz satılmasına hayret ediyorduk.

Ertesi gün beyaz başörtülü iki Katolik rahibe geldiler. Bizi ayin düzenlenen bir Katolik kilisesine götürdüler. Rahlelere nasıl oturacağımızı gösterdiler. Ayin sırasında organ çalan kişinin hafif beyaz kapelâsı düşerek başıma çarptı ve bir kız çocuğu gelip onu aldı. Ayinden sonra rahibeler bizi evlerine götürdü. Babama, herhangi bir okula yerleştirmeleri için dilerse bizi bırakabileceğini söylediler.

¹⁹ Ali Hoca Köyü - Makedonya'da Ustrumca yakınlarında bir köy. (Ç.N.)

²⁰ Krali Marko -- Bulgar halk yaratıcılığında yer alan ve abartılı özelliklere bezenmiş epik kahraman. (Ç.N.)

Babamın resmî giysisi, kenarları kaytanla çevrili ve diz altlarından iplerle bağlı siyah potur, alaca entari, kırmızı kuşak, siyah fermene, deriyle kaplı siyah palto, çarık ve siyah çalmalı festen oluşuyordu. Bizse bayramlık olarak, büyük can sıkınlığıyla hekimin satenden diktığı geniş ve hışırdayan Fransız giysilerini giyiyorduk. Günlük ise mavi don, fermene entari, püskülsüz fes, alaca gömlek, çarık ve renkli çorabı tercih ediyorduk.

En sonunda babam simsarlardan İstanbul'a giden bir gemiye üçümüz için 30 kuruşa bir bilet aldı. O zaman gemiler arasında amansız bir rekabet vardı ve sıkça tellal Selanik sokaklarında bilmem hangi geminin İstanbul'a 5 kuruşa, hatta ücretsiz yolcu taşıyacağını haykırıyordu. Babam, artık alışmış olduğumuz sepetleri sattığında epey üzüldük.

Yolcu dolu gemiye bindik. Gemi hareket etmeden önce, kim bilir nasıl düşen bir öküzün Selanik körfezinde yüzdüğünü gördük. Kayıkçılar dört taraftan onu kuşatarak yakalamaya çalışıyorlardı. Bir ara babam, "Selanik'e bakınız!" dedi, ama kent artık uzaktaydı ve evlerden oluşan bir tekerleği andırıyordu. Gemi çoktan hareket etmiş, ancak dalgınlığımızdan bunun farkına varmamışız. Aynaroz²¹ kenarından geçerken bir ormanın yandığını gördük. Yolcuların anlattığına göre ormanı papazlar kendileri yakmış, çünkü iki komşu manastır arasında anlaşmazlığa neden olmuş.

Gemimiz Kavala açıklarında durdu. Burada, hayatıma mal olabilecek büyük bir tehlike atlattım. Geminin ambarından makarayla devasa balyalar indiriliyordu. Balya güvertenin üzerine kaldırıldığında makara çevrilerek geminin yanında bekleyen mavnalar üzerinde havada kalıyor, sonra indiriliyordu. Uzunca bir zaman bunu izledim, çünkü herhangi bir balya çarpmasın diye öteki tarafa geçmekten korkuyordum. Geçme sıramı beklerken bir ara bu anın geldiğini düşünerek hemen fırladım, ancak balya beni mavnanın üzerine doğru uçurdu ve 20'ye yakın denizcinin gırtlığından çıkan korkunç haykırıştan sonra iri elli bir denizci beni yakaladı ve gemiye bindirdi. Burada kulağım çekildikten

²¹Aynaroz (Yunanca *Hagion Oros*, Bulgarca *Sveta gora* – 'Kutsal Dağ') – Kuzey Yunanistan'da Selanik'in güneydoğusunda yer alan Halkidikya Yarımadası'nın üç çıkınısından manasurlarıyla ünlü en doğudakinin adı. (Ç.N.)

sonra koşarak babam ve ağabeyimin yanına gittim, ama başıma gelen maceradan hiç söz etmedim. Eğer denizci beni yakalamasaydı, ya denize düşecektim ve buradan hünerli yüzücü olan denizciler beni çıkaracaktı veya mavnaya düşecektim. Bu ise tehlikeliydi, çünkü tahtaya çarpacaktım. Spasena ninenin: “Denizde boğulmaktan koruyun kendinizi!” sözlerini anımsadım.

Gemi Çanakkale’de de durdu. Burada, yaldızlı ve boyalı kilden yapılmış güzel kaplar satılıyordu. Babam bize hacılığını, daha doğrusu Kudüs’teki kilisede sütunun çatlayarak Kutsal Nur’un çıkmasını, gemide kurtlaşmış su içmelerini, boğulacaklarını düşünerek birbiriyle vedalaşmalarını, ölenlerle bir delikten konuşmalarını anlatırken, bir zamanlar dedemizin onu: “Oğlum, Tanrı sana yaldızlı çanaktan su içmeyi nasip eylesin!” sözleriyle kutsadığını anımsadık. O da hacıya giderken altın bardaktan su içmiş. Bu bardak burada satılan yaldızlı bardaklardan olmalıydı.

Küçük Meryemana Yortusu’nun²² kutlandığı 8 Eylül’de tan yeri ağrırken Gelibolu’daki kilise çanının ayin için çaldığını duyduk. İsteğim üzerine her sabah çan çalınca beni uyandıran anneciğimi hatırladım. Şimdi çanın çaldığını duyunca kim bilir nasıl ağlıyordur, diye düşündüm. Yolculuk boyunca babam, kendisinin de deniz hastalığına tutulmasına rağmen, “Her hastaya hizmet edilmesi gerekir, bu Tanrı önünde bir sevaptır; Tanrı korusun, siz de rahatsızlanabilirsiniz ve size de el âlem yardımcı olacak.” diyerek güvertede yakınımızda oturan hasta bir Türk çocuğuyla ilgilendi.

Tekirdağ’dan sonra, 9 Eylül’de sabah erkenden İstanbul’a geldik. Denizden kentin görkemli, muhteşem bir görünümü var. Deniz; Boğaz, Marmara ve Haliç’le sabah güneşinin ışınları altında devasa üç köşeli bir yıldız andırıyor ve ortasında da yolcularıyla mütevazı gemimiz bulunuyordu. Yıldız uçları arasındaki tepelerin doruk, etek ve kıyıları güneşte parıldayan sayısız ev, saray ve camilerle yığılıydı. Bazen yeşil servilerle kaplı yapılanmamış boşluk ve mezarlıklar göze çarpıyordu. Sokaklarda yaya yürüyen, at veya arabada oturan insanlar görünüyordu. Önümüzde Pera ve Yangın Kulesi adıyla bilinen yüksek Venedik

²² Küçük Meryemana Yortusu – Meryemana’nın doğduğu gün olarak kutlanan Hristiyan yortusu. (Ç.N.)

Kulesi'yle Galata semti bulunuyordu. Sağımızda Üsküdar ve Kadıköy'le (eski Khalkedon) Asya yakası ve Boğaz'da sayısız yalılar görünüyordu. Solda yine İstanbul bulunuyor ve tepelere konan birkaç devasa cami hemen göze çarpıyordu. Bunlardan bize en yakın olanı eski Ayasofya'ydı, arkamızda da güzel Adalar'la Marmara görünüyordu. Denizde çok sayıda gemiden duman tütüyor, mavnalar hareket ediyor, kırlangıç gibi hafif kayıklar adeta uçuyor, suyun üzerinde martı denilen beyaz kuşlar sürüler halinde kanat çırpıyordu. Haliç'e doğru ise kıyıda gemilerin yelken direklerinden oluşan koskoca bir orman görünüyordu. Her taraftan gemiye, kargaların leşe üşüştüğü gibi üşüşen kayıkçıların sesleri ortalığı inletiyordu.

Babam iki kayıkçıyla pazarlık etti, eşyamızı indirip kayığa yerleştirdik. Kayıkçılardan biri kürekleri çekiyor, öteki ise kuşkuyla bize bakıyor ve ikide bir bagajımıza dokunuyordu: Bir şeyler aşırmaq istediğı açıkça görülüyordu. Babam uyanık olmamız için bizi uyardı. Sirkeci İskeleye gümrüğüne geldik, babam kıyıya çıktı ve kayıkçılar parayı istediler. Babam, pazarlık ettikleri gibi 7 kuruş verdi, ama onlar 47 kuruşa anlaştıklarını söyleyerek eşyamızla içinde bulunduğumuz kayığı kıyıdan çektiler. Bunun üzerine babam öyle bir yaygara kopardı ki, gümrükteki herkesin dikkati bize yöneldi. Üniformalı bir gümrükçü kayıkçıya sert bir şekilde bizi kıyıya çıkarmasını söyledi. Kayıkçılar bizi kıyıya çıkarmak zorunda kaldılar ve görevli memur babamdan 7 kuruşu alarak onlara verdi.

Babam, "Burada, eşyamızı Bulgar kilisesine kadar atıverecek hamallar var, ama hepsi soyguncunun teki, girerler bir sokağa ve ara ki bulasın. İyisi mi, yükü bölüşelim ve yolda Bulgar kilisesinin yerini sorarak kendimiz taşıyalım. Sokaktan geçerken dükkânlara iyi bakın, belki herhangi bir hemşerimizi tanırırsınız – burada bizden birkaç kişi var." dedi. Böylece bagajımızla yola koyulduk ve Bulgar kilisesini sormaktansa Fener'i sormaya başladık, çünkü insanların çoğu Bulgar kilisesini bilmiyordu. Oraya giden yol düzdü ve Haliç'in batı kıyısına en yakın sokağı takip ederek kiliseyi kolayca bulduk. Yeni Cami, Eminçarşısı, Unkapanı, Cibali ve Fener'i geçerek epeyce uzun yol katettik. En sonunda, geceleri kapatılan devasa ve ağır Fenerkapı'ya vardık. Böylece Fener'in kıyı kısmı iç kısımdan ayrılır. Eski zamandan beri surlar bütün eski İstanbul'u çevreler. Sur dışı ve içindeki evler ise surla bitişiktir. Surun iç tarafında, kapıya yakın bir yerde Fener Rum Patrikliği, biraz daha üstte ise Kudüs Metoh'u, başka deyişle, Kudüs Patrikliği Metohu ve

Kilisesi bulunuyordu. Sur dışındaki düz yola girince solda ve sağda iki katlı ahşap evler gördük. Babam: “Hacı Maksim’in kokonaları bu evlerde yaşıyor.” dedi. Daha sonra öğrendiğime göre, Türkler bu mahalleyi, patriğin ve üst düzey papazların burada yaşadığından ‘fena yer’ anlamında Fener diye adlandırmışlar. Başkalarına göre ise bu ad, mahallenin ahlâkı iyice bozulmuş kokonalarından geliyordu. Rumlar, mahallenin adının buradan bütün dünyaya fener gibi ışık saçan insanların çıktığından kaynaklandığını ileri sürüyorlardı.

Bir ara babam büyük bir taş yapının kapısına doğru yöneldi, yükünü bıraktı ve iskemlede oturan bir papazın elini öptü. Bu, Kratova’da en güzel evi yaptıran, kibirli, müstesna, uyanık ve kendini beğenmiş bir papaz olan Georgi’ydi. Onun önünde Türkler bile ezilip büzülürdü, Kratova’da en seçkin atlara o binerdi. İstanbul’a iki yıl önce, sabık Küstendil metropoliti ayyaş Dionisiy ile mahkemede hesaplaşmak için gelmişti. Papaz Georgi’nin oğlu Haralampi kasabamızdaki en yakın arkadaşımı. İstanbul’a yola çıkmamıza az kala o öldü ve ben naaşının başında çok ağladım, Zebur okudum ve katafalkı önünde bir demet çiçek taşıdım. Papaz Georgi sıkça öğretmen Teodosiy’e mektup yazıyor, ona İstanbul’dan haberler aktarıyor ve oğluna Nasrettin Hoca, Bertold²³ gibi çeşitli kitaplar gönderiyordu. Akranım olan oğlu ise, “Büyüyünce eşkıya olacağım ve Teodosiy’i bir ağacın altında diri diri közleyeceğim.” diyordu. Teodosiy, Papaz Georgi’nin evine istediği zaman girip çıkıyordu. Bir keresinde bir maymuncu Kratova’daki kilise sokağının iki tarafına bir ip germiş, maymun oynatıyordu. Bütün kasaba seyretmeye yığılmıştı. Bir ara sokaktan sessizce Papaz Georgi yaklaştı, birden makasla ipi kesti ve çıplak popolu pehlivan korkunç gürültü ve papazın: “Kilise yanında böyle kepezelik olmaz!” sözleriyle kaldırırma çakıldı.

Saygıyla eğilerek Papaz Georgi’nin elini öptük.

Hikâyemc devam etmeden önce şunu belirtmeliyim ki, yeni ayak bastığımız İstanbul’da gördüklerimi ve yaşadıklarımı sırasıyla aktarmayacağım. Papaz Georgi eşyamızı kilise narteksine nereye koyacağımızı gösterdi. Büyük kapısı olan kilise, sokağın sağındaydı ve aslında iki katlı, sıradan bir evdi. Babam, bizi merak eden ve okulun

²³ Türkçe ve Yunancadan Bulgarcaya çevrilerek 1853’te Belgrat’ta yayımlanan kitap adları. (Ç.N.)

pencerelerine yığılan öğrencileri gösterdi. Üst katta sokağın üzerindeki üç oda okul dersliği olarak kullanılıyordu. Odalardan biri sokağa doğru çıkıntılıydı. Eğik direklerle destekleniyor, bütün alt katı sokak tarafından çevreleyen duvarın alt kısmına dayanıyordu. Öyle ki, oda bir kısmıyla balkonsu bir mekân halini alıyordu. Çıkıntının altında ise, duvarın kenarında, sağlam destek direklerine büyük ve kalın bir tahta yamanmıştı. Sokak satıcıları sattıkları ürünleri bunun üzerine koyuyorlardı: Sebze ve meyve sepetleri, şeker tepsileri, simit, gevrek, börek, sütlaç, muhallebi, tavukgöğsü, yoğurt kaseleri, boza, sirke vs., vs. daha nice İstanbul'a özgü yiyecek ve içecek. Tek kelimeyle, İstanbul'da her şey, hatta sabah erkenden allık, aklık ve soğuk su bile sokakta satılıyordu. Her satıcının, sattığı şeye bağlı olarak özel çığırtkanlığı vardı. Örneğin, sirke satışı için özel, herkesin kabul ettiği bir makam var, su için başka vs. Aynı şekilde, evlerin önünden kaldırıma kalın bir asayla vurarak kiliseye davet eden zangoçların da özel makamları vardı. Rum zangoç: "Oriste stin ekklesian!"²⁴, Ermeni – "Ortniale atsfats nigagueu – gel, gel!"²⁵, tulumbacılar ise kırmızı giysi ve elinde mızrakla: "Yangın var İstanbul'da!" diye bağırıyorlardı. Ancak yangının yerini sorarsanız ayıp sözlerle ağzınızın payını veriyorlardı.

Babam ve Papaz Georgi sohbeti koyulaştırdılar. Papaz, babamı iyice umutsuzlaştırdı: "Bre birader, niye daha önceden yazmadın ki bir şeyler ayarlayalım? Gördüğün gibi, kilise yoksul. Burada yatılı kalan yok, babalar çocuklarını destekliyor, her şey imkân meselesi. Burası İstanbul, çok para ister. Okul da kim bilir ne değil, ha. İyisi mi, çocuklarını geri götür veya burada herhangi bir zanaat öğrenmeye ver. Tüh, tüh! Ama bir çaresine bakarız."

Biz onları bıraktık ve kilise, okul ve avluyu dolaşmaya başladık.

Daha önce Stefan Bogoridi'nin²⁶ ahırlarının bulunduğu noktada yer alan kilise, gelişigüzel taşlarla kaplı sıradan bir ambardı²⁷. Etrafına

²⁴ Oriste stin ekklesian (Yun.) - Kiliseye buyurun lütfen!

²⁵ Ortniale atsfats nigagueu (Erm.) – Kiliseye buyurun lütfen!

²⁶ Stefan Bogoridi (1775/1780–1859) – Asıl adı Stoyko Tsonkov Stoykov. Osmanlı kaynaklarında İstefanaki Bey olarak geçen Kotel (Kazan) doğumlu, Sakız Adası prensliğinde de bulunmuş Bulgar asıllı üst düzey Osmanlı bürokratu. (Ç.N.)

²⁷ Yazar, Bulgarların İstanbul'daki ilk ibadethanesi olan Ahşap Kilise'yi kastetmektedir. (Ç.N.)

iskemleler konan giriş kapısının ardında küçük bir çitle kafes gibi kadınlar kısmı ayrılmıştı, duvarlarda tasvir falan yoktu. İkonostasyumda birkaç ikona dikkat çekiyordu, sunak ise küçük bir mekândı. Eski püskü pencerelerden iç mekânı gözden geçirdikten sonra, alçak olduğundan pencereden pencereye tırmanarak, avludan kilisenin dışına baktık: Biçimsiz, gelişigüzel çivilenmiş, bazıları sökük veya asılı duran çürük tahtalar göze çarpıyordu. Bu inanılmaz ve şaşılalı durum karşısında ağzımdan istemeden ‘samanlık’ sözcüğü çıkıverdi. Oysa Selanik’te, İştîp’te, İştîp’in Yeniköyü’nde ne kiliseler görmüştük! Lesnovo Manastırı²⁸, Kratova’nın taş kilisesi, çeşitli aziz, hatta Aziz Hristofor’un köpek başlı tasviriyle yüz kat daha süslü ve güzeldi. Aziz Hristofor çok yakışıklıymış ve kadınların ona bakmasından o denli rahatsız oluyormuş ki, Tanrı’dan başını köpek başına dönüştürmesini istemiş. Tanrı dileğini yerine getirmiş ve bunun için aziz ilân edilmiş.

Kratova’da bize anlatılan mermer sütun ve fiskiyeler nerede? Heyhat!

Bu arada avlu teneffüse çıkan öğrencilerle doldu. Onlar bizi büyük ilgiyle inceliyor, bazıları nereden olduğumuzu soruyordu. Kratovalı olduğumuzu söyleyince, kasabamızın nerede bulunduğunu çıkartamıyorlardı. Bizim oraya Selanik üzerinden gidildiğini anımsatınca ise, büyükçe biri: “Bunlar ya Rum, ya Arnavut.” dedi. Ulusal bilinci gelişmemiş Bulgarlar, Makedonya’dan olduğunu söyleyen birini Rum, Arnavut, Sırp, hatta Ulah sanıyorlardı. Oysa Yunan ve Sırpolar kendilerine açıkça yabancı unsurları bile Yunan ve Sırpolar olarak tanımlarlardı. Birisi bize soyadımızı sordu, ancak yanıt veremedik, çünkü soyadı sözcüğünü bir kadın adı²⁹ olarak algılayıp bizimle alay edildiğini sandık. Çok acele konuştukları dikkatimizi çekti.

Çok geçmeden kilisenin demir çanı çaldı ve öğrenciler sınıflara girdi. Çan, avluda kilise binasının hemen yanındaki kulenin alt ucuna asılmıştı. Kule ise derin çakılmış ve çemberlerle dolanmış dört direkten oluşuyor ve yapı kadar yüksekti. Çan, sac çatının tam altındaydı ve oraya, çivilenmiş sopalara basarak çıkılıyordu. Bir keresinde ağabeyim

²⁸ Lesnovo Manastırı – Makedonya’da Kratova yakınlarında bulunan Ortaçağ Ortodoks manastırı. (Ç.N.)

²⁹ Soyadı sözcüğünün Bulgarca karşılığı ‘familia’. (Ç.N.)

çanı çalarken o koptu ve ağabeyime zarar vermeden korkunç bir gürültüyle yere çakıldı.

Avlu genişti ve yeni kilisenin³⁰ temelleri görünüyordu. Yeni kilisenin 7,000.000 kuruşa mal olacağı hesaplanıyordu. Her Bulgar bir kuruş bağışlayınca bu miktar toplanacaktı, çünkü Bulgarların 7 milyon olduğu sanılıyordu. Şimdi aynı o yere kim bilir kaç milyona mal olan Demir Kilise³¹ yapıldı, ancak onu henüz görmedim. Avlunun sağında, deniz tarafında yeni kilisenin temellerinin atıldığı zamandan kalma bir yığın kalas vardı. Bunların etrafında öğrenciler oynuyordu. Avlunun solunda direklerin yanında, Bulgar dostu ve iyi bir Ermeni olan Hacı Agop'un devasa ahşap evi bulunuyordu. Agop'un güzel kızları vardı. Daha sonra bahçe çitinin yanına beden çalışmaları için bazı aletler yerleştirdik. Ermeni'nin kızları keyifle beden hareketlerimizi izliyorlardı. Yaşça büyük bazı öğrenciler de aynı ilgiyle karşılık veriyorlardı. Öğrenciler kapanla fare tutuyorlardı, üzerine gaz döküyor, tutuşturuyor ve kapağı açıyorlardı. Hayret, hiçbir zaman fare güneşten de tutuşabilecek komşu ahşap evlere koşmuyor, içgüdüleriyle bütün avluyu aşarak doğrudan denize yöneliyordu. Deniz, ahşap çitle çevriliydi, ortada limana açılan küçük bir kapı vardı. Kilisenin karşı kıyısında tersane bulunuyor, bunun solunda Hasköy Mahallesi, sağında ise Galata'daki Venedik Kulesi görünüyordu. Bu kuleden kentte çıkan yangınların sinyali veriliyordu. Kasımpaşa önünde ise, üç dizi topla en büyük Türk savaş gemisi olan Mahmudiye demir atmıştı. Toplardan sultan bayramlarında 21 veya 101 pare top atılıyordu. Kasımpaşa'da büyük savaş gemileri de vardı. Cuma günü Müslümanlar için bayramdır ve önde gelen kişilerle sultan, 24 kürekle çekilen ve altından parıldayan kayıkla, Haliç'in dibine doğru, Eyüp Camisi'ne ve şahane Kâğıthane'ye gidiyordu. O zaman körfezdeki hareket duruyor ve gemilere sayısız büyük ve küçük bayraklar asılıyordu. Askerler gemilerin bordasına diziliyor ve yüksek sesle "Bin yaşa!" diye bağırıyorlardı. Okul avlusunda öğrenciler uz duruyor, sokaklardan çok sayıda koçu geçiyordu. Arabalar, çeşitli giysiler içinde ve başlarına

³⁰ Yeni kilise Bugünkü Aziz Stefan Kilisesi avlusunda 1858'de temelleri atılan, ancak zeminin sağlam olmamasından ve parasızlıktan yapımına devam edilemeyen Aya Triyada Kilisesi'nden söz edilmektedir. (Ç.N.)

³¹ Demir Kilise (Aziz Stefan Ortodoks Bulgar Kilisesi) - İstanbul Balat'ta Haliç kıyısında bulunan ve 1892-1898 yıllarında Viyana'da hazırlanan çelik profillerle yapılan kilise. (Ç.N.)

altınlar asılı fesler geçirmiş hanım ve kızlarla doluydu; oturaklarda ise Araplar süzülüyordu. Kâğıthane’de birçok mutfak vardı, bunlarda yüzlerce aşçı her tür yemeği hazırlıyor ve karnını bedava tıka basa doyurmak isteyen orasının yolunu tutuyordu. Aşçılar herkese istediğini verirken, “Bu, sultan sofrası!” diyorlardı. Bulgar okulundan öğrenciler bazen Kâğıthane’ye baklava, sütlaç gibi tatlı ve börek yemeye gidiyor ve serviler altına oturan hanımlar: “Gel, evlâdım, gel!” diye davet ederek bize ikramda bulunuyorlardı.

Kilise avlusunda suyu soğuk bir çeşme vardı. Kutsal sunağın arkasında ise aynı suyla dolu ve deliği küçük genişçe bir sarnıç. Bu sarnıcın hiçbir zaman kapatılmayan deliğinden su içmek için eğilen bir öğrenci düştü ve boğuldu. Cesedi uzun uğraşlar sonucu Bulgar tulumbacı ekibinin başkanı bulabildi ve çıkardı. Bu sarnıçtan lâstik borularla kıyıda kayıklara su dolduruluyor ve gemilere taşınıyordu. Zangocun odası da orada bir yerdedi.

Kilise narteksi, siyah döşeme taşlarıyla kaplanmış karanlık dörtgen bir yapıydı. Avluya doğru, önce tahtadan parçalarla çivilenerek zincirle yapılmış bir kapıdan çıkışı vardı. Narteks, öğretmen İvan Naydenov’un³² kaldığı odanın altındaydı. Narteksin karanlık köşesinden ise sade bir ahşap merdivenle üst kata çıkılıyordu. Merdiven nadiren süpürülüyor, daha da nadir yıkanıyordu. Merdivenin ardında avluya doğru oda benzeri bir mekân vardı. Buraya, batmış ve sanırım adı Bulgaria olan bir Bulgar gemisinden³³ büyük makaralarda kalın ip, ağır zincir ve kim bilir daha ne kalıntılar doldurulmuştu. Bu karanlık oda suç işleyen öğrencilerin kapatıldığı bir hücre olarak kullanılıyordu. İçeride öğrenciler geminin kalıntılarına tırmanıyorlardı. Ancak bir keresinde bu kalıntılar öğrencilerin sırtına asıldı. Korkulu bakışlar altında içeriden ipler, makaralar, zincirler çıkarıldı ve denize giren öğrenciler İvan Naydenov’un odasını destekleyen iki ahşap direğe zincire vurularak cezalandırıldı. Bunların arasında sırtında ip ve ağır bir makarayla ağabeyim de vardı. Cezalandırma emrini kilisenin ve okulun yöneticisi,

³² İvan Naydenov (1834-1910) İstanbul’da Bulgarca gazete yayımlayan ve öğretmenlik yapan Bulgar aydınlanmacı. (Ç.N.)

³³ Geminin adı dönemin padişahına atfen Aziz olup, 1862’de İstanbul’da kurulan Bulgar Denizcilik Kurumu’nca İngiltere’den satın alınmıştır. (Ç.N.)

siyah giysi ve başında silindir şapkaıyla dolaşan Gavril Moravenov³⁴ verdi. Piskopos İlarion Makariopolski, Dr. Çomakov³⁵, Zahari Hacıgiurov, gümüşümsü saçlarıyla Hr. Tıpçileştov öğrencilerle alay ederek iskemlelerde oturuyorlardı. Alışkanlık gereği, Tıpçileştov bu gergin ortamda bile “Alfabeyi öğrendin mi?” diye sormayı ihmal etmiyordu. Başka ileri gelenler de vardı, papazlar ise büyük sokak kapısında duruyorlardı. Cezayı kilise zangocu, iyi kalpli Koprivştitsalı [Avratalan] Nikola yerine getiriyordu. Kendisi Bağımsızlık’tan [1878] sonra Sofya’da posta katarı sürüyordu. Kâgir’in³⁶, sürekli gurur duyduğu bıyıklarını emen kapıcısı Nedelço ona yardım ediyordu. İvan yerine Ovan, Mihail yerine Miyahil diyordu Avratalanlı İvan.

Merdiven önündeki duvar kenarında, sokaktakinin benzeri büyük bir tahta vardı. Buna, Tanrı bağışlasın niyetine veya sağlık için dağıtılan keşkek konuyordu, İstanbul’da ise o çok lezzetli yapılıyordu. Sokak kapısı yanında, narteksin iç tarafına İvan Naydenov için camlı özel dükkân yapılmıştı. O da, Kratova’da öğretmen Stefan gibi külâh satmazsa, ejderha şekilli veya yağlı figürlü her çeşit kitap, örneğin Lofçalı Piskopos³⁷, Nasrettin Hoca, Vaftizci Yuhanna’nın Başının Kesilişi, Gökten Taş Düştü, Aziz Aleksî vs. satıyordu.

Kilisenin kapısı siyah örtüyle kaplıydı. Kapının sağındaki çukurda ise ikonostasyum, kandil, kilise şamdanı, yığınla mumlar ve içine para atılması için delikli bir sandık vardı. Küçük ikonostasyum ziyaretçiler için yapılmıştı, bunlar içeri giriyor, mum yakıyor, haç çıkartıyor ve sandığa para atıyorlardı. Ancak nartekste mermer fiskeye falan hak getireydi, oysa Rila Manastırı³⁸ narteksinde vardı.

³⁴ Gavril Moravenov - Bulgar tüccar, İstanbul’da Bulgar topluluğunun oluşmasında ve bağımsız kilise savaşımında etkin rol alan bir kişi. (Ç.N.)

³⁵ Dr. Stoyan Çomakov (1819-1893) - Bağımsız kilise savaşımında yer alarak devrimcilik hareketine karşı çıkan Türk yanlısı bir Bulgar aydınlanmacı. (Ç.N.)

³⁶ Kâgir (Kevgir, Metoh) - Yapımı 1850’de tamamlanan ve zaman içinde okul, okuma yurdu, yurt gibi işlevler gören, bugün Aziz Stefan Kilisesi’nin karşısında bulunan üç katlı taş bina. (Ç.N.)

³⁷ “Lofçalı Piskopos” - Teodosiy İkonomov’un (1836-1872) kaleme aldığı bir komedyâ. (Ç.N.)

³⁸ Rila Manastırı - Bulgaristan’ın ve Balkanların en yüksek dağı olan Rila’nın eteklerinde 10. yüzyılda kurulan ve Bulgar tarihi açısından son derece önemli bir manastır. (Ç.N.)

Kilisenin karşısındaki iki katlı taş bina Kâğır adıyla bilinirdi. Bunda birçok oda ve umumi toplantılar için salon vardı. Kâğır'ın üst kısmında, sokağın üstünde, yapının 1848 yılında Stefan Bogoridi tarafından yaptırıldığına dair Bulgarca uzun bir yazıt yer alır.³⁹

Şimdi de en sıkıntılı soruya geçelim: Öğrenci, üstelik yatılı olarak kabul edilecek miydik? Kendi halinde bir pamuk tüccarı olan babamız iki bin kuruşunu hacılık için harcamış ve sonra uzun zaman kantar falan almamıştı eline. Bizim için İstanbul'da harcama yapacak durumda değildi. Kısaca, işimiz sarpa sardı. Babamız işsiz duruyor, genelde kendi başına, ama bazen bizi de alarak her yeri dolaşıyordu. Her yerden de, bu işin olanaksız olduğu, kilisenin fazladan parası olmadığı, şimdiye değin yoksul öğrencilere destek sağlayamadığı şeklinde yanıt alıyordu. Yoksul sözcüğü bize dokunuyordu, çünkü aslında yoksul değildik, ama varıl da sayılmazdık. Babamız Kratova'da saygı görüyordu. Hiçbir eksliğimiz yoktu. Bir keresinde, akıllı, dürüst ve iyi bir Bulgar olan Gavril Moravenov önümüzde babamıza: “Çocuğun varsa, ihtiyaçlarını karşıla, bunu başkalarından bekleme.” dedi.

Kudüs Metohu'nun zangocu, Dimitir adında bir hemşerimizdi. Daha sonra Yunanlar onu papaz yaptı ve Kratova'ya müthiş bir Yunan yanlısı olarak döndü. Her şeyi Yunanlaştırmak istiyordu. (...)

Babam sık sık zangoç Dimitir'la sohbet etmeye ve danışmaya gidiyordu. İstanbul'a gelişimizin ilk gününde babam bizi ona götürdü. O bize birer börek aldı. Bu ziyaret ve sohbetlerin birinde zangoç bizim sorunumuzla ilgili babamıza: “Bre Hacı, şaşarım senin aklına! Çocuklarını Bulgar okulunda okutmak istiyorsun, ama okul da okul olsa bari. Dilersen daha bugün ikisini de, beş kuruş ödmeden Kudüs Okulu'na yerleştirebiliriz. O okulda kimsesiz çocuklar okuyor.” dedi. Burada babam şiddetle titremeye başladı ve hiddetle: “Benim çocuklarım piç değil, Dimitir! Sağ olduğum sürece buna izin vermem. Bunu söyleyerek beni çok kırdın. Vicdanım ve Tanrı önünde oğullarımı Aziz

³⁹ Kilise Slavcası bu yazıtın Türkçe çevirisi: “Bu yer, Tanrı'nın izni ve yardımı ve Padişahın yüce fermanıyla, Ulu Padişah Abdülmecit Efendimizin ve Patrik Antim'in zamanında ilk Bulgar kilisesi metohunun yapılması için yurtsever Ulu Prens Stefan Bogoridi tarafından Tanrı'nın ve insanların önünde Bulgar halkına armağan edilmiştir. Bulgar Metohu'nun yapısı, halkın yardımı, katılımı ve denetimi altında yapılmıştır. 1850 yılında tamamlanmıştır. Yazan S. N. N. İzvorskiy”. (Ç.N.)

Stefan Kilisesi'ne adadım.” dedi. “Yahu, Hacı, yanlış anlama, dediğim okulda sadece piç okumuyor. İşte, avluda gezinen şu sağlam, yakışıklı oğlan ve güzel kızlara bak, bunlar hep o okuldan.” diyerek ortamı yumuşatmaya çalıştı.

Okul işimiz kötü gidiyordu, ancak buna gizlice sevinmiyorum değildim, çünkü Kratova'ya dönerek annemizi mutlu etmek istiyordum. Oraya dönünce İstanbul, deniz ve daha birçok şey hakkında neler anlatacaktım neler... Bir keresinde Balat Mahallesi'nde gezinirken babama: “Bu dükkândaki şekerden alsana bana.” diye yalvardım. “Neyine gerek?” diye sorunca, “Kratova'ya dönerken kardeşime hediye olarak götüreyim.” dedim. Saflığıma şaşan babam üzüntüyle gülümsedi.

Bu arada zaman geçiyordu, İstanbul'a geleli artık üç hafta olmuştu ve babam getirdiği parayı tüketiyordu. Biz nartekte keşkek tahtası altında döşeme üzerinde pılı pırtımızı sererek geceliyor, gündüzleri ise eşyalarımızı odaya koyuyorduk. Babam, “Bilmem ne yapacağız, çocuklar. Sizi istemiyorlar. Bir Rum okuluna istediler; saatçisi, sırmacısı zanaat öğrenmeniz için çırak istediler, ama benim böyle bir niyetim yok. Sesiniz güzel, sizi sultanın önüne çıkaracağım, ona bir türkü yakarsınız ve anında okula kabul edilmeniz için emir verir. Başka ne yapabilirim ki? Kratova'ya utancımдан dönemem, biliyorsunuz, bütün kasaba uğurladı bizi. Siz geceleri uyuyorsunuz, oysa ben gözlerimi bile kapatamıyorum, kalkıyor ve ikonostasyumun önünde hep sizin için dua ediyorum. Ama Tanrı'nın merhametinden umudu kesmedim. Şimdi O beni sınıyor.” diye içini döktü. Sivrisinekler yüzümü ve ellerimi ısırılmış, kaşınmaktan yara bere içinde kalmıştım. Gırtlak bezlerim çok şişmişti ve babam sarıca olduğumu düşünecekler diye korkuyordu.

Bu arada, bizi düşünen insanlar da vardı. Bunların başında Kratova doğumlu ve şimdi kilise sorunuyla ilgili İstanbul'da bulunan Samokovlu [Samakof] Zahari Hacıgiurov ve babası Hacı Giuro geliyordu. Bulgar kilisesine yakın bir yerde yaşayan Küstendilli Dr. Zahari Strumski⁴⁰ ise sadece bizlerin değil, başka çocukların da bulunup okula kabul edilmesi gerektiğini söyleyerek yaşlı Dobroviç'le bize umut aşılıyordu. Bizim meselemizle Papaz Georgi de çok ilgileniyordu. O bizi çok sevdi, özellikle

⁴⁰ Dr. Zahari Strumski (1820-1869) – Yurtsever, bağımsız Bulgar kilisesi için Fener Rum Patrikliği'ne karşı savaşım veren toplumcu. (Ç.N.)

de yokluğunda ölen oğlu Haralampi ile arkadaşlığımızı ve onu nasıl gömdüğümüzü anlatırken acı acı ağlıyordu.

Zahari Hacıgiurov ile Zahari Strumski öğretmen Teodosiy'in İlarion, Paisiy ve Avksentiy'e yazdığı metni ve Aziz Kiril ile Aziz Metodiy'in kopya tasvirlerini aldılar ve ne gibi işler çevirdiler bilmem, ama çok geçmeden Kâgir'de toplantı yapıldı. Bu arada, toplantıdan sonra Zahari Hacıgiurov, Şopların⁴¹ bizi kabul etmeme kararı aldıklarını, ama yine de hayal kırıklığına uğramamamız gerektiğini söyledi. Öyle veya böyle bizi kabul ettirecekmiş, çünkü Bulgar halkının eğitilmiş gençlere ihtiyacı varmış. Birkaç gün sonra Hacıgiurov yine geldi ve babama: "Sizin işiniz rayına oturuyor, bu günlerde sultan iradesiyle üç piskopos sürgünden dönüyorlar⁴², bu olayın anısına çocuklar okula kabul edilecek. Yalnız herkese söylemeyin bunu. Bu günden itibaren çocuklar yukarıdaki odalarda öğrencilerle yatacak, sen de Papaz Georgi'nin Kâgir'deki odasına git, biz artık her şeyi ayarladık." dedi.

Öğrencilerin yatakhanesine çıkışımızdan birkaç gün sonra, 1864 yılının ekim başlarında piskoposların sürgünden döneceğine dair bir söylenti yayıldı. Toplu bir canlanma oldu, her yer temizlendi ve süpürüldü, daha büyük öğrenciler bizi yanlarına aldı ve önceden bildikleri türküler üzerinde çalıştık. Bu arada, sürgün piskoposları karşılamak için bir kalabalık toplanmaya, hatta bazı Makedonyalılar kilise avlusunda hora oynamaya başladılar. İki çocuk Makedon giysileriyle karşılıklı olarak horaya tutundu. Makedonlar zorla Rumlardan gaydayı almış, çünkü gayda Bulgar çalgısıymış ve Rumların bunu çalmaya hakkı yokmuş. Bir kişi de, ileride yapılacak kilisenin kutsal tahtının temelindeki ahşap haccın yanına bir tahtaya oturmuş ve parayla dolu mendil açmıştı. Önünde çocukları güreştiriyor, galip gelene bir metelik veriyordu. Güreşenler ise, daha çok para paylaşılsın diye, aralarında hemen yere yatmak için anlaşmışlardı. Bu hile, çocuklardan

⁴¹ Şoplar Sofya çevresinde yaşayan Bulgarlara verilen ad. (Ç.N.)

⁴² 3 Nisan 1860'ta İstanbul Bulgar kilisesinde düzenlenen Paskalya ayininde Fener Rum Patriği'nin adını anmayan ve böylelikle bu kurumun üstünlüğünü tanımadığını gösteren Piskopos İlarion Makariopolski, Patrikliğin baskısıyla Avksentiy Veleški ve Paisiy Plovdivski ile sürgüne gönderilir. İlarion Kütahya ve Bursa'ya, Avksentiy Bolu ve İzmit'e, Paisiy de Aynaroz, Çanakkale ve Heybeliada'ya sürgün edilir. İstanbul Bulgarlarının protestoları sonucunda Eylül 1864'te Babiâli İlarion ve Avksentiy'e başkente dönmelerine izin verir. (Ç.N.)

birinin mendili bir ucundan tutarak paraları sunağın temeline saçmasıyla son buldu. Adam bayağı bir gürültü kopardı, paraların bir kısmı toplandı ve ona verildi, bir kısmı ise öylece yitti. Bu arada Makedonlar, bu kişinin suyu bulandırmak isteyen bir Rum olduğunu savlayarak onu bir güzel dövdüler. Bir zaptiye çağırıldı ve adam Fener'deki koğuşa götürüldü. Tutuklananın Küstendil'den, Bağımsızlık'tan sonra bu kasabadaki Öğretmen Okulu'nda uzun yıllar emir erliği yapan bir Bulgar olduğu ortaya çıktı. Sözde o da piskoposları karşılamaya gelmiş, ama güzelce kafayı bulmuş ve hiç yoktan başına belâ açtı. Bazıları sarhoşluğunu eleştirince, kendi parasıyla sarhoş olmaya pekâlâ hakkı olduğunu, üstelik üç piskoposu karşılamaya geldiğini söylüyordu. Kaldı ki, annesi de Küstendil'de piskoposun önüne her zaman sarhoş çıkıyormuş.

Biraz sonra piskoposların o gün gelmeyecekleri söylentisi yayıldı. Köprünün yanında onları karşılamaya gitmek için hazırlık yapan iki vapur da dönmüştü. Piskoposların ertesi gün gelmeleri için sultan iradesi çıkmış. Bunun üzerine herkes can sıkınlığıyla dağıldı.

O akşam öğrencilerin yatakhanesinde gülme, türkü söyleme, kısaca olağanüstü bir hengâme ve hareketlilik vardı. Daha büyük öğrenciler kimsenin yatmasına izin vermiyorlardı. Birileri masal anlatıyor, diğerleri tekerlemeler söylüyor, başka bir yandan ise bilmece soruyorlardı. Bir ara ben de, "Yırtık pırtık Çingene kızı padişah önüne çıkar. Nedir o?" diye sordum. Herkes, neredeyse tek ağızdan 'börek' diye haykırdı. "Öyle, ama bu bizim kilisemiz için de geçerli olabilir. O da Çingene kızı gibi yırtık pırtık, ama sultanın önüne çıkıyor." dedim. Herkes gülmüştü, daha büyük öğrenciler bundan, Bulgar halkının kendi haklarını sultanın önünde daha cesurca savunması gerektiği anlamında bir alegori de çıkardılar. Bazıları problem çözerek alıştırma yapıyor, başkaları neşeyle gülüyordu. Bir öğrenciye 'Unub nazay pekrem' yazması önerildi, bunu tersinden okuyunca 'Bunu yazan merkep' çıkıyordu. Başkası ise, 'Unub neyelyös pekrem' dedi: 'Bunu söyleyen merkep'.

Bu arada kilise çanı çalmaya başladı ve öğrenciler tek ağızdan: "Piskoposlar geldi!" diye haykırdılar. Hepimiz avluya koştuk. Burada limanın kıyısında fenerler yanıyor ve insanlar görünüyordu. Öğrenciler Piskopos İlarion ile Avksenti'y'in elini öpmek için sıraya diziliyorlardı, Paisiy ise başka yerde kalmış. Papazlarla beraber kilise çanının vuruşları altında kilise avlusuna geldik ve nartekse girdik. Papazlar kilisenin tam girişindeyken Diyakoz Grigoriy bir anda kapıdaki matem perdesini çekip

kopardı ve karşılayanların ayakları altına attı. Cırt diye koparılan bu siyah perdenin neyi simgelediğini şimdi anladım. Acaba Bulgar halkının üzerine şimdi çöken korkunç ve karanlık perdeyi kim ve ne zaman yırtıp atacak?!

Ardından piskoposlar az sayıdaki karşılayanlarla Kâgir'in salonuna girdiler. Çanı duyunca, mahalleden de bazı karşılayanlar geldi. Biz öğrenciler de davet edildik salona, burada piskoposlar önünde sultana methiyeler düzdük ve harçlığı hak ettik. Ertesi sabah bununla birer tatlı alacaktık.

Aynı gün öğleden önce, babamla bizi salona çağırdılar. Burada piskoposlar dışında Moravenov, Dobroviç, Hr. Tıpçileştov, Zahari Hacıgiurov, Dr. Strumski, Petko Slaveykov⁴³, Papaz Georgi gibi büyükler vardı. Babam yanlarına oturdu, bizse ayakta durduk. O zaman Diyakoz Grigoriy babama dönerek: "Okutup eğiterek yararlı kişiler yetiştirmeyi amaçlayan Bulgar kilisesi, zat-ı muhteremlerin dönüşleri vesilesiyle iki oğlunu da okula kabul ediyor. Sense, aklına estiği zaman çocuklarını almayacağına, ayrıca, nasıl olsa hizmet edecek birileri var diye onları unutmayacağına dair bir kefalet imzalayacaksın. Çocuklarına giysi göndereceksin, ayrıca bir de veli bulacaksın. Kilise bu kişiyle çocuklar yararına temasta olacak. Kabul ediyorsan, söyle!" dedi. Babam hemen kabul etti, hazır kefaleti imzaladı ve veli olarak, Fener Mahallesi'nde bakkallık yapan hemşerimiz Arso belirlendi. Ardından, "Şimdi el öpün!" dendi. Biz papazların elini öptük ve artık eve dönüş olmayacağı bilinciyle ağlamaya başladık. Belki annemizi yıllar sonra görebilecektik, babamız da yakında bizden ayrılacaktı. Bunun üzerine papazlar: "Niye ağlıyorsunuz?" diye sordular. "İşte öylesine, içimizden geldi." dedik. Ardından salondan çıktık ve koridorda doya doya ağladık. Çok geçmeden yine çağırdılar ve "Gidin şimdi babanız ve Papaz Georgi ile karnınızı doyurun." dediler.

Sonra kilisenin lokantasına indik ve bir masaya herkese ayrı ayrı yemek koydular. Herkes yemeye başladı, bense ağlıyordum. Masadakiler, salondaki ağlayışımı sürdüreceğimi düşünerek yemeye başlamam için dil

⁴³ Petko Slaveykov (1827--1895) - 19. yüzyıl Bulgar toplumsal ve kültür tarihinin önde gelen kişiliği, İstanbul'da yayımladığı gazete ve dergilerle Bulgar gazeteciliğine yeni bir boyut kazandırır, ayrıca şair, çevirmen, derlemeci, politikacı kimlikleriyle de karşımıza çıkar. (Ç.N.)

döküyorlardı, ama artık benimki başka türlü bir ağlayıştı. Ben, babamızdan da ayırdılar diye ağlıyordum, çünkü şimdiye dek aynı kaptan yerken, artık, sanki yabancıymışız gibi, ayrı kaplardan yiyorduk.

Okulda düzenli öğrenciliğimiz işte böyle başladı.

Üst katta, sokağın üstünde üç oda vardı. Merdivenin başındaki birinci odada, Kazanlık⁴⁴ [Kızanlık] doğumlu, daha sonra Pravo⁴⁵ (Hak) gazetesinin yayın yönetmenliği yapan matematik ve coğrafya öğretmeni İvan Naydenov kalıyordu. İlk önce bu öğretmenin dersine girdik. Neler gördüğümüzü anlamak için notlarımıza şöyle bir göz attıktan sonra, “Atın bunları, bir şey görmemişsiniz.” dedi. Biz de her zaman yeni öğretmenlerin, eskilerinden daha bilgili olduklarını göstermek istediklerini düşündük. Zamanında Teodosiy, “Stefan size bir şey öğretmemiş.” Diyordu. Şimdi ise Teodosiy’in hiçbir şey öğretmediği söyleniyor, başka birisi de zamanı gelince İvan bir şey öğretmemiş diyecekti. Naydenov her akşam Fener iskelesindeki gazinoya gidiyordu, ayrıca mahallede kokonaları vardı. Birçok kez öğrencileriyle bunlara bir şey gönderiyor veya alınıyordu. Bir keresinde beni de gönderdi. Kokonanın yaşadığı odanın kapısını çalacağıma, komşu kapıyı çalmışım. İstanbul’daki kapılar her zaman kapalı olduğundan her kapıda asılı duran mandalı çalman gerekiyor. Kapı açıldı, yukarı çıktım ve ne göreyim – bir salon dolusu kokona! Bunlar beni görünce ayağa fırladı ve “Buyur, buyur, küçük çapkın...” diye cıvıltıyla bana yer açtılar.

Bir iş için çağrıldığı durumlar dışında, öğretmen odasına neredeyse hiç öğrenci girmiyordu. Uzun uzun yıkanacağı zaman Naydenov bir öğrenci çağırıyor ve bu arada iyi dökmüyorsun diye hep hırlanıyor ve hatta ıslak ellerle vuruyordu. Odasının merdivenin yanında olması büyük şanssızlıktı, çünkü öğrenciler sıkça kendilerinden geçerek gürültü yapıyor ve bunun için cezalarını alıyorlardı. Çoğu kez derse sopayla geliyordu, bundan dolayı sınıfa garip bir hava hâkim oluyordu. Ders sırasında öğrencileri dövüyor, dayak yiyen öğrenci pencereden sokağa uçan fesini almaya gidiyordu. Kilise korosunda herhangi bir öğrenci makamı denk almıyor ve falso veriyorsa, çığlık atıyor, dalıp kendinden geçiyor veya

⁴⁴ Kazanlık Kocabalkan ile Ortabalkan arasındaki Güller Vadisi’nde konumlu ve Osmanlı Türklerinin kurduğu varsayılan bir kent. (Ç.N.)

⁴⁵ Pravo (Hak) - İstanbul’da 4 Mart 1869-20 Aralık 1873 tarihlerinde Bulgarca yayımlanan haftalık bir gazete. (Ç.N.)

parayla karışık buğday atıldığında genç evlilerin ayakları dibinden para toplamaya kalkışıyorsa, bütün ibadet edenler önünde Naydenov öğrenciye sille tokat girişiyordu.

Birçok kere öğrenciler ona saldırmayı ve hıncını almayı planlıyorlardı, ama bunlar sıradan ve yerine getirilmesi imkânsız çocukça tasarılar olarak kalıyordu. Bu planlarda daha büyük olarak sonraları Dr. Stranski⁴⁶ adıyla ün yapan Yanko Yovanoviç ilk sırayı alıyordu. Ancak öğretmen iri gözleri, burmalı bıyıkları, dazlak başı ve çığlıklı sesiyle o denli korkunçtu ki, bir bağırmasıyla bütün öğrenciler kaçacak fare deliği arıyorlardı.

Ders sırasında birçok kere öğretmen, Nikola Mihaylovski'nin⁴⁷ bir kitabından bildiğimiz Odiseus'un kahramanından mülhem Polifem adını yakıştırdığımız Kaloferli [Kalufer]⁴⁸ Kalço'yu çağırıyor ve "Kutunu ver!" diyordu. Kalço tütün kutusunu çıkarıyor ve uzatıyor, öğretmen ise onu ateş için Kâgir'in altındaki kahvehaneye gönderiyordu. Bu arada, Kalço'nun bütün tütününü kendi kutusuna boşaltarak sigara sarıyordu. Kalço maşayla kor getirince öğretmen sigarasını yakıyordu, sonra arkadaşımız maşayı kahvehaneye götürüyor ve sınıfa dönüyordu. Öğretmen kutuyu boş iade ediyor ve: "Tütünün iyiymiş, başka zaman yine getir ve ille de istememi bekleme. Şimdi ise otur yerine." diyordu.

Öğretmenin öğrenci dövme tutkunu olduğunun görüleceği bir olayı anlatayım. Olay, 1865 yılının ağustos ayında, büyük koleranın geçtiği ve İstanbul'un neredeyse tamamen boşaldığı sırada gelişti. İnsanlar kentten kaçtığından evler boştu. Öyle ki, bir ev yanınca, bütün mahalle üç gün azgın ateşe teslim oluyordu. Kentin birkaç yerinde aynı anda korkunç alevler yükseliyor, tulumbacıların koşturmaları ve bağırış çağırışı dinmiyordu. Yangın yerine bir an önce yetişme mücadelesi veren tulumbacılar birbirine giriyor ve katiyen yol vermiyorlardı. Venedik Kulesi ve eski İstanbul içindeki Babıâli Kulesi'nden ise geceli gündüzlü rengârenk küçük bayrak ve fenerler şeklindeki yangın sinyalleri

⁴⁶ Dr. Georgi Stranski (1848-1904) Bulgar toplumcu, devlet adamı, diplomat. (Ç.N.)

⁴⁷ Nikola Mihaylovski (1818 1892) Bulgar toplumcu ve aydınlanmacı, piskopos İlarion Makariopolski'nin kardeşi, Galatasaray Lisesi mezunu ünlü ozan Stoyan Mihaylovski'nin (1856- 1927) babası. (Ç.N.)

⁴⁸ Kalofer - Kocabalkan eteklerinde konumlu bir kasaba. (Ç.N.)

kesilmiyordu. İnsanlar devasa yığınlar halinde ürkmüş fareler gibi mahalleden mahalleye koşuşturuyor ve korkunç koleranın ardından Tanrı'nın ateş cezasından kurtuluş arıyorlardı.

Bulgar kilisesinde ise ben, ağabeyim ve boynu eğri olduğundan Eğriboyun dediğimiz ve daha sonra Dr. Kalatinov soyadını alan Strumitsalı [Ustrumca]⁴⁹ Georgi dışında kimse yoktu. Koleradan korkmadığımızdan üçümüz deniz kıyısında oynuyor, yangınların alevine ve kulelerden gelen sinyallere bakıyorduk. Bir ara iskele kapısının çalındığını duyduk. Kapıyı açınca şaşkınlık ve büyük sevinçle, kayıkla iskeleye çıkmış olan öğretmenimiz Naydenov'u gördük ve girmesi için güçle kapıyı ittik. Kapı koptu ve üçümüz de yere çakıldık. Kızanlık'a giderken soyguncuların saldırısına uğradığını ve soyulduğunu duyduğumuz öğretmenimizi sağ salım görünce çok sevindik. Elllerinden öptük ve odasına götürmek için eşyasını sırtımıza aldık. Bundan böyle kilisede yalnız başımıza olmayacağımıza, Naydenov'dan sonra öteki öğretmen ve öğrencilerin de geleceğine seviniyorduk. Artık kolera yoktu, okul açılacak, kilise inananlarla dolacak ve ölü sokaklar canlanacaktı. Ne ki, daha aynı akşam, çıkardığımız küçük bir gürültüden dolayı öğretmen bizi bir güzel dövdü. Sabah olunca İstanbul'a kaçma ve bütün gün yangınları seyretme planı kurduk. Ertesi sabah, öğretmen halen uyurken, okulu terk ettik ve gün boyunca yangın yerlerini dolaştık. Yanan ve yanmış olan evler, dükkân, cami, kilise, okul ve hamamlar gördük, korla kaplı devasa boşluklardan geçtik. Yangınlar arasındaki dar sokaklarda iki taraftan da ateş kızdıyordu, yüksek alev dillerinden bina ve duvarların nasıl farklı renklere büründüğünü izliyorduk. Felâkete uğramış büyük kalabalıklar, yığın yığın ağlayan kadınlar, hatta yanıklar içinde kıvrananlar vs., vs. gördük. Akşam olunca birçok kötü izlenimle Kâgir'e döndük, Moravenov bizi çok sinirli karşıladı, ancak başıboş dolaşmamızın nedenini öğrenince öğretmene hesap sormaya gitti. Tanrı bağışlasın, kötü insan değildi Naydenov, ama sıkça bizi dövüyordu.

Sokak üzerindeki öteki iki oda, derslik ve aynı zamanda öğrenci yatakhanesiydi. Odalar ağır rahlelerle doluydu. Akşam vakti öğrenciler yataklarını boşluklara diziyorlardı. Karyola yerine demirden ikişer destek kullanılıyordu, bunların üzerine tahta diziliyor ve kilimler seriliyordu.

⁴⁹ Strumitsa – Makedonya'nın güneydoğusunda yer alan bir kasaba. (Ç.N.)

Bize karyola gelene kadar sınıf tahtasını rahleler üzerine koyuyorduk yatak yerine. Bu arada Hacı Buşe'nin söz ettiği yumuşak tüyleri de hatırlıyorduk. Sabah erkenden öğrenciler demir, tahta ve örtüleri duvar kenarına topluyorlardı ve bunlar bütün gün böyle yığılı duruyordu. Sık sık gündüzleyin kilimler yere düşüyor ve bunları yeniden yerleştiriyorduk.

Temizlik konusunda Diyakoz Georgi çok titizdi. Bazen yatakları, kilim ve küçük sandıkları havalandırmak ve tahtabitinden temizlemek için okul avlusuna çıkarıyorduk. Kâgir'deki daha büyük karyolarını Haliç'te yüzen gemi olarak tahayyül ediyor ve üstlerine binerek sallıyorduk. Emirleri genelde Üçüncü Bulgar Sallantı Çarlığı Özel Sekreteri Straşimир Dobroviç veriyordu. (...)

Rum çamaşırcı kadınlar çamaşırlarımızı yıkıyorlardı. Bazı öğrenciler ise bunu genelde yortu günlerinde okulda kendileri yapıyorlardı. Avluda ateşler yakılıyor, tencere ve kazanlar suyla dolduruluyor ve gelecekteki kutsal Bulgar kilisesinin taş temellerinde veya herhangi bir taş, kalas veya tahtaya giysileri sürtüyorduk. Zangoç Nikola genelde bize kilise kazanını veriyor ve bir keresinde yaptığımız gibi onu yerde sürüklemememiz için uyarıyordu. Odunu ise deniz dalgaları getiriyordu. Bazen sular kabarıyor ve dalgaların kıyıya yılan bile attığı oluyordu. (...) Bir keresinde çamaşırdan sonra iskele çitine kurumaya serdiğim mavi donum kayboldu ve donsuz kaldım, nefret ettiğim Fransız giysileri ise çoktan satılmıştı.

Donu kaykçıların aldığını düşünüyorduk, ama bir ara suyun dibinden değnekle yarı çürümüş halde çıkardık. Şumenli [Şumnu]⁵⁰ arkadaşım birkaç günlüğüne kendi pantolonunu verdi ve çok geçmeden bitpazarından beyaz pantolonlar aldık. Pazarlık ettiğimiz sırada tesadüfen orada Bulgaristan'dan birkaç kişi vardı ve bunlar, Bulgar çocukların İstanbul dükkânlarında alışverişe çıkmış olmalarından çok gurur duydular.

Bu arada Paskalya yaklaşıyordu ve artık on kişi olduğumuz okul burslularına şayaktan güzel giysiler dikildi. Moravenov bizi İstanbul çarşılarında gezdirdi ve gömlek, iç donu, çorap, havlu ve fes aldı. Birer kravat da seçti. Ben çok güzel olduğunu düşündüğüm bir kravat

⁵⁰ Şumen – Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Deliorman bölgesinde yer alan bir kent, bugün il merkezi. (Ç.N.)

seçtim ve Paskalya'da fotoğrafa çekilirken görünsün diye öne çıkardım. Kutsal Perşembe'de⁵¹ Balkapanı Hanı'na gittik ve giysilerimizi bohçalarda kiliseye getirdik. Giysileri salona getirmemiz için çağırıldık, biz de bunları salonun önündeki koridora koyduk. Bir ara bohçaları salona getirmemiz söylendi, ama benim bohçam yoktu. Kısa bir telâştan sonra kapıcı Nedelço bohçamı getirdi, sözde sokakta son anda yetiştigi bir Rum çocuğun elinden almış.

Aynı gün sürpriz bir şekilde babam geldi, çünkü taşrada ulaşım hizmetleri pek düzgün değildi. Mektuplarımızı çok ender olarak postayla, genelde yolcularla gönderiyorduk. Bazen de Zahari Hacıgiurov onları Samakof üzerinden gönderiyordu. (...)

Babamı görünce ağlamaya başladım. Getirdiği heybeler çeşitli yiyecek ve birer kat siyah şayak giysiyle doluydu, ama biz bunları beğenmiyorduk. Ertesi gün yine salona çağırıldık ve: "Sizin için diktirdiğimiz giysileri iade etmeniz gerek, çünkü babanız size giysi getirmiş." dediler. Babamızın bize sadece bozacı çocukların giydiği potur getirdiğini söyleyince, giysilerin bizde kalması kararı alındı. Paskalya'ya çok neşeli geçirdik: İstanbul'da gezdik, Lazların özgün horonlarını ve davulların temposuyla diz çökmelerini izledik. Balıklı'nın altın balıklarını gördük. Karagöz'ün şaklabanlıklarını, pehlivan güreşlerini vs., vs. izlemeye gittik. Paskalya'da tam simetrik pozda -babamız ortada, ağabeyim sağda, ben solda- fotoğrafa çekindik. Annemiz bizi görecektir diye çok seviniyorduk, o ise babamızdan gizlice bizi çok özlediğini yazıyordu. Bakışlarımızın buluşması için akşamları Ay'a bakmamızı istiyordu, tabii ki İstanbul'un Ay'ı başka değilse. Paskalya'dan sonra babam döndü.

Sokağın üzerindeki iki derslik, bunların önündeki koridor ve sondaki sınıf odasının karşısındaki avluya ve denize bakan iki küçük oda, kilisenin üstündeydi. Ortadaki oda daha sonra okuma salonu yapıldı. Sondaki, sokağa doğru çıkıntılı ve direklerle dayaklanmış sınıf odası en büyüğüydü. Sokağın üzerindeki Kâgir'e bakan birkaç penceresi vardı. Ayrıca biri solda, Fenerkapı'ya, öteki de sağda, Balatkapı'ya bakan iki penceresi daha vardı. Bu odanın bir köşesinde büyük bir dolap bulunuyordu,

⁵¹ Kutsal Perşembe İsa'nın son akşam yemeği ve ele verilisinin anıldığı yortu. (Ç.N.)

buradan tavana çıkıyor ve çan kulesinden avluya iniyorduk. Birçok öğrenci derslere tavanda, kiremitlerin altında örümcek ağları arasında hazırlanıyordu.

İki küçük oda darmadağındı, ama bazen zangoç veya öğrenciler tarafından düzene sokuluyordu. Bu odaların birinde bir keresinde neşeli bir ruh haliyle kendimize soyadı seçtik. Yanko Yabanov, Stranski soyadını seçti, Stefan Panaretov – Asenski, Karlovolu [Karlhova]⁵² Eronim Aretov – Gogaçev vs. Baba adlarımızdan hacı, papaz, çorbacı gibi takıları attık. Bu odaların pencereleri altında, avlunun üzerinde çatı vardı, buradan çan kulesine ve avluya geçilebiliyordu. Bu çatıdan kiremitler alıp 1 Mart'ta pencerelerden sokağa atıyorduk. Bir geleneğe göre Rum evlerinden eski ve kullanılmayan kaplar atılıyor ve karanlıkta sokaklarda büyük gürültü kopuyordu.

1864–1865 öğretim yılında dersler iki büyük odada yapılıyordu, ertesi yıl sınıflar Kâgir'in orta kısmına taşındı ve gündüzleri artık eski sınıflıklardan yataklar kaldırılmıyordu.

Bulgaristan'ın her yerinden öğrenci vardı. Sürekli yeni gelen ve gidenler oluyor, çeşitlilik artıyordu. Öğrenci sayısı 70–100 arasında değişiyordu. İlk dersler için kilisenin üstündeki iki odada, 1865–1866 yılında ise Kâgir'in üzerinde üç odada toplanıyorlardı. Sınıflar için belirli bir ders programı yoktu. Her şey, özellikle Diyakoz Grigoriy'e bağlıydı. Bulgarca, Yunanca, Fransızca, Türkçe, Voynikov'un⁵³ Bulgar Tarihi, Yoakim Gruev'in⁵⁴ Coğrafyası, Neofit Rilski'nin⁵⁵ Okuma Kitabı'yla beraber Slav Grameri, Diyakoz Grigoriy'in notlarından Eski Ahit, İlarion Makariopolski'nin Kathehizis'i, İvan Naydenov'un matematiği, Nikola Mihaylovski'nin Genel Tarihi okutuluyordu. Öğretmenlerimiz arasında ise Diyakoz Grigoriy (Nemtsev), daha sonra Preslav Metropolitisi olan Simeon, Panayot Plovdivski'nin Gvadalkivir takma adlı diyakozu, İvan

⁵² Karlovo – Kocabalkan eteklerinde bulunan bir kasaba. (Ç.N.)

⁵³ Dobri Voynikov (1833–1878) – Öğretmen, toplumcu, oyun yazarı, ulusal Bulgar tiyatrosunun temellerini atan kişi. (Ç.N.)

⁵⁴ Yoakim Gruev (1828–1912) – Aydınlanmacı, öğretmen, pedagog ve çevirmen. (Ç.N.)

⁵⁵ Neofit Rilski (1793–1881) – Heybeliada Ruhban Okulu'nda da hocalık yapmış din adamı. (Ç.N.)

Naydenov, Dobrev adında biri, bir hoca, bir Fransız bulunuyorlardı. Ayrıca yaşça büyük öğrenciler de bir şeyler okutuyorlardı.

Bulgar kilisesinde kalan öğrencilerin sayısı azdı, çoğu mahalleden geliyordu, ayrıca kız öğrenci de vardı, örneğin Kamburov ailesinden. Dışardan gelen ve arkadaşlık ettiğimiz öğrenciler arasında Vladimir ve Straşimir Dobroviç kardeşler, Petko Hr. Tıpçileştov, Kotelli [Kazan]⁵⁶ Vezirev kardeşler, Rum Nikola vs. bulunuyorlardı.

İstanbulu oğlan ve kızların çoğu, görmediklerinden dolayı nehrin ne olduğunu bilmiyorlardı ve uzun uzadıya anlatmamız gerekiyordu. (...)

Kilisede kalan öğrenciler arasında Panagiurişte'den [Otlukbel]⁵⁷ Zlatan, Kalofer'den Yanko Yabanov, Papaz lakaplı Kaloferli Stoyan Kalçov ve Kazanlı Danil Donçev, Otlukbelli Bobekov kardeşler, Kaloferli Dagorov kardeşler, Gavril Moravenov, Ustrumcalı Eğriboyun Georgi, Resenli [Resne]⁵⁸ Naum Olçev, Karlıovalı Eronim Aretov, Kocabalkan'da bir yerden Bumbara olarak bilinen arkadaşımız, Bitolialı [Manastır]⁵⁹ Dimitir Makedonski, Debırlı [Debre]⁶⁰ More vs. bulunuyorlardı.

Yaşça büyük olan Zlatan bekçilik yapıyordu ve düzen ve temizlikten sorumluydu. Öğrencileri Fener ve Balat'taki Bulgar lokantalarına götürüyordu ve burada Makedon lokantacılar halk çocuklarına bol kepçe yemek veriyorlardı. Öğle ve akşam yemekleri günlük dört kuruş ediyor ve bu para ayda bir ödeniyordu.

Papaz lakaplı iki öğrenci ise (aslında papazlıkla ilgileri yoktu) bizden büyüktüler. Bunlardan biri Edirne yakınlarındaki Ortaköy [İvaylovgrad]⁶¹ doğumluydu. İkisi Haliç köprüsünde, sultanın ziyaretine gelen Romen Knezi Carol'a⁶² dilekçe sundular ve yatılı olarak kabul edildiler. Ardından da knezin gemisiyle Romanya'ya gittiler. Bunlardan

⁵⁶ Kotel - Kocabalkan'ın doğu kısmında yer alan ve Bulgar tarihinin önemli kişiliklerinin doğum yeri olan bir kasaba. (Ç.N.)

⁵⁷ Panagiurişte Ortabalkan'ın batı kısmında yer alan ve Osmanlı döneminde devrimcilik odağı olarak ünlenen bir kasaba. (Ç.N.)

⁵⁸ Resen - Makedonya'nın güneybatısında bulunan bir kasaba. (Ç.N.)

⁵⁹ Bitolia - Makedonya'nın güneybatısında yer alan bir kasaba. (Ç.N.)

⁶⁰ Debr - Makedonya'nın batısında yer alan bir kasaba. (Ç.N.)

⁶¹ Ortaköy - Bulgaristan'ın güneydoğusunda yer alan bir kasaba. (Ç.N.)

⁶² Carol I (1839-1914) - Romen knezi (1866'dan) ve kralı (1881'den). (Ç.N.)

biri, daha küçük çocuklara Bulgarca öğretiyordu. Ayrıca Fransızca da biliyordu ve 100 Liraya ağabeyimle benim için bütün bir Fransız okuma kitabını çevirdi. Ortaköylü Papaz'ın babası oğlunun ziyaretine geliyordu ve babamıza benzettiğimizden dolayı etrafında hoplayıp zıplıyorduk.

Dobriç'e [Hacıoğlu Pazarcık]⁶³ taşınan Kazanlı Danil Donçev öğrenciler arasında en boylu olanıydı. O, daha büyük öğrencilerle güveç yapıyor, şarap satın alıyor, "Neredesin sen, ey sadık halk sevgisi?"⁶⁴ veya "Kalk, kalk Balkanlı yiğit, derin uykudan uyan!"⁶⁵ gibi devrim türkülleri söyleyerek yiyip içiyordu. Ancak birisi kalkıp şakadan "Türkler geliyor!" diye fısıldayınca, Danil şarap şişesini alıyor ve tavan arasına saklanıyordu. Bir zaman önce Danil'in aklına İstanbul Bulgar okulunda okumuş ve hayatta olan bütün öğrencilerin eski güveçleri hatırlamak için Sofya'da toplanması ve eğlenmesi gibi bir fikri vardı. Ne yazık ki bu gerçekleşmedi, çünkü Danil bizi terk etti.

Otlukbelli Pavel ile Georgi Bobekov kardeşlerin babası Patrikliğin seysisiydi. Pavel, Nisan Ayaklanması'nda devrimci olarak öldü, kolluk güçlerinin izine düştüğü kardeşi Georgi ise İstanbul'da denizde boğuldu⁶⁶.

Şimdi ikisi de doktor olan Lazar ile Kosta Dagorov kardeşler, Gavril Moravenov, Trakya'da bir yerlerde eczaneci olan akrabası Moravenov da öğrenciler arasındaydı.

Naum Olçev Resneli bir bahçıvanın oğluydu ve sırtında sepetle sokak satıcısı gibi babasının bahçesinden sebze dağıtıyor ve sıkça soluklanmak için Bulgar kilisesinin yanındaki tahtada duruyordu. Bizden sonra çok geçmeden onu da burslu olarak kabul ettiler, çünkü kilise korosu için çok iyi sesi vardı. Naum sıkça bizi babasının bahçesine götürüyor, babası bizi sevinçle karşılıyor ve bahçesinde yetiştirdiği taze

⁶³ Dobriç - Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Dobruca Ovası'nda yer alan bir kent, bugün il merkezi. (Ç.N.)

⁶⁴ "Neredesin sen, ey sadık halk sevgisi?" Bulgar şairi Dobri Çintulov'un (1822-1886) marş olarak söylenen bir şiiri. (Ç.N.)

⁶⁵ "Kalk, kalk Balkanlı yiğit, derin uykudan uyan!" Bulgar şairi Dobri Çintulov'un (1822-1886) marş olarak söylenen bir şiiri. (Ç.N.)

⁶⁶ Burada Efrem Karanov yanılır. Pavel Bobekov, Nisan Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Romanya'ya geçerek burada ilk günlük Bulgarca gazeteyi çıkarmaya başlar, kardeşi ise 1874'te Boğaz'da boğulur. (Ç.N.)

incir ve başka meyveler veriyordu. Bahçenin yanında cam ürünler fabrikası vardı ve oraya gittiğimizde işçiler önümüzde namluyla kaşa gibi sıvıyı karıştırıyor, namluya üfürüyor ve namluya yapışan kaşa çeşitli şekiller alıyordu. Bize saplı ve rengârenk cam ibrikler yapıyorlardı.

Arkadaşlarımız arasında, sürekli ‘more’ sözcüğünü kullandığından More takma adlı, kıpır kıpır bir Debreli de vardı. O her işe burnunu sokuyor, sorunu kendince çözümlüyor ve yeni bir sorunu çözmek için hemen başka bir tarafa koşuyordu. Masal dinlediği durumlar dışında hiçbir şekilde yerinde duramıyor ve her masal için anlatana 5 para veriyordu.

Kumbara adını taktığımız ve nereden olduğunu hatırlamadığım öğrencinin çekmecesinden üç beyaz meci diye çalınmıştı. Bunun üzerine birkaç öğrenci Eyüp Mahallesi’ne gittik, çünkü burada bir Arap kadının kimin kimden ne çaldığını bildiğini duyduk. Arap kadının evini bulduk, sıramızı bekledik, çünkü epey ziyaretçisi vardı. Arap kadın bir takım paçavraların asılı olduğu bir ağacın altındaki kuyunun yanında oturuyordu. Sıramız gelince bizi yanına çağırdı ve Kumbara ona işin aslını anlattı. Bunun üzerine kadın: “Kuyuya bakın ve parayı kimin aldığını göreceksiniz.” dedi. Biz kuyunun üzerine eğildik ve dipte, ağaçtaki paçavralarla başlarımızın yansıdığını gördük. Kendimizi gördüğümüzü söyleyince, “İyi bakın, parayı çalan da orada, o da size benziyor.” dedi. Kumbara, kuşkulandığı kişiyi kuyuda gördüğüne neredeyse inanmıştı, sadece görüntüsü biraz bulanıkmış.

Kâgir’de, Grigori Karamanov adında, İstanbul’a kilise işleriyle ilgili gelen Küstendilli bir babanın oğlu olan yaşlı bir öğrenci kalıyordu. O özel olarak Türkçe öğreniyordu, daha sonra da Sarayburnu’nda bulunan Gülhane Tıp Okulu’na kayıt oldu. Sözü edilen okula, ağabeyim de dâhil, birçok Bulgar öğrenci yazıldı. Deniz kıyısındaki konumuyla Sarayburnu İstanbul’un en güzel yeridir. Ayrıca Bizans imparatorları ve Yeniçerileri bozguna uğratan İkinci Mahmut’a değin sultanların sarayı burada bulunuyordu. Sarayburnu yakınında ünlü Ayasofya Camisi yükseliyor. Kıyının bir tarafını Haliç, diğerini ise süratle Marmara’ya akan Boğaz suları yıkıyor. Burada taş saraylar, ot ve çalılıklara bürünmüş boşluklar ve tatlı sulu çeşmeler var. Tıp Okulu’na yapılan bir ziyarette Bulgar öğrenciler yüksek sesle koro halinde okul balkonundan denize doğru Türklerin yanında devrim türküleri söylediler: “Uyan, uyan, Balkanlı

yiğit!” Türkü bitince askerî bando “Kim aldı sana kunduraları...” adlı Bulgar türküsüyle yanıt verdi.

Kâgir’de öteki öğrenciler arasında Sliven’in [İslimye]⁶⁷ Klutsohor Mahallesi’nden Papaz Panaret’in oğlu Stefan ve akrabası İlia da vardı. Bunlar yaşlı papazla bir odada kalıyorlardı. Arkadaşlık ettiğim ve kara yağız bir akranım olan Stefan’ı öğretmen Teodosiy daha Kratova’dayken anlatmıştı. Stefan: “Sen çok iyi bir arkadaşsın, herkes senden övgüyle bahsediyor, beni de sevmeleri için her konuda seni taklit etmeye çalışacağım.” diyordu. Ben de onun hakkında aynısını düşünüyordum. Daha sonra Stefan, Boğaz’ın Rumelihisanı’ndaki Amerikan Robert Kolej’e okumaya gitti. Burada öğretmen olarak kaldı, ayrıca Bulgarca Gramer, Jan Hus’un Yaşamı gibi birkaç kitap yayımladı, Rusçadan çeviriler de yaptı. New York’ta Bulgar konsolosluğu olarak, Bulgaristan’ın bedeninden parçaların koparıldığı Dünya Savaşı’ndan sonra düzenlenen Paris Dünya Fuarı’na katıldı. (...)

Kâgir’de kalanlar arasında Papaz Todor, Papaz Visarion, Papaz Georgi, Papaz Panaret ve Diyakoz Grigoriy bulunuyorlardı. Bazı odalar konuklar, özellikle de kilise sorunuyla⁶⁸ ilgili delegeler için ayrılmıştı.

Papaz Todor sık sık: “Çocuklar, ne mutlu size ki Bulgaristan’ı bağımsız göreceksiniz!” diyordu. (...) Papaz Visarion’un çok zengin olduğu söyleniyordu, o yüzden birkaç kişi ona odasında saldırmış ve devrim işleri için parasına el koymuşlar. Bir zaman sonra İstanbul’a geldiğimde Bulgar kilisesini ziyaret etmek istedim, ancak kilise ve Kâgir’de tanıdığım hiç kimse olmadığından avluda başıboş dolaşıyordum. Kilise hizmetçilerinden biri: “Beyefendi, hemen avluyu terk ediniz! Yabancı kişileri içeri almamız yasaklandı.” dedi. İşte böyle, ‘meçhul kişiler’ Papaz Visarion’un odasına gündüz girerek bağırmasın diye ağzını kapatmış, elini ayağını bağlamış ve bütün paralarını almışlar.

Diyakoz Grigoriy mağrur duruşu, çevikliği, düzenliliği ve bilgisiyle Bulgar kilisesinde birinciydi. O bize çeşitli dersler veriyordu, ne ki

⁶⁷ Sliven Kocabalkan eteklerinde yer alan bir kent, bugün il merkezi. (Ç.N.)

⁶⁸ Kilise sorunu Bulgarların 1840’lardan Bulgar Ekzarhlığı’nın kurulmasına izin veren 1870 tarihli Abdülaziz fermanına değin özellikle İstanbul’da Fener Rum Patrikliği’ne karşı yürüttükleri bağımsız kilise savaşımı kastedilmektedir. (Ç.N.)

Rakovski bilgiçliğiyle⁶⁹ aşırıya kaçıyor. Diyakoza göre firavunun kızı Nil'de Musa'yı bulunca, 'bu benim' anlamında 'sey moy' demiş, sanki Slavca biliyormuş. Yunanca dersini Gerostasis kitabından veriyordu. Sıkça, çocuksu vatanseverlik dürtüleriyle Yunanca derslerine girmek istemiyorduk, ama diyakoz, düşmanın dilini bilmemiz gerekir diye bizi ikna ediyor ve tatlı dille sınıfa sokuyordu. (...) Sıkça sokak veya kiralanan kayıklarda denizde Rum çocuklarla dövüşüyorduk. Bunların hocaları ise ara sıra bizi ziyaret ediyorlardı ve terbiyeli onlara saygı gösteriyorduk. (...) Rumların sınıfımıza yaptığı bir ziyaret sırasında Slavcadan Bulgarcaya Neofit'in okuma kitabından çeviri yaparken 'osel' sözcüğüne rastladık. Diyakoz Grigoriy, öğrenciden sözü alarak bu kelimeyi 'uzun kulak' olarak çevirdi. Herhalde Rumların 'eşek' sözcüğünden alınabileceklerini düşündü.

Dyakoz Grigoriy biraz peltekti, o yüzden 'padej' sözcüğünü söylerken sık sık a'dan sonra 'r' telâffuz ediyordu⁷⁰. Öğrenciler gülmek için kendilerini tutuyor, ama birden patlıyorlardı. O ise bizi hızlıca sıraya diziyor ve sağdan sola hiç kimseyi atlamadan birer sille atıyordu. 'Sakramento' sözcüğünü çok kullanıyordu, o yüzden kafesi salonda asılı papağanı 'sakramento' demeye alıştırdık. Diyakoz akşamları gizlenip öğrencilerin ne konuştuğunu dinliyordu. Bir akşam koridorda bir köşeye sindiğini gördüm. Bu arada bir öğrenci zıplamaya başladı, ben de onu uyarmak için "Sakramento" diye bağırdım ve bir silleyle ödüllendirildim.

Dyakoz Grigoriy, "Çocuklar, genç yaşınızda okuyun ki yaşlanınca okumadığınıza pişman olmayın. Yaşlılığınız; lekeli, damgalı, hatalarla dolu defter değil, ama yırtık ve delik deşik de olsa, mücadelelere katıldığınızı gösteren bayrak olsun. Bu dünyada hiçbir şey yitmiyor. Mademki mekân, zaman, nesne ebedî, niye insan ruhu da ebedî olmasın?" diyordu.

⁶⁹ Rakovski bilgiçliği Daha çok devrimci kimliğiyle tanınan şair, gazeteci ve ideolog Georgi Rakovski'nin (1821-1867) Bulgarcanın ne denli eski ve yaygın bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla öne sürdüğü gülünç etimolojik uydurmaları kastedilmektedir. Rakovski'ye göre, örneğin, Napoleon bir Bulgar'dır, çünkü adı 'O, ovada' anlamındaki 'Na pole on'dan gelir. (Ç.N.)

⁷⁰ Padej - 'Çekim' anlamındaki bu sözcüğün 'pırdıj' şeklinde söylenmesi 'yellenme' anlamına gelir. (Ç.N.)

Kâgir'in alt katında, girişin solunda Karapetrov'un⁷¹ yönettiği bir matbaa vardı. Buradan İlia harf çalıyor ve avluda dağıtıyordu. Biz de adımızı yazıyor ve keyifle basıyorduk, Zornitsa Gazetesi'nin⁷² abone öğrencilerin adlarını bastığı gibi. Paniçkov neşeye Zornitsa'yı getirince çok seviniyorduk. Karapetrov iyi bir Bulgar'dı. İlk olarak onu, babamın gidişinden hemen sonra, birkaç öğrencinin peşime takılarak, "Şimdi artık ne babası, ne annesi var zavallının!" diye beni kızdırmaya çalıştıkları zaman gördüm. Bense yüksek sesle ağlıyordum. Bir ara batan gemiden bir demir parçası alarak onlara fırlattım. Az kalsın Karapetrov'u vuracaktım. O, "Arkadaşınızı böyle kızdırmanız hem günah, hem de çok ayıp." diyerek öğrencileri dağıttı. Sonra başımı okşadı ve teselli etti. Daha sonra her büyük yortu arifesinde gelip bizi buluyor ve para veriyordu. Öğrencileri seviyordu, birçok kez teneffüslerde sınıfa geliyor, haritanın önüne geçiyor ve "Çocuklar, Hazar Denizi'ni görüyor musunuz? O, bir soru işaretini andırıyor, kambur dedeye benziyor. İşte şöyle!" diyordu. Hazar Denizi'nin nasıl eğik ve kambur olduğunu göstermek için kendisi kamburlaşıyor veya sağ elinin işaret parmağını eğiyordu. Karapetrov daha sonra bağımsız Bulgaristan'ın başkentinde kendini astı. Bu arada, İstanbul anılarını içeren oylumlu bir kitabı var⁷³.

Kâgir'in sokak kapıları kocamandı, bunlardan mermerle kaplı bir galeriye giriliyordu. Kenarında oturma yerleri olan öngiriş ve Kâgir'in ikinci katına çıkan karanlık taş merdiven yanında güzel bir çeşme vardı. Bu galeride, sokak kapısı önünde olduğu gibi, koyu muhabbete dalınıyordu. Dış kapı önüne oturup sohbet etmek bütün Bulgaristan'da bir gelenektir. Özellikle kadınlar kapı muhabbeti ve kavgasını çok sever. (...) Kâgir'in kapısı önünde oturmak çok hoştu, çünkü sokaktan her çeşit insan geçiyordu. Salepçiler başta olmak üzere sırtında sepet ve başında tepsilerle satıcılar geçiyorlardı. İçinde hanım dolu koçular, at koşmuş beyzadeler, merkebe binmiş yaşlılar, geniş fistanlı kadın ve nalını giymiş kız çocukları geçiyorlardı. Bayrak yerine mendil ve silâh gibi omzuna atılmış sopalarla gaydalı Bulgarlar da geçiyorlardı. Bunlar sultan çayırılarını biçmeye ve sultan atlarını otlatmaya gidiyorlardı. Rumlar ise

⁷¹ Petur Karapetrov (1845-1903) -- Bulgar yayıncı, gazeteci ve aydınlanmacı. (Ç.N.)

⁷² Zornitsa (Sabahyıldızı) Bulgarlar arasında Protestanlığı yaymak amacıyla 1864'te İstanbul'da Bulgarca yayımlanmaya başlayan dergi kastedilmektedir. (Ç.N.)

⁷³ Makaleler Derlemesi (*Sbirka ot statii*, Sofya, 1893) başlıklı kitap kastedilmektedir. (Ç.N.)

“Sopalarla İstanbul’u fethetmeye gelmişler.” diye alay ediyorlardı. “Rumlar çıkarı yesinler!”⁷⁴ Ata binmiş Rum papazlar ve hatta patrik bile geçiyordu. Askerler de geçiyordu, önde, kuyruk şeklinde, birçok zilin asıldığı sopa taşınıyordu, yanında ise deri üstüklü ve hilâl şeklinde baltalarla askerler yürüyorlardı. Kapının önünde duran Petko Slaveykov bir keresinde: “Bu atkuyruğunu bir zamanlar eski Bulgarlar da taşıyordu, ama sadece fare kovmaya yarar. Deri üstlükleri ise baltayla gâvurluğu keserken kan bulaşmaması için giyerler.” dedi. Törenselsel bir şekilde, sırma giysilerle, al feslerine çiçek demetleri takılmış küçük yaşta Türk oğlanlar geçiyordu. Her arabada ikişer Türk çocuğu oturuyor, her arabanın yanında ise kalın dudaklı, beyaz dişli, kıvrık saçlı zenci hadımlar yürüyorlardı. Ara sıra hizmetkârlar, sünnete götürülen Türk çocukları göze gelmesin diye seyredenlerin gözüne kül atıyorlardı. Bir keresinde bir at su birikintisine bastı ve anında kapı önünde oturanlardan birinin yüzüne çamur sıçradı. Araplar atı överek gülüştü, yüzü çamura bulanmış kişi ise çeşmeye temizlenmeye koştu. Bu sokaktan kimler geçiyordu, kimler... Seyredilecek çok şey vardı. Herhangi bir hareket yoksa Türklerin şefkatli koruması altındaki binlerce İstanbul köpeği sokaklarda yatıyor veya alan savunmak için dövüşüyorlardı.

Kâgir’de kilise kapısının tam karşısında meyhane, kahvehane ve lokanta bulunuyordu. Burada, özellikle yortu günü ziyaretçiler kilise, politika, eğitim vs. gibi önemli sorunlar üzerinde kafa yoruyorlardı.

Kâgir’in yanındaki meyhanede yaşlı bir Ermeni’nin işlettiği bir bakkal vardı. Dükkânda kuru üzüm, incir, hurma, leblebi, peynir vs. bulunuyordu, camlarda ise Naydenov’un mühür ve kitapları asılıydı. (Engel olmasın diye Naydenov’un narteksteki dükkânı kaldırılmıştı.) Ermeni küçük bir tencerede sacayak üzerinde yemek hazırlıyor, bundan bize de satıyordu.

Şimdi de kilise ve okul idare heyeti üyesi Gavril Moravenov hakkında bir şeyler anlatayım. Babam ona Moravela diyordu, o ise ‘sakramento’ sözcüğünü diline pelesenk etmiş Diyakoz Grigoriy’den farklı olarak ‘öküz’ sözcüğünü kullanıyordu. Moravenov yaşı geçkin bir

⁷⁴ Rumların anlattığı yaygın bir fıkraya göre, Bulgarlar denizi ilk kez gördüklerinde bunu balık çorbası sanmışlar. Bulgarlara göre ise, yumuşaması için deniz suyuna bırakılan çarıkları Rumlar ahtapot sanarak yemişler. (Ç.N.)

bekârdı. Üstten kırılmış grimsi bıyıkları vardı, siyah giysilerle daima resmî geziyor ve Dobroviç gibi silindir şapkayı başından eksik etmiyordu. Sanırım Atina Üniversitesi'ni bitirmişti, çünkü Batenberg⁷⁵ döneminde senatörlüğe seçilmiş, senatörlüğe ise sadece yüksek tahsil görmüş kişiler kabul ediliyordu. İstanbul'da neyle uğraştığını bir türlü anlayamadım. Sürekli Babiâli'de dolaşüyor ve sürekli bir şeyler yazıyordu. Yazılanı sekreteri Luka Moravenov, İstanbul'da Çorapçı Hanı'nın üst tarafında bir handa kopya ediyordu. Moravenov dürüst, vatansever ve çok iyi niyetli bir insandı. Okul ve kiliseyle, özellikle de öğrencilerle yakından ilgileniyor ve neredeyse her gün sırf bizleri görmek için kiliseye uğruyordu. Yılbaşı ve öteki önemli yortuları mutlaka Fener'de patrikliğin yanındaki evine giderek kutlamamız gerekiyordu. Bütün Bulgarlar ve tanıdık Rumlar, Ermeniler ona karşı çok kibar davranıyorlardı. Bize de kibar davranmayı öğretiyordu: "Öküzler, nezaketi öğrenemezseniz köylü kalırsınız. 'Sen' yerine 'siz' demeyi, 'Papaz Todor' yerine 'sayın papaz' demeyi öğrenemediniz." Kendi adından konuşurken ise, 'biz, bizler, bendeniz' diyordu. "Biri size seslenince, siz köpek gibi 'Au!', diyorsunuz. Oysa 'efendim, buyurunuz' demelisiniz". (...) Ayın sırasında kiliseye özel bir diskos getiriyor ve "Yoksul öğrenciler için... Yoksul öğrencileri unutmayın..." diye herkese sesleniyordu. Kiliseden sonra bütün burslular halkın bizi görmesi için nartekse diziliyorduk. Bize cep harçlığı falan veriliyordu ve bana her zaman daha çok veriliyordu. Moravenov öldüğünde, ağabeyimle ikimiz tesadüfen Sofya'daydık. Ölüm ilânını sokaklarda okuduk ve son vazifemizi yerine getirmek için cenazesine katıldık. Vays Değirmeni kenarındaki mezarlığa gömüldü ve Marko Balabanov⁷⁶ çok güzel bir nutuk çekti. Bir ara, "Ona saygısını göstermeye gelen öğrencileri de burada." dedi.

Şimdi de, 1865 yılında İstanbul'a musallat olan o korkunç kolera felâketini anlatalım.

Nicedir, veba benzeri dehşetengiz bir hastalığın Anadolu'dan İstanbul'a yola çıktığı söylentisi yayılıyordu. İnsanları sokakta, evinde veya kiraathanede yere seriyor, birden 20-30 can alıyormuş. Biz,

⁷⁵ Aleksandır I Batenberg (1857-1893) 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra oluşturulan Bulgar Knezliği'nin Rus-Alman asıllı ilk knezi (1879-1886). (Ç.N.)

⁷⁶ Marko Balabanov (1837-1921) - Heybeli Ruhban Okulu mezunu Bulgar bilim ve siyaset adamı, gazeteci, ilk Bulgar dışişleri bakanı. (Ç.N.)

konusulduğu ve gazetelerde yazıldığı gibi, bu hastalığın İstanbul'a girmesine kesinlikle izin verilmez diye kendimizi avutuyor, 1864-65 ders yılının sınavlarına hazırlanıyorduk. Akşamları uykumuz gelmesin diye burnumuza çekmeye enfiye almıştık, sabah erken uyanabilmek için ise, yatmadan, saçlarımızı birbirimize bağlıyorduk. Ancak bu pek pratik bir çözüm değildi, çünkü zamansız uyanıyor ve başımız bağlı olduğu yerden ağrıyordu.

Haliç'ten Atmeydanı'na yaptığımız bir geziden sonra, Bulgar kilisesinde, koleranın artık İstanbul'a dek dayandığını ve bazı mahallelerde korkunç mesaisine başladığını öğrendik. Birden ekmeği ve yemekleri birbirimizin önüne sürmeye başladık, çünkü hepimizin iştahu kaşmıştı. Bir arkadaşımın sözlerinden hareketle, kavak gibi uzun boylu olduğunu sandığım kolerayı görebilirim umuduyla sürekli denize ve evlere bakıyordum.

Ertesi gün Diyakoz Grigoriy derste, "Çocuklar, koleradan korkmayın, o sadece sarhoşlara ve kötü insanlara dadanır, sizin gibi çocuklara dokunmaz. Kolera sebzelerin içinde yaşar. Dün adamın biri bir karpuz satın almış, kesmiş ve içinde beyaz bir kurt görmüş. İşte, kolera bu, çünkü siz karpuzun kurtlanmadığını pekâlâ biliyorsunuz." dedi.

Böylece ben koleranın kavak ağacı gibi yüksek olmadığını, ayrıca sebze yenmemesi gerektiğini de anlamış oldum. Papazlar ve başkaları, koklayınca iyi gelirmiş diye amonyak aldılar. Biz de bir şişe aldık, birer limon da alacaktık, ancak olmadı, çünkü eski fiyatından 50 misli daha pahalıya satılıyordu. Bu arada, koleranın yaygınlaştığı haberleri geliyordu. Bir gün, koleranın Fener rıhtımına geldiği haberi yıldırım gibi düştü. O zaman sokaklar Fener'den Balat'a koşuşturan insanlarla doldu. Yaşlısı, genci, kadını, çocuğu Balat'a koşuyordu. Kitap ve defterleriyle Rum okullarından kız öğrenciler de koşuyor ve takunyaları ses çıkarıyordu. Dehşet bir panik! Bir ara Fener yönünden dört kişi belirdi, bunlar dölger sedyesinde baygın bir kadın taşıyorlardı. Biz okulun penceresinde duruyor ve amonyak şişesini burnumuza götürüyorduk. Bu kadının koleranın ta kendisi olduğunu düşünüyordum, ama daha sonra, büyük öğrencilerden, kadını mahallelerin birinde koleranın çarptığını öğrendim. Zavallı kadıncağız kayıkla kıyıya çıkmak istemiş, ama buna hiçbir yerde izin verilmemiş. Bir ara kayıkçı, kimse anlamadan onu Fener rıhtımına atmış ve oradan sedyeyle hastaneye götürmeye karar vermişler.

Yaşadığımız bu paniğin ardından Moravenov geldi ve: “İstenilmeyen o kötü misafir mahallemize dayandı! Umudumuz Tanrı’da, inşallah bizi korur! Sınavlar yapılmayacak, okul Eylül’e kadar kapanıyor. İmkânı olan, bugünden tezi yok, gitsin. Gidemeyecek olanlar yataklarını dışarı çıkarsın, çünkü hükümetin talimatıyla daha bugün dersliklerin badanalanmasına ve temizlenmesine başlanacak.” dedi. Akşama kadar okul ve Kâgir neredeyse tamamen boşaltıldı. Biz yatağımızı koridorun bir köşesine çıkardık, çoğu öğrenci ise avluya taşdılar.

Bir ara yatağımızın koridordan değiştirildiğini ve yerine Bobekov kardeşlerinkinin konduğunu gördük. O zaman Bobekov kardeşlerle dövuştük. Anında Diyakoz Grigoriy’e gammazlandık ve o bizi yanına çağırdı. Çok nazik karşıladı, başımızı okşadı ve: “Çok korktuğunuzu görüyorum. Korkmayın, çünkü kolera en çok korkan insanları yakalar. Yer için dövüşmüşsünüz, bu, çok çirkin. Yer söz konusuysa, hemen yatağınızı ve eşyalarınızı alın ve Kâgir’e taşıyın. Arkadaşınıza da söyleyin, o da yatağını taşısin, üçünüz aynı odada kalacaksınız.” dedi ve bize odayı gösterdi.

Oda, üst kattaki koridorun dibinde, sağda bulunuyordu. Burada bir ara, etrafı daima kitap yığılı, Ohrili şair Pırılıçev⁷⁷ kalıyordu. Herhalde o zaman, daha sonra olumsuz eleştirilerin etkisiyle ateşe attığı İlyada çevirisi üzerinde çalışıyordu. Odamız, Kâgir’deki bütün odalar gibi sokağa bakıyordu. Orta ve üst katın loş koridorunun öteki tarafında, yani eski sur kenarında, karanlık odunluk, kömürlük vs. bölümleri vardı ve hayalimde bunlar cin ve başka kötü ruhlarla kaynıyordu. Kale surundan Kâgir’e sıkça yılan da giriyordu. Bir keresinde Papaz Todor’un dehşet içinde Kâgir’den kaçtığını gördük, çünkü yatağında yılan görmüş. Ben: “Soğuk demir” deseydin, anında donardı. Akşama yatınca, ağzına girmesin diye biraz sarımsak ye.” diye takıldım ve herkesi güldürdüm. Üst katta salonun önünde çeşme vardı. Kutsal sunağın üzerindeki iki pencereci oda, kilise avlusunun bir kısmına, Haliç’e ve karşı kıyıdaki Tersane’ye bakıyordu. Bu oda, denizin görüldüğü tek odaydı, diğer odaların önünü kilisenin geri kalan kısmı kapatıyordu. Ağabeyim ve diğer arkadaşımızla kolera yazını geçirmek için bu odaya yerleştik. Aslında

⁷⁷ Grigor Pırılıçev (1830–1893) – Bulgar şair ve çevirmen. (Ç.N.)

benim koleradan pek korkmamam gerekirdi, çünkü takvimde, Kova burcunda doğanlar için uzun ömürlü olacakları yazıyordu. Buna inanmak gerekirdi, çünkü metni okurken suratımı asacağım da yazıyordu. Gerçekten, arkadaşlarımla söylediği gibi, okurken suratım asılmış.

Ertesi gün, kilise ve Kâgir'in de gece tamamen boşaltıldığını öğrendik. Kilise zangocu ve kapıcı Nedelço, meyhaneci Nikola dede, ben, ağabeyim, oda arkadaşımız ve Tıp Okulu öğrencisi Stambolski⁷⁸ dışında karanlık ve devasa Kâgir'de hiç kimse kalmamıştı. Sabah Moravenov odamıza geldi ve: "Meyhane dışında, kilise avlusu dâhil sizi hiçbir yere bırakmaması için Nedelço'yu uyardım. Meyhaneye de sadece öğle ve akşam yemeği için gideceksiniz. Az da gelse, Nikola dedenin verdiği yemekle yetineceksiniz, çünkü kolera zamanında biraz ekmek ve çorba dışında bir şey yenmemesi gerekiyor. Hele yeşillik ise, asla, ama asla. Et yemek günah değil, patrik efendi kolera sırasında perhiz yapılmasın diye talimat verdi. Kitap okuyunuz, ders çalışınız, oyun oynayınız ve aranızda sohbet ediniz. Ben sizi görmeye geleceğim. Bir yeriniz ağırırsa veya fenalaşırsanız Nedelço'ya söyleyin ve tıbbiyede okuyan Stambolski'yi çağırırsın. Şimdi hoşça kalın!" dedi ve biz Kâgir'e kapatıldık. Kolera ise dışarıda kol geziyordu.

Sonraları anladık ki, Kâgir'e taşındığımız gece Kırklarelili iki öğrenci, akşamdan yatağını avludaki sarnıcın yanına yerleştiren Varna Hıdırca'dan Atanas Georgiev, "Ölümden korkmamamız gerekir, çünkü ölümlü dünyada yaşıyoruz." diyen ve kilise sorunuyla ilgili İstanbul'a delege olarak gelip Kâgir'e yerleşen yaşlıca, çok iyi kalpli bir amca ve kutsal sunağın temeli yanında bulunan bir dilenci, sizlere ömür... Sözümlü ettiğim dilenci Kratova köylerindendi, dilenerek İstanbul'u dolaşıyor, öğrenciler de ona para ve ekmek veriyorlardı. Kimi doğru, kimi uydurma çok ilginç şeyler anlatıyordu. (...) Sözde bir keresinde, kayıkla Bulgar kilisesi önündeki Stefan Bogoridi konağının yanından geçerken, kıyıda birkaç kişinin yumuşak yastık ve şilteler üzerine oturmuş, kahvelerini yudumladıklarını görmüş ve "Yiyin, için, tıknın, ama sonuçta siz de gebereceksiniz!" demiş. Bunun üzerine, içlerinden biri onu kıyıya davet etmiş. Neşeli dilenci korkuyla kıyıya çıkmış ve

⁷⁸ Dr. Hristo Stambolski (1843-1932) – İstanbul Askeri Tıp Okulu mezunu, toplumcu, bağımsız kilise savaşçısı, tıp profesörü. (Ç.N.)

oturanlardan biri kendisinin Stefan Bogoridi olduğunu söylemiş. “Başka zaman daha dikkatli ol, baltayı taş a çalmayasın. Dua et ki, ben Bulgar’ım.” demiş. Yaşlı dilenci bir öğrencinin rahatsızlandığını fark edince, üzerine su serpiştirerek hemen okumaya ve üflemeğe başlıyordu.

Gece ölenlerin dördü de erkenden mezarlığa götürölmüş.

Bulgar kilisesi önündeki sokak suskunluğa büründü. Karada ve suda her türlü hareket durdu. Bir tek köpekler serbestçe sokağın ortasında yatıyor ve bir bakmışsın, dörder kişi, hızla koşarak özel yapılan sedye sandıklarla ölenleri taşıyorlardı. Sedyeyi meyhanenin önüne koyduklarında meyhaneci anında bir şişe rom getiriyordu. Onlar içiyor, elini yüzünü romla yıkıyor ve sedyeyi kaptıkları gibi Balat’a doğru devam ediyorlardı. Oradan da, duyduğumuz kadarıyla, Edirnekapi’ya, İstanbul surlarının dışına koşuyorlarmış. Burada ölüleri topluca çukurlara atıyor ve üzerine söndürölmüş kaynak kireç döküyorlarmış. Deniz, herhalde idarenin talimatıyla atılan karpuz, kavun, salatalık vs. sebzelerle doluydu.

Bir ara sokaktan, koyu kırmızı sıvıyla dolu bir kazan taşıyan insanlar belirdi. Bunlar eliyle sıvıyı karıştırıyor ve kapıları işaretliyorlardı. Bu işaretler koleradan yıllar sonra bile görünüyordu. Biz bunun bir Musevi geleneği olduğunu anladık. Musevilerin Mısır’dan Çıkış’tan önce, ölümden korumak için önderlerin kapılarını kuzu kanıyla işaretlediklerini biliyorduk. Bunu yapmayan Mısırlıların önderleri ise ölmüş.

Yakınımızda çok Yahudi evi vardı.

Dörtlüler ise durmadan koşuyor ve sıkça birbirine yetişiyorlardı. Bazı dörtlüleri, elinde tüsüyle papaz refakat ediyordu. Gece ölenleri çıplak ve üst üste yığarak kağnılarla taşıyorlarmış. Biz gece vakti araba gıcirtısı duyuyor, ama pencereleri açıp sokağa bakmaya cesaret edemiyorduk.

Kendi başımıza cesaret edemediğimizden, koridora üçümüz birlikte çıkıyorduk. Akşam olunca kapıyı iyice kilitliyor, pencereleri kapatıyorduk. Herhangi bir delik varsa, hemen onu da kapatıyor ve yatakları duvardan uzaklaştırıyorduk. Yatınca da başımızı sıkıca örtüyorduk. Bu önlemleri koleranın kapıdan girmesini, herhangi bir delikten sızmasını önlemek için alıyorduk. Pencere kenarından uğultu duyulduğunda da, rüzgâr mı esiyor, yoksa kolera mı uğulduyor diye kuşkuyla kapılıyorduk. Yaşlılardan, bir zamanlar insanların vebadan ormanlara kaçtığını ve çocukların da

burada doğduğunu duyuyorduk. Ayrıca, kolera herhangi bir odaya girdiğinde uğultuyla duvarlara sürünerek dolaşıyormuş. (...)

Gündüzleri hücremizde ne yapıyorduk? Sabah erkenden rüyalarımızı anlatıyorduk. Örneğin ben anne babamın hizmetkâr olduklarını ve bir bodrum katı önünde yırtık pırtık giysilerle oturduklarını görmüşüm ve ağlayasım geliyordu. Gece devasa bir bitin göbeğine yapıştığını ve soluk almama engel olduğunu anlatıyordum. Buna karşılık diğer arkadaşımız geceleyin bitlerin onu ipe bağladığını, yataktan çıkardığını, sokağa atmak için pencereye doğru sürüklediğini ve paçayı son anda zar zor kurtardığını anlatıyordu. Gülmekten katılıyorduk. Kardeşimle doğduğumuz kasabadaki evleri sayıyor ve kimin evi kiminkinden sonra geldiğini sıralıyorduk. (...) Çeşitli kitaplar okuyor ve kâğıt oynuyorduk. Kaç ölünün taşındığını saymak için aramızda sırayla pencerede ikişer saat nöbet tutmaya başladık. Böylelikle kolera azalıp azalmadığını anlayacaktık. Moravenov ise her gün bizi görmeye geliyordu, çoğu zaman yukarı çıkmadan, sokaktan: “Çocuklar, nasılsınız?” diye bağırıyor, biz de pencereden yanıt veriyorduk. O, korkmamamızı, çünkü kolera artık geçtiğini söylüyordu. Bazı günler 150-120-70 ölü saydığımız oluyordu. Sayı 10’a düşünce, kolera geçmek üzere olduğuna kanaat getirdik.

Kolera sonuna doğru Kratova’dan Dena adında bir kadın geldi. Dena, Papaz Georgi’nin kız kardeşi ve Kratova’dan uğurlanırken üzerimize çiçek atan kızlardan birinin annesiydi. Ağabeyinin öldüğünü duymuş ve bir mum, kandil veya ağıt yakmak için mezarını aramaya gelmiş. Vefat ettiği hastanede mezarını bilmediklerini söylemişler ve dahası, onun ebedî kandili yıldızlar olsun; mezarında rüzgâr ağıt yaksın; paraları, saati ve eşyalarını ise kartal ve kargalar, bir de borçlu olduğu Papaz Visarion götürmüş, demişler. “Çocuklar, bir an önce bu İstanbul’dan kurtulmaya bakın, burada sonsuz acı varmış! Ananızın iki gözü, iki çeşme. Suya gitse ağlıyor, kiliseye gitse ağlıyor, börek açsa ağlıyor. Hiçbir yerde tutunamıyor. Hiç değilse annenize acıyın! Kaçın şu adı batası, melûn İstanbul’dan! Ne acı memleketmiş burası!” diyordu.

Dena teyze babamdan Moravenov’a bir mektup getirdi. Bir de annemin babamdan gizlice bize yazdığı mektubu. Birinci mektupta babam Moravenov’dan bizi Kratova’ya göndermesini rica ediyor, bütün masrafları üstleneceğine ve kolera geçince bizi tekrar İstanbul’a getireceğine dair söz veriyordu. Biz buna çok sevindik, ama sevincimiz

kursağımızda kaldı, çünkü Moravenov: “Bu, imkânsız! Şimdi her yerde karantina var ve yolda bir yerde ölürsünüz. Kolera artık geçmek üzere.” dedi.

Annemiz de: “Canlanım ciğerlerim, babanız sizi sattı ve benim dünyamı kararttı. Üzgün ve bıçare dolaşıyorum, her nereye gitsem sadece sizi düşünüyor ve ağlıyorum. Benim acım sonsuz, çünkü şimdi bir nazik ve iyiliksever anne –adını söylemeyeyim– İstanbul’u kasıp kavuruyormuş. Çıldıracağı, ne konuştuğumu bilmiyorum. Her gün ikonostasyuma mumlar yakıyor, Azize Meryemana’ya sizi koruması için yakarıyorum. İstanbul’u kasıp kavuran o iyi ve tatlı anneye de, eğer yaşlıysan, çocuklarımla annesi ol, gençsen ise ablaları ol diye yalvarıyorum.” diye yazıyordu.

Şimdi sıkça, annelerin hakkı hiç ödenir mi diye düşünürüm.

Koleraya gelince, altı haftalık yoğun bir mesaiden ve konuşulduğu gibi 75 bin kişinin canına kıydıktan sonra⁷⁹, neredeyse tamamen hızını kesti. Ancak mesaisini bitirir bitirmez yerini büyük yangınlara bıraktı ve bunlar bir ay boyunca, söylendiğine göre, 75 bin adet irili ufaklı binayı küle çevirdi.

Koleradan belki karanlık Kâgir, belki de annemizin yakarışları sayesinde kurtulduk, o korkunç yangınlardan da. (...)

Sokaklar tekrar canlandı, Kâgir’in sakinleri ve çok geçmeden kimi öğrenciler dönmeye başladılar. Sokaklarda birkaç teşekkür yürüyüşü düzenlendi: Önce Türkler, ardından Ermeni ve Rumlar, Tanrı’ya teşekkür ettiler. Rumlar geçerken Bulgar kilisesinin çanı çalmaya başladı. Kolera, Bulgarlarla Rumlar arasındaki karşılıklı husumeti bile bastırmıştı. (...)

O yıllarda Bulgar kilisesi bütün İstanbul Bulgarlarının toplandığı bir merkezdi, bunlar milyonluk İstanbul’da kendilerini 8 bin kişi olarak hesaplıyorlardı. Düzenli ofisleri olan birçok tüccar, abacı, kürkçü, terzi, bakkal gibi çok sayıda küçük esnaf vardı. Fırıncılar, sütçüler, özellikle de İstanbul çevresindeki bahçelerdeki bahçıvanlar, hep Bulgar’dı. Seyis, hizmetkâr, zangoçların vs. sayısı binlerceydi. Bunlar biraz para

⁷⁹ Türkiye (Turtııa) Gazetesi’nin 24 Temmuz 1865 tarihli sayısında İstanbul’da koleradan günde ortalama 400-600 kişinin öldüğü yazmaktadır. (Ç.N.)

kazanınca, doğduğu yerlere patron gibi dönüyorlardı. Bulgarlar, “İstanbul’u biz besliyor ve giydiriyoruz.” diye övünüyorlardı. Misia, Trakya ve Makedonya’nın çeşitli diyarlarından, farklı giysiler giyen ve lehçeler konuşan temsilciler vardı. Bunlar Bulgarlığının bilincinde olup Bulgar halkının geleceğiyle ilgili umutlarla doluydu. Bizim hemşerilerimiz de vardı. Memlekete dönerken bunları kıskançlıkla uğurluyorduk. Kitap ve gazete yayımlayan⁸⁰ aydınlar da vardı. Bunlar halkı ilgilendiren konular üzerinde tartışıyor, ortak eğlenceler, geziler, akşam eğlenceleri, temsiller düzenliyorlardı. 1866 yılında Bulgar kilisesine bağlı olarak Okuma Yurdu kuruldu. Bulgarlar birbirlerine, sanki büyük bir ailenin üyeleriymiş gibi, sıcak davranıyor ve yabancılarda iyi bir izlenim bırakıyorlardı.

Bulgaristan’ın her tarafından ticaret ve başka işler için İstanbul’a sürekli Bulgar geliyor ve herkes Fener’deki özel kiliseyi ziyaret ediyordu. Yortu günü kilise, avlusu, sokak ve Kâgir adeta büyük bir bayram yerine dönüşüyordu, biz öğrenciler ise çeşitli adreslere mektup yazıyorduk. İstanbul’dan Aynaroz’a, Kudüs’e giden hacılar Bulgar kilisesine uğruyorlardı.

Bulgaristan’daki bütün iyilik veya kötülükler Bulgar ruhunun Betlehem’i olan Bulgar kilisesinin ruhuna yansıyor. Hüzünlü ve bayram gibi günler oluyordu, bazen İstanbul çevresinde neşeli gezilere çıkıyorduk.

Hüzünlü günlerden Avksentiy Veleşki’nin 2 Şubat 1865’te cenaze törenini anımsıyorum. Neredeyse bütün Bulgar kolonisi cenazeye akın etti. Gemilerle papazın vefat etmiş olduğu Boğaz’daki Ortaköy’e gidildi, naaşı Fener iskelesine getirildi ve iskeleden kiliseye kadar sokak tıklım tıklım doldu. O zaman Bulgar gazetelerinden birinin yazdığı gibi, iğne atsan yere düşmeyecekti. Kilise avlusunda kalabalığı müteveffanın naaşıyla fotoğrafa çektiler, ancak ben olanları anlamadığımdan, papazın aziz olacağını ve göklere yükseleceğini sanıyordum. O yüzden fotoğraf çekilirken kıpırdamadan duruyordum.

Ertesi gün küçük bir grubu kilise avlusunda fotoğrafa çekerlerken, sağdaki çocuklar arasına sokuldum. Daha sonra pek kalabalık olmayan

⁸⁰ 1848–1877 yıllarında İstanbul’da 25 Bulgarca dergi ve gazete ve 535 adet kitap yayımlanır. (Ç.N.)

bir topluluk papazı kiliseye, ikonostasyum kapısının sağına, kutsal sunağın arkasına gömdü. Definden birkaç akşam sonra mezarın kenarında mumların yandığını ve insan gezindiğini görüyorduk, oysa kilise kapıları kilitliydi. Anladık ki kutsal emanetleri için müteveffa tahnit edilecek. Definden uzun zaman sonra bile ben mezardan korkuyor, akşamları merdivenden çıkarken veya inerken korkudan dizlerim titriyordu.

Yortular, özellikle önemli yortular törensel bayramlara dönüşüyorlardı. Örneğin Noel, kilise patronu Aziz Stefan Yortusu, Yılbaşı, Haç Çıkarma Yortusu, Paskalya, Aziz Kiril ile Aziz Metodiy Yortusu vs. ve o zaman kiliseye çok insan akıyordu. (...)

Haç Çıkarma Yortusu'nda denize haç atılıyor ve avluya bir bölük asker diziliyordu. Konuşulanlara göre, devrimci ve lânetlenen papazlardan biri haccın denize atıldığı sahnede yer almaması içinmiş. Birçok genç soyunmuşlar kayıklarda haccın denize atılmasını bekliyorlardı, bunlar kümelere ayrılıyor ve birbirleriyle vuruşuyorlardı, çünkü haccı yakalayan taife, kilisede ve birkaç gün Bulgar evlerini dolaşarak çok para toplayacaktı. Bir Haç Çıkarma Yortusu'nda deniz tarafındaki ahşap çit, üzerine yığılan insanlarla yıkıldı ve denize uçtu. Öyle ki, yüzücüler denizde sadece haccı değil, düşen çocukları da aramaya başladılar.

Paskalya'da kilise avlusunda panayır yapılıyor, keman, gayda sesleri eşliğinde kıvrak horalar tepiliyor, kaval sesleri ve kahramanlık türküleri duyuluyor ve herkes memleketinde düzenlenen eğlenceleri anımsıyordu. Paskalya'ya gelen herkes birer kırmızı yumurta getiriyor, avluya dizili sepetlere koyuyor ve yumurta sayısından Paskalya'ya gelenlerin sayısı çıkartılıyordu. Sayıldıktan sonra yumurtalar kilisede kalanlara, öğrenci ve hapisanelere dağıtılıyordu.

Bu törensel günler arasına Temmuz 1866'da düzenlenen sınavı da alalım. Birinci gün, ağırlıklı Voynikov'un kitabından okuduğumuz Bulgar tarihi sınavımız vardı. Sınav, okuma yurdunun odasında yapılıyordu. Burada, sağda bayan ve kızlar, solda da bir takım beyler oturuyor, biz öğrenciler ise ortada duruyorduk. Diyakoz Grigoriy alfabetik sıraya göre sınava almaya hazırlanıyordu ki, Petko Slaveykov parmakla beni işaret ederek, "Ben bu çocuğun Krum'un Nikiphoros'u nasıl yendiğini anlatmasını istiyorum!" dedi.

Bunun üzerine, 811 yılında Nikiphoros'un Bulgaristan'a nasıl saldırdığını, Krum'un barış istediğini, ama Nikiphoros'un barışa yanaşmadığını, Bulgarların Kocabalkan'da Yunanlara nasıl saldırdığını ve üstün geldiğini kitapta yazdığı gibi anlattım. Krum'un Nikiphoros'u sağ yakaladığını ve "Barış istemezsen, al sana pala!" sözleriyle kellesinin uçuşulmasını emrettiğini aktardım. Ancak son sözleri neredeyse fısıltıyla söyledim. Bu, herkesin dikkatini çekti ve Slaveykov, "Böyle fısıldayarak mı söylemiş, yoksa gür sesle mi haykırmış? Ama yeterli, gayet iyi, aferin!" dedi. Fısıltıyla söylememin nedeni, bir anda kuşkuya kapılmamdan kaynaklanıyordu. Yine de herkes çok iyi söylediğimi itiraf etti, çünkü sözlerim sessizce edilen bir küfre benzemiş. Sonra beni kadınlar çağırdılar, adımı, nereden olduğumu sordular ve övgüler yağdırdılar.

Kısaca, bu sınavların kahramanı bendim. En yüksek notlu karne benimdi, ödülüm de, kapağına göre Hristo Vakkidov'un⁸¹ yazdığı ve benim pek anlamadığım Bulgarca bir cebir ders kitabıydı. Böyle bir karne ve ödülü hak etmediğimi düşünüyordum, çünkü şimdiye dek de Şapşal'ın gramer kitabından, "Fransızca gramer, Fransızca'yı doğru konuşma ve yazma sanatıdır." "Konuşmak ve yazmak için kelimeler kullanınız." vs. gibi birçok tümceyi ezberlememe rağmen Fransızca sınavında pek başarılı olamadım. Bir problemin çözümünü ise karıştırdım. Aslında aritmetik sınavından korkuyor, o yüzden bana zihin açıklığı vermesi için kilisede gizlice Tanrı'ya dua ediyordum.

Gezileri Edirnekapı civarında, bir zamanlar Krum'un mızrağını sapladığı yerde bulunan Bulgar bahçelerine, Eyüp'ün tatlı sularına, Haliç'in karşı yakasındaki Hasköy Mahallesi'nin Atmeydanı mezarına, papazlarımızın yaşadığı Ortaköy kıyısına yapıyorduk. Gezilerde bize Moravenov'lar, bazı öğretmenler ve başka kişiler refakat ediyorlardı. Bulgar bahçıvanları bizi sevinçle karşılıyor ve mevsimine göre süt, çilek, incir, üzüm vs. veriyorlardı, biz de yiyecek falan alıyorduk yanımıza. Bir gezide Moravenov, meyve yüklü bir incirin altında oturan büyüklere bana bir gazete okuttu. Başka bir gezide ağabeyimle bir türkü söylememiz istendi ve biz de: "Grozdanka avluda gezer" türküsünü söyledik.

⁸¹ Hristo Vakkidov (1841-?) – Bulgar gazeteci, çevirmen ve yayımcı. (Ç.N.)

Türküyü söyledikten sonra bir beyzade, “Bu türkünün bizim oralarda söylendiğini sanıyordum. Demek ki, Arnavutluk’a doğru da söyleniyormuş.” dedi. Gezilerden sıraya dizilip türkü söyleyerek dönüyorduk. Han Krum’un Bizans imparatoruyla karşılaştığı ve sinsice saldırıya uğradığı Blakherna’dan geçerken: “Kibirli Nikiphoros dünyada ünlenmek istedi, / Sefere çıktı ve Karan’ın devletini yıktı...”⁸² diye söylüyorduk. Bu marşta şöyle bir dize de vardır: “Kes, vur, memleketi kurtar!” (...)

Gecelerimiz hafif uyku ve güzel rüyalarla süslüydü. Rüyamızda daha çok doğduğumuz yerleri görüyorduk. Akşam saatlerinde geniş avludan güneğin harika gökyüzüne seviniyorduk. Denizde sayısız yıldızlar alevleniyor, geç kalmış bir kayığın oluşturduğu dalgalar adeta ışıqlanıyordu. Karşı kıyının ışıltısına veya uzaklarda bir yangının ışığına bakıyorduk. Uykumuzda tulumbacıların yangın çıktığı yerin adını yüksek sesle haykırdıklarını ve oraya koştuklarını duyuyorduk. Kâgîr’de korunan büyük gururumuz Bulgar tulumbası da yangını söndürmeye gidiyordu. Tulumbacıbaşına büyük bir korku ve saygıyla bakıyorduk, çünkü belinde, kemere bağlı büyük bir topuz taşıyordu. Sözde bu topuzla yolunu kapatan herkese vuruyormuş.

Sabahları Rum veya Ermeni zangoç, ucunda demir olan bir bastonla kaldırıma vuruyor, uyuyanları uyandırıyor ve kiliseye davet ediyordu. Kadınlara allık ve pudra satan erkenci bir seyyar satıcının gizemli sesini veya salepçinin hoş haykırışını dinliyorduk. Daha tan yeri ağarmadan, kahve ve nargilenin en tatlı olduğu zaman, erkenci müşterilerini karşılamak için kahvehanesini açmaya acele eden beyaz sakallı Türk’ün bindiği eşeğin dümbeleşini duyuyorduk.

Günlerimiz de keyifli geçiyordu. Çeşitli tatlılar alıp yiyorduk, oyunlar oynuyor ve hikâyeler anlatıyorduk, denizi ve sokağı seyrediyor, denizde balık, midye, yengeç, istiridye, inanılmaz renklere denizyıldızları, kıyıya çıkarılınca eriyen denizaneleri tutuyorduk. Kışın, ilkyazın, yazın ve güzün günler kendiliğinden güzeldi. Güneş parılsa da, hava kararsa da, yağmur çiselese de, rüzgâr denizi dalgalandırsa da, kar çatıları ve toprağı örtse de –gerçi İstanbul’da derin kar görmedik–

⁸² Ulusal şair İvan Vazov’un (1850–1921) bir şiirinden alıntı. (Ç.N.)

keyfimize diyecek yoktu. Toprak o denli sessiz ve bereketliydi ki, sanki eğilip öpesiniz geliyordu.

İstanbul'a düzenlenen bir geziden sonra Karadeniz'in öte yakasında, Rusya'nın Odessa kasabasında buldum kendimi. Babam bir mektubunda Odessa'nın İstanbul'dan ne denli uzak olduğunu soruyordu. Kratovalı Davidko bana selâm gönderiyor ve bir an önce papaz olmamı diliyordu. Ayrıca, yeni gittiğim yerin kilisesinde sağlığı için mum yakmamı rica ediyordu. Ancak Davidko, Odessa'nın adını Anadolu'da bulunan Edessa⁸³ ile karıştırıyordu.

27 Aralık 1866'da, Bulgar kilisesi yortusunda, Moravcnov derhal Rus Elçiliği'nde Dr. Karakonovskiy'in yanına gitmemi söyledi. Doktor bana Rus çayı ikram etti, muayeneden sonra sağlıklı olduğumu gösteren bir belge verdi. Bana, daha iyi okul ve öğretmenlerin olduğu Odessa'ya gideceğimi muştuladı. 3 Ocak'ta yola çıkmaya hazırdım ve Luka Moravenov ile ağabeyimin refakatinde Rus gemisine doğru yola çıktık. Güvertede iki kardeş ağlaşıp ayrılırken şaşkınlıkla birbirimizin elini öpüyorduk. Beyaz mendillerimizi uzun zaman, ağabeyimin gittiği kayk yitinceye dek salladık.

Güvertede, Bulgar kilisesinde Hacı adıyla bildiğimiz bir Bulgar denizcinin himayesine alındım. Bir gün otururken uzun siyah entarili, siyah cüppeli, büyük çizmeli, siyah kalpaklı ve uzun sakallı insanlar gördüm. Bunların Rus papazlar olduğunu sandım. Sözde Rusça da bir Slav diliydi, ancak konuşmalarından bir şey anlamıyor ve bu dili nasıl öğreneceğimi düşünüyordum. Daha sonra Hacı bunların Rus Yahudileri olduğunu söyledi. Sonra denizcilerin Rusça konuştuklarını duydum ve genelde söylediklerini anlıyordum. Hacı beni daha sıcak bir yere aldı, akşamları denizcilerle yemek yiyordum. Bunlar bana sürekli, "Ye!" diyorlardı. 5 Ocak akşamı Odessa'ya ulaştık.

6 Ocak 1867'de, sabah erkenden Hacı beni Kaloferli Stepan Toşkoviç'in dükkânına götürdü. Bu yaşlı Bulgar'ın önünde üç kere eğildim ve elini öptüm. O ise: "İri yarı oğlan yerine, ufak tefek birini göndermişler, ama olsun, mert olduğu her halinden belli." dedi. Makedonya'nın Kratoval kasabasından olduğumu söyleyince, Toşkoviç, Büyük İskender de Makedonyalı, Krakovo'nun ise (ölümüne dek Kratoval

⁸³ Edessa · Şanlıurfa'nın eski çağlardaki adı. (Ç.N.)

yerine Krakovo dedi, herhalde Polonya'daki Krakow ile karıştırıyordu) büyük bir kent olduğunu biliyorum. Hemen fesimi şapkayla değiştirdi ve yaşadığı Moldovanka Mahallesi'ne kadar faytonda gizlice kâh şapkayı çıkarıyor, kâh fesi giyiyordum. Rus çocuklar şayaktan giysilerimi görünce, "İşte bir Türk çocuğu, devetüyünden gocuğu." diye haykırıyorlardı. Şapkamı görünce, "Bak sen, onun şapkası da var!" diyorlardı. Beni iyi kalpli eşiyle tanıştıırken, "Hanım, sana mert birini getiriyorum. O sana itaat edecek, sen de onun çamaşırını yıkayacaksın. Sen ise, oğul, unutma ki ben eski bir voyvodayım!" dedi Stepan Toşkoviç. Akşam olunca eski voyvoda takma çenesini ve başından perukasını çıkarınca beni bir hayli korkuttu.

Böylece, Odessa Bulgar Mütevelli Heyeti burslusu olarak geniş sokakları çamurlu ve tozlu Odessa'da yaşamaya başladım.

III. BÖLÜM

MİHAİL MACAROV

(1854–1944)

Mihail Macarov, 19. yüzyılın ikinci ve 20. yüzyılın birinci yarısında Bulgar basın, kültür, siyaset ve diplomasi tarihinin müstesna kişilikleri arasında yer alır. Macarov'un yaşamı ve toplumsal etkinliği üzerine tutacağımız ışık, umarım, bu yargının doğruluğunu kanıtlayacaktır:

Koprivşitsa'da [Avratalan] varlıklı bir tüccar ailesinde dünyaya gelen (1854) Macarov, Plovdiv [Filibe] Bulgar Okulu'nu bitirdikten sonra eğitimine İstanbul Robert Kolej'de devam eder (1873–1877). Rus-Osmanlı Savaşı (1877–1878) sonucunda Bulgar Prensliği adıyla görece bağımsızlığına kavuşan ülkesinin Kurucu Parlamentosu'nda milletvekilliği yapar (1879). Daha sonraki yıllarda etkin bir şekilde siyasal ve toplumsal yaşamın içinde yer alır: Birleşimci Parti'nin lideri, Berlin Kongresi (1878) kararlarıyla oluşturulan Doğu Rumeli Eyaleti'nin Maliye Müdürü (1882–1885), ayrıca bağımsızlıktan sonra yayımlanmaya başlanan ilk Bulgar gazetelerinden Maritsa'nın genel yayın yönetmeni olarak karşımıza çıkar. Stefan Stambolov'un darbeyle ülkenin yönetimini ele geçirmesinin (1886) ardından İstanbul'a sığınır, buradan Rusya'ya geçer ve uzun yıllar Odessa'da kalır. Karadeniz'in liman kentinde, hayranlık duyduğu ünlü Rus yazar L. N. Tolstoy'un *Anna Karenina* ve *Savaş ve Barış* romanlarının Bulgarcaya ilk çevirisini yapar. Bulgaristan'a dönünce (1889) dergiler çıkarır, uzun yıllar milletvekilliği (1880–1911, 1919–1931), Parlamento başkanı yardımcılığı (1911) görevlerinde bulunur. Bunun yanı sıra Bulgar Bilimler Akademisi üyeliği (1884–1944), Umumî Binalar ve İmar (1894–1899), İçişleri ve Sağlık (1913), Savunma (1919), Dışişleri ve Dinişleri Bakanlığı (1919–1920), Londra (1912–1913) ve Sankt Petersburg büyükelçiliği (1913–1915) yapar. Halkçı Parti'nin

etkin üyesi ve Mir Gazetesi redaktörü olarak her zaman güncel siyasal olayların içinde kalır. 1944'te Sofya'da, Amerikan bombardımanında bütün ailesiyle elim bir şekilde yaşamını yitirir.

Macarov, çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış binlerce makale, yorum, değerlendirme ve araştırma yazısının yanı sıra, yaşamış olduğu çalkantılı dönemin birer aynası haline dönüşen gezi notu ve anılarıyla (*Doğu Rumeli*, 1925; *60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu*, 1928; *Konstantin Stoilov'un Son Yılları*, 1930; *Savaşlarımızın Diplomatik Hazırlığı*, 1932; *Mutlakıyetten Özgürlüğe ve Meşruiyete*, 1936; *Anılarım* (1854–1878), 1942; *Anılar*, 1968; *Anılar*, 2004) Bulgar anı edebiyatında kendine seçkin bir yer edinir.

Macarov'un, Balkan Savaşları'ndan sonra akıcı üslubuyla düzenli bir şekilde kaleme almaya başladığı ve daha sonraki yıllarda kitaplaştırdığı anıları (özellikle 1878 yılına değin olanlar), bugün 19. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından da paha biçilmez kaynak niteliğindedir. Daha somut olarak, Bulgar toplum adamının anı ve gezi notları, 19. yüzyılda hacılık olgusu, Filibe'nin yanı sıra, Edirne, Tekirdağ, İstanbul, İzmir, İskenderiye, Kahire, Filistin, Kudüs, Selanik, Serez gibi o dönemde Osmanlı coğrafyasında yer alan kentlerde ticarî etkinlikler, mutfak ve giyim kuşam kültürü, ulaşım, posta hizmetleri, İmparatorluk unsurları arasındaki ilişkiler, kilise ve eğitim koşulları, gündelik yaşamdan kesitler gibi birçok konuda son derece ilginç gözlem ve tanıklıklar içerir.

Macarov'un yazınsal etkinliğine ilişkin çelişkili değerlendirmeler de yok değildir. Örneğin, bazı araştırmacılar, yazarın bu alandaki çabalarını küçümseyerek “*anı ve belgesel nitelik taşıyan kroniklerin yazılışı, siyasal ve diplomatik alanda yapılan yanlışlardan arınmayı amaçlayan bir sağaltım yöntemi*” olduğu, karşıtları önünde “*birer savunma sözü ve kuşakların belleğinde siyasal açıdan değilse, en azından yazar olarak kalmak*” arzusundan kaynaklandığı yargısında bulunurlar.

Mihail Macarov ve İstanbul

Macarov İstanbul'a ilk kez 1868'de, 14 yaşındayken, yılın yarısını Çorapçı Hanı'nda tuttuğu dükkânda geçiren babasının yanına abacı çırağına gelir. Aynı yılın sonbaharında, bu kez anne babası ve kardeşleriyle Kudüs'e hacılığa giderken yine İstanbul'a uğrar ve burada üç ay kadar kalır. Birkaç yıl sonra Robert Kolej'e eğitime gelir (1873) ve yaklaşık dört yıl sonra mezun olur. Buradaki okul yıllarında İstanbul'da çıkan Bulgarca gazete ve dergilerde ilk şiir denemeleri yayımlanır.

Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra da ulusal şair ve yazar İvan Vazov (1850-1921) ile İstanbul üzerinden İtalya yolculuğuna çıkar (1884). Rusya yandaşlarının kovuşturulduğu Stambolov darbesi sonucunda bir süreliğine İstanbul'a sığınır ve buradan Odessa'ya geçer.

Görüldüğü gibi, İstanbul, Macarov ailesinin ve özelde Mihail'in yaşamında son derece önemli yer tutar: Abacı çıraklığını ve ticareti burada öğrenmesinin yanı sıra, öğrencilik yıllarını da Robert Kolej gibi seçkin bir kurumda geçirir.

Yazar İstanbul'la ilgili gözlem ve izlenimlerine en ayrıntılı *60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu ve Anılar, Birinci Bölüm (1854-1878)* adlı yapıtlarında yer verir. İkinci yapıtta İstanbul'a her iki gelişine değinirken, birincisinde sadece hacılık yolculuğu ekseninde sunduğu bilgilerle yetinir. Bu iki yapıtı temel alarak Macarov'un İstanbul'unu aktarmaya çalışacağız. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken bir ayrıntı üzerinde duralım. Macarov, İstanbul anılarını yaklaşık yarım yüzyıl sonra, Londra'daki büyükelçilik görevi sırasında canlandırmaya başlar. *Anılar*'ın önsözünde, hatıralarını *ex prompto*, aklında kaldığı ve anımsadığı kadarıyla kaleme aldığını, mektup veya not gibi dayanacağı herhangi bir belge olmadığını itiraf etmekten çekinmez. Bir diplomat olarak telgraf, belge, raporlar hazırlamak ve yazmaktan sıkılmıştır ve gazeteci alışkanlığını canlandırmak ister. *Anılar*'ında Kırım Savaşı'ndan sonra Rumeli'deki sosyoekonomik durum, ailesi, yörenin yemek türleri ve bunların hazırlanışı, sağlık ve tıp, hastalıklar, tedavi, din, inanç, kilise kurumu ve rolü, Mısır, Anadolu, Arnavutluk, İstanbul, İskenderiye, Kahire, Etiyopya'ya kadar uzanarak ticaret yapan Avratalanlı erkeklerin yaşamı, okul, öğretmenler, derslerin içeriği, öğrencilere uygulanan disiplin cezaları, abacılık, kaytancılık, celeplik, Osmanlı yönetimi, İskenderiye ve Kahire'de yaşam vs. gibi konularda sadece ulusal Bulgar tarihi açısından değil, Osmanlı taşrasında yaşamı canlandırması bakımından da değerli, adeta belge niteliği taşıyan bilgilere ulaşırız.

Temel aldığımız öteki yapıt olan *60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu* da 19. yüzyılda Bulgar toplumunda hacılık olgusu ve Osmanlı'nın Kudüs ve Filistin'de Hristiyan hacıların ibadetlerini rahatlıkla yerine getirmeleri için oluşturduğu düzen ve ziyaret edilen yerlerle ilgili ilginç gözlem ve bilgiler içerir.

ANILAR, 1854–1878

Nasıl Abacı Tüccarı Oldum. İlk Yolculuğum

(...) Sonbaharda babamın Uzuncovo [Uzuncaova]⁸⁴ panayırına gitmesi gerekiyordu. Burada son alışverişlerini yapıyor ve bazı hesaplarını kapatıyordu. Uzuncaova'da on gün kadar kalacağından, ben öteki abacılarla yolculuk ettim. 600 kuruşa babam bana bir at aldı, ata yükleyeceğim ufak tefek mallarla dolu iki küçük çuval hazırladı, kalfalara bana kalın bir palto dikirdi, ayrıca ata nasıl hizmet etmem ve daha büyükçe yoldaşlarımla nasıl geçinmem gerektiği konusunda bazı tavsiyelerde bulundu. Annem dikkatle ve hüznle sadece yolculuk için değil, kış için de giysiler hazırladı. İlk kez anne babamdan ayrılıyor ve İstanbul'a uzun yola çıkıyordum. Yolculuk gerçekten uzundu, tamı tamına 15 gün sürüyordu. Bütün yoldaşlarımla kendi atları olsaydı, yolculuk birkaç günle kısılabilirdi, ama çoğu kiracılarla yolculuk ediyor ve ata ara sıra biniyorlardı. Kiracıların çoğu müşterilerinin ardından yaya yürüyor ve daha hızlı sürmelerine izin vermiyorlardı. Ayrıca yokuş ve çamurlu yerlerde attan inmelerini istiyorlardı. Bu konuda sıkça kavgalar çıkıyordu. Ama suç sadece kiracılarda değildi. Ata ağır denkler yükleyen ve gün boyunca zavallı hayvanın sırtından inmeyen yolcular vardı. Yolcular ne denli şişman ve ağır, yürümekte de o denli tembeldiler.

Yoldaşlarımla neredeyse hepsi kendi başınaydı. Kalfa ve çıraklar İstanbul'a 15–20 günde gidiyorlardı, çünkü malı taşıyan arabayla birlikte yaya yürüyorlardı. Bundan dolayı bizim yolculuğumuz daha rahat sayılıyordu. Avratalan'dan törenlerle yola çıkıyorduk. Yakınlarımız çeşitli hamur işleri hazırlıyor, temiz bir mendil içine bir çift güzel örgülü çorap, bir tabağa ise seçme elma ve armut koyuyor, bütün bunlar yolcuya yol hediyesi olarak sunuluyordu. Yola çıkmadan önce uğurlamaya gelen yakınların yer

⁸⁴ Uzuncovo Bulgaristan'ın güneydoğusunda panayırıyla ünlü bir köy. (Ç.N)

aldığı uzun bir sofra kuruluyordu. Poğaça türleri ve meyveler yol için saklanır, geri kalan her şey yenirdi. Evdeki sofrada annem, herkesin ısrar etmesine rağmen, ağzına yemek koymadı. Ben neşeliydim. Nasıl olmayayım? Kendi atımla kendi başına olan yoldaşlarla önümde yeni yol açılmıştı! Avratalan'da ne kadar çok genç benim yerimde olmak isterdi! Ben bunu hissediyor ve içim içime sığmıyordu.

Annem yaşlı gözlerini benden ayırmıyor ve bir an önce yola çıkmak istediğimden dolayı üzüliyordu. Diğer Avratalanlı kadınlar gibi, o da İstanbul'a yolculuk etmenin ne olduğunu biliyor ve belki tam da bundan, ayrılık onu daha da huzursuz ve tedirgin ediyordu. 15 gün Türk toprağında yolculuk etmek, 15 gün kırdan yatmak ne demekti! Her adımda bir tehlike vardı. Türk zamanında yolculuk etmeyen biri, bu yolculuğun içerdiği tehlikeleri bilemez. Şimdi Amerika'ya üç kez gitmek, o zaman İstanbul'a bir kez gitmekten daha kolay ve tehlikesiz.

Herkes daha yemek yerken ben geç kalacağız diye endişelenmeye başladım ve sofradan kalktım. Hepimiz, geçirmeye gelenlerle dolu avluya çıktık. Atımı ahırdan çıkardılar ve artık çocuk değil, kendi başına yolculuk etmeye hazır bir delikanlı olduğumu göstermek için, onu kendim yüklemek istedim. Ancak bazı akrabalar hemen yanaştı ve bana bunu yaptırmadı. Yola çıkmak için her şey hazır olduğunda büyük avlu kapısı açıldı. Atı yedeğime aldım ve herkes beni uğurlamaya çıktı. Annem evdeki son talimatlarını veriyor ve bazı odaları kilitliyordu. Bir ara kalabalık duraksadı, annem yetişince yine hareket etti ve avlu kapısının beşiğine çeşmeden yeni getirilmiş bir bakır su döküldü. Bana bir ekmek, ıtır ve soğan paçası verdiler, bunları bir yerlere koydum. Avratalan'ın taş döşeli sokaklarında ses çıkarması için ata daha avluda binmek istiyordum, ama bu hoş olmazdı, çünkü uğurlayanlar yaya yürüyorlardı. Yolda yakın ve uzak komşu kadınların, "Yolun açık olsun! İşin aksın!" dileklerini alıyordum. Annem benden ayrılmıyor ve daha sıkça mektup yazayım, kendimi üşütmekten koruyayım, arkadaşlarımdan ayrılmayayım, yorgunken su içmeyeyim vs. gibi tavsiyelerde bulunuyordu. Benim kafam ise dağınıktı ve başka şeyler düşünüyordum. Aynı gün birçok kişi yola çıkacaktı ve o yüzden Avratalan sokaklarında olağanüstü bir hareketlilik göze çarpıyordu. Yığın yığın, çoğu kadın uğurlamacı bize yetişiyor ve geçiyorlardı.

Köyün dışında (o zaman Avratalan köydü) çayırdan 30'un üzerinde küme vardı. Bazı kişiler yeşil otların üzerinde öğle yemeği yiyor, diğerleri sohbet ediyor, başkaları türkü söylüyor, ötekiler – havaya ateş

ediyordu. Çalgıcı da vardı, horalar da tepiliyordu. Gülüş ve ağlayışlar birbirine karışmıştı. Anne ve yakınlarını gönderen eşler, tabii ki, şenliğe katılmıyorlardı, ama öteki kadın ve erkek uğurlayıcılar, hatta yolculardan bazıları horalara tutunuyor ve öyle tepiniyorlardı ki sanki hayatında hiçbir zaman oynama şansları olmamıştı. Her kümeden birkaç şarap testisi, “Bizimkini de deneyin!” diye elden ele dolaşıyordu. Bazı yolcular kimsenin hatırını kıramıyor ve kendinden geçinceye dek içiyorlardı. Orada burada bazı çiftler öpüşüyor, bazıları ise birbirine sarılıyordu. Bir yerde erkek türkü söylüyor, kadın ise ağlıyordu. Başka yerde erkek ata binmiş, karısı ise elini bırakmıyor ve o atından inerek biraz daha beraber yürüyorlardı. Başka biri 100 adım ilerlemiş, ama aklına bir şey gelmiş ve atını geri çevirerek eşine yetişmek istiyor ve sohbet bitirilemiyordu. İki kişi biçilmiş çayırda yürüyor ve sohbeti bir türlü noktalamıyorlardı.

Bizim grubumuz kırdaki iki saat kadar kaldı. Annem birkaç kere bana sarıldı, ama ben ağlamaktan utanıyor ve kendimi zor tutuyordum. En sonunda dayanamadım ve gözlerim doldu, ama hemen yana dönerek gözyaşlarımı sildim. Bu annemi memnun edeceği yerde daha da heyecanlandırdı ve kendinden geçercesine ağlamaya başladı. Uğurlamaya gelen akrabalarımıyla vedalaşmaya başladım. Hali vakti yerinde olanlar bir altın para ilişitirdikleri kırmızı ipeğe sarılı bir demet çiçek dermişlerdi. Daha yoksul akrabalarım birer tutam ıtır veya karanfil uzatıyorlardı. Annem kendi demetini sanırım ötekilerle karışmasın diye en sona bıraktı. Elini öptüğümde bana demetini verdi, ama sonra geri aldı, göğsüne koydu ve bana öyle sarıldı ki, sanki bırakmak istemiyordu. Ben kucağından sıyrıldım, ata bindim, herkese “Elveda!” dedim ve ileriye koşturdum. Sadece veda sözleri duydum, ama geri bakmadım. (...)

Herkes hazır olunca kervan hareket etti ve ben 20 kişiden fazla olduğumuzu gördüm. Yaya hızıyla yürüyor ve bir saatte en fazla 5 km yol geçiyorduk. (...)

Hayat ne kadar da sade geliyordu bana! Sırtımızdan hiçbir şey indirmeden otların üzerinde uyuyor, üç gün önce hazırlanan yemeği yiyor, avucumuzla su içiyorduk. Yine de sağlıklı ve her şeyimiz yerindeydi. Sabahları herhangi bir köy veya kasaba fırını yanından geçince sıcak ekmeğe alıyor ve bu bizim için gerçek bir ziyafete dönüşüyordu. Yolculuğu sırasında sıcak ekmeğe ve peynir varsa bir abacı başka ne isteyebilirdi ki? 15 gün boyunca iki veya üç kez lokantada yedik, o da bütün yoldaşlar değil, sadece hali vakti yerinde olanlar. Abacıların

ilkesi, bin dikişe bir paradır! Bunlar sadece tüccar değil, aynı zamanda işçiydi. Abacının anaparası ne kadar azsa, o denli işçiye yakındı. Durumunu düzeltmiş olanlar lokantalarda yemek yiyebilirdi, ama aşağı yukarı eski sermayelerini korumayı başaran ve ilk baştaki yaşamını değiştirmeyen ustabaşılardan utanıyorlardı. Eski abacıların hayat tarzına alışmak bana büyük keyif veriyordu. Böylelikle babamın yol gideri olarak verdiği paranın yarısını tasarruf ettim. (...)

Mustafapaşa'ya⁸⁵ yaklaşıncı hepimizde karmaşık duygular yaratan bir tabur gördük. Subay ve askerlerin üzerinde kalpak, cepken ve çizme vardı ve Bulgarcaya çok yakın bir dil konuşuyorlardı. Bu, Kazak Alayı'ydı. Daha yaşlıca yoldaşlarımız bunlar hakkında çeşitli fıkralar anlatıyorlardı. Kimileri bu alayın Osmanlı'nın gelecekteki Hristiyan ordusu olacağını öngörüyor, başkaları ise, alayın, hak ettiği cezadan sıyırmayı amaçlayan zibidi güruhundan oluştuğunu söylüyorlardı. Bazı Kazaklar bizimle sohbet etmeye başladı. Biri, temiz bir Bulgarcayla nereden olduğumuzu ve nereye gittiğimizi sordu. Yanıt verdim ve büyük keyifle Kazak Alayı'nı anlatmaya başladı. O tam subay değildi, çünkü subaylarla kendisi arasında ayırım yapıyordu. "Burada herkes Hristiyan ve Hristiyan dinini koruyor. Bizim subaylarımız Türk subayları gibi değil. Bizimkiler Lehçe, Fransızca, Rusça, Almanca ve Türkçe biliyor ve çoğu mühendislikten anlıyor. Kendi kendimize buyruğuz. Türkler bizi kısıyor, ama yapacakları bir şey yok, çünkü miralayımız emirleri doğrudan bakandan, bazen de sultandan alıyor. Hristiyanlar alaya kayıt olmamakla yanlış yapıyorlar. Onlar haktan söz ediyor, ama haklar askerle elde ediliyor. Bize katılanlar sadece asker değil, subay da olacaklar."

Bizim yöreden Kazak olup olmadığı soruma ise olumlu yanıt verdi. Başkanları, yükselebilmeleri için daha aydın ve okumuş Bulgarların da alaya katılması gerektiğini söylüyormuş.

Ancak yaşadığımız bir olay bütün alayı gözümüzden düşürdü. Yoldaşlarımızdan birinin paltosu kayboldu ve hepimiz bunu alaydan birinin yaptığına inandık. Yolculuk boyunca herkes bu insanların yaşamıyla ilgili duyduğu veya gördüğü bir şeyi anlatıyordu ve sonunda

⁸⁵ Cezri Mustafapaşa -- Bulgaristan'ın güneydoğusunda, Meriç kıyısında ve Türkiye sınırında bulunan bir kasaba. (Ç.N.)

Kazak Alayı'nın canı tiplerden oluşan bir güruh olduğu kanısına vardık. Yöremizden bu alaya katılan iki hemşerimizden söz edildi ve tabii ki bunlar eleştirildi. Eşitlik istiyorsak, görevlerin de eşit dağıtılması gerekir fikri o dönemde epeyce yaygındı. Bazı kasabalarda Bulgarlar, Bulgar gençlere askerlik yapma hakkı sağlansın diye Türk yönetimine dilekçe vermeye hazırlanıyorlardı. İlk başta bu fikir bana da çekici geliyordu, ama daha sonra bu anlayışın Hristiyanlar arasında gerçek taraftarı olmadığına kanaat getirdim. Askerlik yapma fikrini paylaşanlar, Türk hükümetinin hiçbir zaman bunu kabul etmeyeceğini düşünüyorlardı, çünkü devletin parçalanmasına yol açacaktı. Hristiyan ve Slavların yönettiği, özel ve ayrıcalıklı, subay ve askerlerinin sıradan Türk alaylarına göre daha iyi üniforma taşıdığı Kazak Alayı Hristiyan gençlere çekici gelmediyse, sıradan Türk kışlası hiç gelmezdi.

Güneye indikçe sonbahar geceleri daha sıcak ve açık oluyordu. Bizim şansımıza bu yıl yağmurlar çok seyrek yağıyor ve yollar balçığa dönüşmüyordu. Akşamları ateş yakıyorduk, ne ki her yerde odun bulunmuyordu. 15 günlük yolculuk gerçekten uzundu, ama alışkın olduğumdan bana o denli ağır gelmiyordu. Edirne'de bütün bir gün kaldık ve celep ve abacılarımızdan hakkında bunca şey dinlediğim kenti dolaşabildim.

Edirne, beklediğimden de geri kalmış bir yer olarak çıktı karşıma. Bugün de Edirne'nin, öteki kentlerden daha geri kalmış olduğu görülür. Sanırım, kabuk değiştirmesi ve ilerlemesi için bu kente dışarıdan destek verilmesi şart. Ama önce, içinde bulunduğu sınırların düzeltilmesi gerek. Şimdiki sınırları içinde kent ekonomik açıdan yitmiş ve çöküşe geçmiş. Daha sonra İstanbul'a doğru aynı çökmürlük, durağanlık ve boşluk göze çarpıyordu. Atlarla 12 saat gittik ve ne bir köy, ne de köylü çıktı karşıma. Hatta İstanbul çevresi de bana külgengimsi geldi. Sadece Silivri yakınlarında ilerleme sinyalleri veren gelişmeler vardı. (...)

İstanbul'da

İstanbul'a Edirnekapi'dan girmek yolcуда hüznü izlenimler bırakıyor. Yüksek ve تنها surlar, kapalı Türk evleri ve boş sokaklar Pera [Beyoğlu], Galata ve Haliç köprülerinde görülen renkli hareketliliğe büyük bir zıtlık oluşturuyor. Türk mahallelerinde farklı bir atmosfer var. (...) Yerleşeceğimiz Çorapçı Hanı ve Kürkçü Hanı gibi abacı hanları İstanbul'un merkezinde ve en canlı sokaklardan birinde bulunuyordu.

Oraya kadar bir saat boyunca kaygan bir kaldırım üzerinde gitmemiz gerekiyordu. Her adımda atın kayması ve yolcunun kafasını yerde yarması mümkün. En sonunda, Çorapçı Hanı'na geldik. Atların yükünü aldık, daha geçen yıldan kiralanmış odayı açtık, aceleyle yerleştik ve atları kiracılarla, hayvanlar için özel hanların bulunduğu Atmeydanı'na gönderdik. Sabah olunca babam iki atı da sattı, fiyat da Avratalan fiyatının üstündeydi. Böylelikle İstanbul'a yolculuğumuz bize neredeyse bedavaya geldi.

Ürettiğimiz bütün ürünler, hatta yıpranmış ve paçavra giysilerimiz bile İstanbul'da alıcı buluyorlardı. Getirilen her malın bir alıcısı vardı.

Çorapçı Hanı, kervansarayı andıran taş bir binaydı. Ortadaki avlunun etrafında, çıkıntılı küçük kubbeleri kurşunla örtülü iki katlı bir yapı vardı. Alt katta, sokağa bakan dış ve avluya bakan iç dükkânlar yer alıyordu. Üst katta, bütün bina boyunca dizili odalar vardı. Bunlara birkaç taş basamakla çıkılıyordu. Bütün odaların önünden kalın kubbelerle kaplı bir koridor geçiyordu. Işık ve temiz hava girmesi için, avlu tarafından geniş camsız delikler bırakılmıştı. Koridor döşeme taşıyla, odaların çoğu ise tuğlayla örülmüştü. Her odada bir galeri vardı, bu hem yatak odası, hem de depo için kullanılıyordu. Abacı odaları aynı zamanda dükkân (bunlarda mal satılıyordu), atölye (burada bazen beşten sekize kadar usta ve çırak çalışıyordu) ve yatakhaneydi (burada bütün kiracılar kalıyordu). Tasarruf açısından, daha güçsüz abacılar birleşiyor ve iki veya üç usta için bir oda tutuyorlardı. Bir çırak da ekleyince, bir odaya 6 kişi düşüyordu. Ancak kubbeli tavanların epeyce yüksek oluşu kolaylık sağlıyordu.

Avlunun içinde dükkânlarla beraber büyükçe bir lokanta ve yanında da kahvehane vardı, ama abacıların çok azı bu veya herhangi başka bir lokantada öğle veya akşam yemeği yiyordu. Öğlenleri 10-20 paraya tahin helva veya tulum peyniri alınıyor, akşamları ise odanın önünde mangalda bir şeyler hazırlanıyordu. Et sadece yortu gününde alınıyor, hafta içinde ise akşam yemeği sadece bir kap yemekten -fasulye, lahana turşusu veya pırasalı pirinç- oluşuyordu. Abacıların çoğu Avratalan'dan peynir ve kavurma getiriyor ve İstanbul'dan sadece ekmek ve zerzevat alıyorlardı. Bu, giderleri çok düşürüyordu. Çorapçı Hanı'nda sadece abacı kalmıyordu, bunlar han sakinlerinin sadece 1/4'ini teşkil ediyordu. Burada Yahudi, dönme (Türkleşen Yahudiler), Gürcü (inanç olarak Musevi ve Ortodoks) vardı. Denilebilir ki, Musevilik üstündü, o yüzden

Çorapçı Hanı'ndaki en büyük odanın biri sinagoga dönüştürülmüştü. En mütevazı yaşamı abacılar sürdürüyorlardı, çünkü bunlar gerçek gurbetçi ve İstanbul'un geçici sakinleriydi.

Abacılar eylül sonuna doğru geliyor ve malını satabildilerse Noel'den sonra Avratalan'a dönmeye başlıyorlardı. Paskalya'ya, ortakları olanlar ve dönüşümlü olarak bütün yıl İstanbul'da kalanlar dışında neredeyse hiçbir abacı kalmıyordu. Gürcü ve dönmelerin büyük kısmının aileleri vardı ve bunlar mahallelerde yaşıyor, Çorapçı Hanı'ndaki odaları sadece yazıhane olarak kullanıyorlardı. Ancak Avratalanlılar geceleri mahallelerde kalan soydaşlarına kötü gözle bakıyorlardı. Bunlar peşinen ahlâksız insan olarak görülüyor ve gerçekler de büyük ölçüde öngörü ve kaygılarını haklı çıkarıyordu. Herhangi bir abacı mahalleye yaşamaya gidince, önce onun masrafları ikiye katlanıyor, ardından da ahlâk bozulması, Avratalan'ı unutmaması vs. başlıyordu. İyi bir abacının, hava kararınca odasına toplanması, sabah erkenden kalkması ve lokantalardan uzak durması gerekiyordu. Bu hususlar ustalar için geçerliydi. Kalfa ve çırakların koşulları daha da ağırdı. Abacılar çamaşırlarını çamaşırcı kadınlara veriyorlardı. Bu sadece varsıllar için geçerli bir durumdu, daha yoksullar ise handa yıkamaları için çıraklarına veriyorlardı. Ne ki, burun mendillerini neredeyse kimse çamaşırcı kadına vermiyor, çıraklara yıkattıyordu.

Abacılığın en ağır tarafı sabah erkenden işe kalkmaktı. 'Bin dikeşe bir para' sözü öylesine söylenmiş değil, bir gerçektir. Her abacı kazancını çok çalışarak ve az yiyerek sağlamak istiyordu. Yaş farkı gözetilmiyordu. 40 yaşındaki erkek ne kadar uyuyorsa, 15 yaşındaki çırak da o kadar uyuyordu. Akşamları, Türk saati 1 ile 2 arası herkesin yatması, gece 8 ile 9 arası kalkarak aceleyle yıkanıp işe başlaması gerekiyordu. Kuru ekmek veya çayla ekmek veya salepten ibaret kahvaltı, şafak sökerken ve fazla zaman kaybedilmemesi için ayaküstü yapılıyordu. Kaç genç sabah işe kalkmaktan dolayı hayata küsmüştür! Bazı ustalar alçakgönüllüydü ve çırağın çok uykusu olduğunu ve iğneyi tutmaya gücü olmadığını görünce, uykusu açılsın diye dışarı gönderiyorlardı. Acımasız ustalar da vardı. Bunlar çırağın her uyuklamasında endazeyle dizine vuruyorlardı. Buna rağmen çok ender olarak çırak ustasından kaçıyor. Bunun birçok nedeni vardı: Ustasının yanından kaçan çırak başka ustanın yanında iş bulamazdı, çünkü abacı esnafının başlıca amacı, ustaların çıkarlarını korumaktı. İkincisi, anne babalar, her nereye gitseler çocuklarının erken kalkacaklarını ve ağır işte çalışacaklarını biliyorlardı. Öyle ki, sabırlı olmalarını salık veriyorlardı, çünkü zanaat sadece sabırla

öğrenebiliyordu. Üçüncüsü, ustaların kendileri de sağlığına zarar vermeden bu ağır ceremeyi çekmişlerdi, dolayısıyla böyle olması gerekiyor, diye düşünüyordu herkes.

Çıraklık başka bir açıdan da ağırdı. Çırağa üç yıl hiçbir şey ödenmiyor, dördüncü yıl ise hakkını usta belirliyordu. Çırağın üç yıllık emeğinin tek ödülü, ustasının onu bağışlamasıydı. Burada 'bağışlama' sözcüğü kalfalığa terfi etmek anlamını taşıyor.

Usta büyükçe makas ve bir demir endaze alıyordu. Ustanın hanımı endazeye birkaç sap ıtır, kara pelin otu veya başka çiçeği demet şeklinde bağlıyor, altın veya gümüş para diziyordu. Çırak evdekilerin hepsinin elini öpüyor ve aynı zamanda zanaatı öğrendiğini gösteren belge niteliğindeki hediye alıyordu. Çırakların çoğu aynı ustanın yanında kalfa olarak işine devam ediyordu, ama başka yere gitmek için de serbesttiller. Ancak ustanın ailesiyle çırak arasındaki bağ kalıyordu. Usta olmayı başardığında da, çırak, ustasına saygıda kusur etmiyordu. Herhangi bir kişi: "Bu, benim ustam" derken, damadın sağdica beslediğine benzer bir saygı beslediğini gösteriyordu. Anne babalar oğullarını çıraklığa verirken, ince eleyip sık dokuyor ve iyi bir ustaya, iyi bir usta hanımına düşmesine dikkat ediyorlardı. Hatta bazı varlıklı babalar, çocuklarını ev işinde kullanmasın diye ustaya açıktan bir şeyler (100 Lira) veriyorlarmış, çünkü ev işlerinde kullanılmak zanaatın daha çabuk öğrenilmesini engelliyordu.

Ben babamın çırağıydım, dolayısıyla belirli ayrıcalıklardan yararlanıyordum, ama işe gelince, öteki işçilerden ayrılmamaya gayret ediyordum.

Diğer abacılar gibi sabah erken kalkıyor, birkaç saat mum ışığında çalışıyor, ayaküstü kahvaltı ediyor, aceleyle öğle yemeği yiyor ve akşam gün batımında kancamı asıyordum. Yortu günü Fener'e gider ve çoğu kez oradan türkülerle dönüyorduk. Babam Galata'da bulunan ve Yunanca ve Slavca ayin düzenlenen Aya Nikola Kilisesi'ni ziyaret ediyordu. İlk başlarda zanaata çok sadıktım, ama Avratalan'dan Galatasaray Lisesi'ne kaydını yaptıran arkadaşlarım, Noel izninde Çorapçı Hanı'na babalarının yanına geldiler ve benimle görüştüler. Onlar üniformalıydı, Fransızca bir şeyler konuşuyor ve sürekli okuldaki düzenden söz ediyorlardı. İlk başlarda onlardan uzak durmaya çalışıyordum. Sohbetimiz uymadığından değil, bunlar benden ne daha okumuş, ne de bilgiliydi, ama ben artık mesleğin yuttuğu bir işçiydim,

iznim veya cep harçlığım yoktu, onların ise keyfi yerinde ve serbesttiler. Gittikçe bende bir kıskançlık, kendi durumumdan hoşnutsuzluk hali başladı. Arkadaşlarımla bana göre daha parlak bir geleceği vardı. Ben varlıklı bir aileden geliyor olsam da her yıl İstanbul ile Avratalan arasında mekik dokuyacak, Çorapçı Hanı'nda altı ay geçirerek yarı cahil abacılarla bel bükecektim. Oysa bu gençler büyük adam olup sefa sürmeye ve ün sahibi olmaya hazırlanıyorlardı.

Önümde çözüm bekleyen bir soru vardı: Kendimi kesinkes abacılığa vererek hayatımı babamınki gibi geçirmek mi, yoksa daha yüksek bir şeyler amaçlamak mı? Babamın gerçekten daha büyük bir ticaret için sermayesi vardı, ama eğitimim böyle bir kariyer için yeterli değildi. Kendisi de yeni zamanın ticarette yeni yöntemlerin uygulanmasını gerekli kıldığının bilincindeydi. İlkbahara doğru bir gün sürekli okuduğumu görünce, Avratalan'a döneceğimizi ve orada beni hangi okula göndereceğine dair karar vereceğini söyledi.

Paskalya'ya bir hafta kala Selanik gemisine bindik ve ertesi gün bu kente vardık. (...)

Marmara Denizi'ne Doğru

(...) Mustafapaşa'ya kadar dikkat çekici hiçbir şey görmedik. Hep o pis hanlar, o sıradan ve perişan köyler... Mustafapaşa'ya yaklaşırken dut ağacı ormanları gördük. Derli toplu görünümüyle bunlar sıradan bir ormanı değil de, meyve bahçesini andırıyordu. Aynı bu ormanları Edirne çevresinde de gördük. Bir saat boyunca dut ağaçları arasından ilerledik. Her iki kentte de insanların geçimini ipek böceği yetiştirerek ve ipek üretmek sağladığı anlatıldı.

Edirne'de bir gün ve bir gece kaldık. Buradaki kayda değer yer ve yapıları görebildim. Sultan Selim Camisi'nin dört minaresinden birinin üçüncü şerefesine tırmandım. Avludaki insanlar cüce gibi görünüyorlardı. Yukarıdan etrafa çok güzel bir manzara açıldı. Burada yaklaşık yarım saat kadar kaldım ve söyleneceye göre, bu camiden daha iyisini yapmaması için öldürüleceğini öğrendikten sonra kendine ahşap kanatlar yaparak dördüncü minareyi tamamlamadan üçüncü şerefeden uçan, ama kanatlardan biri kenarda asılı kesere çarptığından fazla uzaklaşamayan mimarın nereye konmuş olabileceğini aramaya başladım. Keseri gören mimar inmek istemiş, ama bedeninin ağırlığı istencine üstün geldiğinden yere çakılmış. Hava rüzgârlıydı ve şerefede dönerken

minare sallanıyor gibime geliyordu. Rüzgâr hızlandıkça, hayal ettiğim şey sanki gerçeğe dönüşüyordu. Bütün çocuk akılsızlığımla ikinci şerefeye inmek zorunda kaldım, ama oradan görüntü artık o denli çarpıcı değildi. Bütün bunları anne ve babama anlatınca, onlar çok kızdı, ama iyi ki sadece bir fırçayla kurtuldum.

Filibe'de olduğu gibi Edirne'de de çarşıda bizim dilimiz konuşuluyordu. Epey sıkça duyulan Bulgarcayla insan Türklerle bile iletişim kurabiliyordu. Hanlarda da. Merkezî mahallelerde Bulgarlık ruhu yitiyordu. Avratalan kolonisi bile yarı yarıya Rumlaşmıştı. Filibe'ye göre, Edirne'deki bağımsız kilise mücadelesi pek cılızdı. Mustafapaşa ve Malko Tırnovo'yu [Tırnovacık] hesaba katmazsanız, Edirne'nin çevresinde Filibe dolayında olduğu gibi, uyanık ve varsıl, temiz Bulgar yerleşimleri yoktu. Gerçekten Edirne'de Bulgarların karşısında güçlü bir Rum aydın sınıfı yoktu, ama Filibe'nin sahip olduğu o uygun koşullar burada eksikti. Edirne'nin çevresinde bir Avratalan, bir Panagiurişte [Otlukbel], bir Karlovo [Karlova], bir Sopot [Akça Kilise], bir Kalofer bulunsaydı, Filibe'den de daha fazla Bulgarlık ruhu kazanabilirdi. Ama Edirne'deki Bulgarlık ruhu sadece Avratalan kolonisine ve aidiyet bilinci yitik yoksul ve sıradan köylülere bırakılmıştı. Edirne'ye daha sonraki gidişlerimde de Bulgarlık ruhunun söndüğünü görüyor ve diğer halklardan geri kaldığımıza tanık oluyordum. Daha sonra, Rus askerlerinin çekilmesiyle birçok Bulgar'ın Doğu Rumeli Eyaleti'ne göç etmesi, ayaklanmalar, düzenli kovuşturmalar vs. gibi olumsuz etkenler de eklendi. (...)

Filibe'den daha büyük olmasına rağmen, Edirne'de ticaret durgundu. Yollarda yolcular yok değildi, ama bunların çoğu İstanbul'a ve Filibe'ye geçiyordu. Filibe'nin işlenmiş ovaları ile Edirne'nin çölsü kırları arasında büyük bir fark göze çarpıyordu. Köyler çok seyrek, kasabalar küçük ve yoksuldu. Tarlalar yerine engin otlaklar görüyorduk. Avratalanlı büyük ve küçükbaş hayvan bakıcıların kışı, karın neredeyse yağmadığı ve kuru yiyeceğe ihtiyaç duyulmadığı Edirne ile Ege Denizi arasında geçirdiklerini anlatıyordu babam. Edirne'den Tekirdağ'a kadar, herhangi bir köye veya eve rastlamadan saatlerce yolculuk yaptık.

Tekirdağ Üzerinden İstanbul'a

Filibe'den hareketimizin 7. gününde Tekirdağ'a ulaştık. Burada ilk kez deniz gördüm ve onun görkemi ve ihtişamına kapıldım. Kasaba

deniz kıyısına konmuştu, ama oraya varmadan önce Marmara Denizi, uzaktan güvercini andıran yelkenlilerle gözlerimizin önüne seriliyordu. Kasabaya inmeden önce, bir takım yükselteleri aşmamız gerekiyordu ki buralardan gerçekten şahane bir görüntü açılıyordu. Deniz ayna gibi sütlimandı. Daha sonra sadece göllerde böylesine ıssızlık ve kıpırtısızlık gördüm. Ancak kasabanın kendisi, sanki güzel ve billur gibi denizle tam bir zıtlık oluşturuncaasına pis ve çamurluydu. Talikacılar bizi, geceleri dağlı insanlar için korkunç bir yer olduğu anlaşılan deniz kenarında bir hana götürdü. Eşyalarımızı indirip kendimize biraz çeki düzen verdikten sonra çarşayı gezmeye ve İstanbul gemilerinin tarifesini öğrenmeye çıktık. İki saat içinde bütün kasaba dolaşılıp görülebilirdi. O yüzden büyük memnuniyetle posta vapurunun sabah erkenden limandan hareket ettiğini ve akşam Haliç'e vardığını öğrendik. Akşam yemeğimizi yedik ve yatmaya hazırlandık.

Artık birkaç yerde tahtabiterlerinin korkunç içgüdülerini üzerimizde hissetmiştik, ama görmediğimiz ve hayal edemediğimiz şey, Tekirdağ'da başımıza geldi. Yattıktan yarım saat sonra annemin yüksek sesle bağırıldığını ve kaşınıdan şikâyet ettiğini duydum. Bütün bedenimin yandığını, yüzümde de bir şeylerin süründüğünü hissettim. Karanlıkta kendimi korumak istedim, ama iğrenç bir koku burnunu sızlattı. Babam ilk uykusunda derince uyuyordu, ama annem sabırsızca hemen mum yaktı ve babamı uyandırdı. Birkaç mum yakınca bir de ne görelim! Bir değil, on binlerce aç böcek yastıklar üzerinde, çarşaf ve özellikle de duvarlarda sürünüyordu. Annemle el ve yüzlerimiz yara olmuştu ve tek bir dakika rahat bile vermiyorlardı. Babam bunları öldürmeye başladı, ama ne mümkün? 10, 20, 100, 200... Birçok noktada beyaz duvar kızardı, ama yine de azalmıyorlardı. Gece yarısına doğru sanki biraz kayboldular. Mum ışığında yeniden uyumaya çalıştık, ancak bu çözüm sadece kısmen etkiliydi. Duvarlarda pek fazla böcek kalmamıştı, ama yataklardan sanki kaynıyordu.

Bu arada başka bir uykusuzluk unsuru daha eklendi. Bizim o denli sakin ve sessiz bulduğumuz deniz artık değişmişti. Dalgalar hanın ön duvarını dövüyor ve korkunç bir ses çıkarıyordu. Bu ses babamı binlerce haşereden daha çok heyecanlandırıyordu, çünkü başka zaman da dalgalı deniz görmüştü ve kayıklarla vapura kadar gitmenin ne denli zorluklu ve tehlikeli olduğunu biliyordu. Sabah iskeleye kadar gittik, buradan denizin içindeki duman salan vapur görünüyordu. Oraya kadar kayıklara binmemiz gerekiyordu ve vapur, dalgaların vuruşlarıyla sallanıyordu.

Büyük ve dar köprü'nün ucuna yaklaşıncı tehlike daha da büyüdü, burada birkaç kayığın kalkıp indiğini gördük. Kayıkları köprüye yaklaştırma çabalarına rağmen dalgalar yapacağını yapıyor ve biz kayığa atlamak, daha doğrusu kayığa koyun gibi atılmak için uygun bir an bekliyorduk. Başımıza ne geleceğini bilmeden... Kadın dua ve yeminleri duyuluyordu, ama kayıkçıların umurunda değildi. Onlar için önemli olan daha çok para almaktı, çünkü Osmanlı'da, idare tarafından tespit edilen tarifeler olsa da, bunlar pek uygulanmıyordu. Hava iyi ve daha çok yolcu olunca, tarifiede belirlenenden daha az para ödemek için yolcular pazarlık ediyor, hava kötü olduğunda ise, kayıkların sayısı azalıyor ve bu kez kayıkçılar, tarifiede belirtilenden çok daha fazlasını almak için pazarlığa girişiyorlardı. Biz örneğin tarifenin üç katını ödedik, ama Tekirdağ'da bir gece daha geçirmektense beş katına da razıydık.

Notlarımı yazdığım şu anda bile, bu kasaba belleğimde sayısız tahtabitiyle kalmış. Her ne kadar Marmara çok sakin olmasa da, gemide oldukça rahattık. Akşamüzeri İstanbul'da köprüye vardık ve öyle bir kalabalık arasında kaldık ki, bu bizi çok ürküttü. Onlarca hamal bağırıp çağırıyor, eşyaları elimizden kapıyor, aralarında kavga ediyorlardı. Bu ortamdan soyulmadan çıkması için insanın deneyimli ve İstanbul'da yaşamış olması gerekiyordu. Babam önceden Fener'de bizim için bir ev tutulması haberini göndermiş, Tekirdağ'dan ise geleceğimiz saati bildiren bir telgraf çekmişti. Dolayısıyla iyi karşılandık ve ağırlandık. Köprüden kayıklarla Fener rıhtımına hareket ettik ve oradan da hamallarla iskeleye yakın eve taşındık. Görülen o ki, babam Bulgar kilisesi ve mahallesine yakın olmamızı istemiş – Kiremit Mahallesi'nde Tıpçileştov, Moravenov vs. gibi kişilerin evleri bulunuyordu.

Ev, ana dili Türkçe olan bir Karamanlıya (Anadolu Rum'u) aitti. O artık o denli Rumlaşmıştı ki, Yunanca kitap yazıyor ve yayımlıyordu. Biz onun üç katlı evinden sadece bir kat tutuyorduk ve bütün dolaplar yayınlarıyla doluydu. Ben de Yunan ve Bulgarlar arasındaki günlük tartışmaların etkisinde kalarak –buna göre Yunanlar en değerli Bulgar kitaplarını yakmışlar⁸⁶– bir akşam, iyi kalpli ve hiçbir şekilde bizim

⁸⁶ 19. yüzyıl ortalarına doğru Bulgarlar arasında yaygınlık kazanan bir söylenceye göre, 1820'lerde, Yunan asıllı Tırnovo metropoliti İlarion, İkinci Bulgar Devleti başkentindeki saray ve manastırlarda bulunan sayısız eski Bulgarca kitabın yakılmasını emrederek Bulgarları kitapsız ve yazınsız bırakmış. (Ç.N.)

kavgamızla ilgisi olmayan Karamanlının kitabından birkaç adet yakarak hıncımı aldım. En kötüsü ise bunun açığa çıkması oldu. Ev sahibi babama şikâyet etmiş ve babamın, kayıptan ziyade, bu barbarca eylemden dolayı özür dilemesi gerekti. Sofrada babam yapıklarımıyla ilgili yargılarken, Karamanlının bazı sözlerini alıntıladi:

“Her şeyden önce Bulgar kitaplarının yakılmasıyla ilgili hikâyeler çok abartılı, ama bunlar gerçek bile olsa, benim Bulgar ve Yunan tarihiyle ilgisi olmayan kitapların yakılmasıyla Bulgar halkı ödüllendirilmiş mi olacak?”

Babamın mağdur ev sahibinin delillerini tamamen kabul ettiği belli oluyordu, çünkü birkaç kez çeşitli şekillerde de olsa bunu yineledi. Ben vicdan azabı falan çekmiyordum, çünkü kutsal bir iş yaptığımı inanıyordum. Yine de Karamanlıyla yüz yüze gelmekten kaçınıyor ve akşamları babamla sohbete geleceğini haber verdiğinde, öteki odalarda kendime iş buluyordum. Ev sahibinin yakılan kitaplar konusunu babamın önünde sadece bir kez açtığı hususunda hakkını vermem gerekiyor.

Her yortu günü Bulgar kilisesine gidiyorduk ve dönüşte evimize çok sayıda misafir geliyordu. Bunların çoğu ateşli Yunan karşıtı ve aşırı fikirleri benimseyen Avratalanlı delikanlılardan oluşuyordu. Babam ılımlı bir insandı, hiçbir şekilde İstanbul patrikliğinden kopmak istemiyordu, ama Fener’de Bulgar kilisesini ziyaret etmekten keyif alan gençlere de karşı değildi. Sadece Katoliklik konusunda bağnazdı ve Bulgar halkının çoğunluğu papanın üstünlüğünü kabul etse de, yine Ortodoksluğa bağlı kalacağını söylüyordu. Her ne yüce amaç uğruna olursa olsun, inancı pazarlık konusu yapmayı günah sayıyor ve o yüzden Katoliklik yandaşı Tsankov’un⁸⁷ adını tiksintiyle anıyordu. Bu görüşleri, bizi ziyaret eden herkesçe destekleniyordu.

Kilise ziyaretinden sonra misafir gelmesi dedemden kalma ve İstanbul’da da devam ettirilen eski bir gelenektir. Birçok konuda annem ve babam tutumlu insanlardı, ama kilise çıkışı gelen konuklara birer kahve ve tatlı ikram etmekten keyif alıyor ve bu konuda surat asmıyorlardı. Bir süre ben Fener’deki Metoh’ta⁸⁸ Bulgar Okulu’na gittim,

⁸⁷ Dragan Tsankov (1828–1911) – Katolik propagandası yapan Bulgar gazeteci ve başbakanlık da yapmış siyaset adamı. (Ç.N.)

⁸⁸ Metoh – Bugünkü Demir Kilise’nin karşısındaki üç katlı taş bina. (Ç.N.)

ama pek yararlı olmadı, çünkü önceden İstanbul'da sadece birkaç ay kalacağımız biliniyordu. Buna karşılık başka bilgiler edindim ve bunlar bana okulda edindiklerimden daha fazla yarar sağladı. Engin ve birçok dilde konuşulan İstanbul'da benim için her şey yeniydi. O ana değin adını bile duymadığım milletlerin temsilcilerini canlı gördüm. Ayasofya'yı, Blakherna Kapısı'nı, Yeniçeri Müzesi'ni, Hipodromu, sultan saraylarını, kısaca, Bizans'ın eski ve İstanbul'un yeni tarihinde ilgi uyandıran her şeyi gördüm. İstanbul Bulgarlarının bahçıvan kulübelerine değin giderek yaşam tarzlarını gördüm. İstanbul mahallelerinde birkaç müsamereye katıldım ve Rumların özel yaşantılarına tanık oldum. Birkaç kez Ortaköy'ü ve bizim papazları ziyaret ettim. İstanbul yangınlarını gördüm ve pazvantların korkunç haykırıışlarını duydum. İki ayda coğrafya, etnografya ve tarih konusunda, son iki yılda Avratalan okulunda öğrendiklerimden çok daha fazlasını öğrendim. Denizi ve yüzen vapurları görünce, yerkürenin yuvarlak olduğunu anladım. Coğrafya ve tarih alanında birçok yanlış bilgiyi İstanbul'da geçirdiğim kısa dönemde düzeltmem gerekti. İstanbul'da Bulgaristan hakkında da daha doğru bir fikir edindim. Bunu Bulgar topraklarında iki ay gezip dolaşsam yapamazdım. O yıllarda İstanbul'da, ülkemizin her bölgesinden, dış görünümü ve giysileriyle bile birbirinden ayrılan temsilciler vardı. Ne ilginçtir ki, İstanbul Bulgarlarının yüzde biri bile burada aileleriyle yaşamıyordu. Hepsi neredeyse gurbetteydi ve bu husus onları kentte yabancı ve geçici kılıyordu. Fener'deki Bulgar okulundaki öğrencilerin büyük kısmının yanında anneleri yoktu. O dönemde İstanbullu kızla evlenen genç, Bulgar halkı ve kendisi açısından yitik sayılıyordu. Bulgarlar Rum aileler hakkında, hak ettiklerinden çok daha kötü şeyler düşünüyorlar, Rumların yaşamının daha çok olumsuz yönlerini görüyorlardı. Bulgarlar arasında Yunan papazların rızasıyla zorla ve hileyle gerçekleştirilen evlilikler hakkında ne utanç verici ve şaşırtıcı olaylar anlatılıyordu! Yunanlar, özellikle de Rum kızları, Bulgarları saf, ama daha tutumlu ve düzgün kocalar olarak görüyor, o yüzden bunları cezp etmek için büyük çaba harcıyorlardı. (...)

BULGAR HACILIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

9. yüzyıl ortalarına doğru Bizans'tan Hristiyanlığı kabul ederek Ortodoks dünyasının ayrılmaz bir üyesi olan Bulgarların, Kudüs ve genel anlamda Kutsal Topraklara ilgisi daha o çağlara dayanır. Yine o yıllarda, yeni dine hizmet etmesi amacıyla Kiril ile Metodiy kardeşlerce yaratılan ve bugün birincisinin adıyla bilinen abeceyle yazılmaya başlanan Eski Bulgar edebiyatının bazı yapıtlarında Hristiyanlığın doğduğu yer olan Kudüs'e yapılan gezilerin eleştirildiğine tanık oluruz⁸⁹. Buna rağmen Bulgarların Kutsal Topraklara ilgilerinin gittikçe arttığı, aralarında para toplayarak oradaki manastır ve diğer tapınakların bakımı için katkı sağladıkları, hatta 12. yüzyılda Kudüs'te kendi kiliselerini oluşturdukları bazı yabancı gezginlerin notlarından anlaşılır. Bağımsızlığını yitirip Bizans egemenliğinde kaldıkları dönemde (1018–1186), Bulgarların Kudüs'e yolculuklarıyla ilgili somut veriler yoktur. Ancak 14. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı'nın Balkan Yarımadası'na geçerek kısa sürede buradaki topraklarını genişletmeye başlaması, birçok kilise görevlisinin dinsel olmanın ötesinde kültürel ve yazın odağına dönüşen Kudüs'e yöneldiğine ilişkin tanıklıklar vardır. Örneğin, 15. yüzyıl Bulgar yazarı Konstantin Kosteneçki *Filistin'de Yolculuk* (Pituvane po Palestina) yapıtında oraya eğitim-öğrenim amacıyla gittiğini belirtir. Yine o yıllarda, Balkan hükümdarları veya üst düzey devlet görevlileri Filistin'de kilise ve manastırlar yapılması için yardım sağlayarak orada dinsel toplulukların

⁸⁹ Örneğin, Papaz Kozma *Bogomiller Aleyhinde Sohbet* (Beseda protiv bogomilite) başlıklı yapıtında, 10. yüzyıl sonlarında iyice yaygınlık kazanan gezginciliği ve hacıya giden papazları şöyle yerer: “*Bunlar uzak memleketlerde amaçsızca gezer ve dinsel yasaların emrettiği şekilde saçını sakalını kestirmezler; Kudüs'e, Roma'ya ve diğer kentlere gider ve yeterince dolaştıktan sonra akılsız çabalarından pişmanlık duyarak evlerine dönerler.*” (Ç.N.)

oluşturulmasına öncülük ederler. 15., 16., 17. ve 18. yüzyıllarda Kutsal Topraklardaki tapınım yerlerini ziyaret eden yüzlerce Bulgar'ın adları kilise ve manastır kayıtlarında belirtilmiştir.

Bulgar toplumunda hacılık olgusunun özellikle 18. yüzyılda yaygınlaştığı ve artık sadece kilise görevlilerinin değil, dünyevi kişilerin de bu yolculuğa katlandıkları gözlenir. Bulgar'ın hacılığa belirli maddi birikim sahibi olduktan sonra tüm uğraşlarını bir yana bırakarak yöneldiği görülür. Hacı adayları, yolculuk boyunca karşılaşacakları tüm zorluk ve sıkıntıları, azımsanmayacak bir yüzdenin denizde fırtınalara yakalanarak veya eşkiya saldırılarına uğrayarak kurban gittiğini çok iyi bilmelerine karşın Kudüs macerasını göze almaktan çekinmezler. Balkanlar'ın en güvenliksiz zamanlarında, örneğin 18. yüzyıl sonuna denk gelen Kırcaaliler döneminde de hac yolculuğunun kesilmediği, ayrıca bunun çeşitli yöntemler kullanılarak Kudüs Patrikliği'nce teşvik edildiği bilinir. Sıkça Bulgar topraklarında bu amaç doğrultusunda etkinliklerde bulunan papazlara rastlanır, Kudüs için söylenceler anlatılır, orası gizemli bir havaya büründürülür.

Bulgar araştırmacılara göre, 16.-18. yüzyıllarda hacılık, Hristiyanlığın tapınma biçimlerinden biri haline gelir. İbadetten manevî arınma eylemi çıkartılarak kişiselleştirilen ve maddeselleştirilen kutsiyetle (azizin mezarı, ikonalar, nesneler) temas ön plana çıkar. Birçok manastırın arşivlerinde Bulgarların manevî arınma ve kurtuluşları için dört yüzyıl boyunca bedel ödediği görülür. Hacıda anne babalar kendi ve çocuklarının sağlığı ve uzun yaşamı, ruhlarının arınması ve kurtuluşu, başarı ve bereket, hatta evcil hayvanlar için dua eder veya dua edilmesi için para, tarımsal veya zanaat ürünleri bağışlarlar. Birçoğu kilise ve manastırlar inşa eder, kutsal metinleri yazarak çoğaltır, ikona yapar veya haçların yaldızlaştırılması için para verir. Bazı hacı adayları Kudüs'e, Aynaroz Yarımadası'na veya Rila dağındaki manastırlara bir şeyler hibe etmek, payını vermek, bedel ödeyerek günahlarından arınmak amacıyla giderler.

Bulgar hacılar, ruhlarının arınması ve sağlıkları için dua etmeleri ricasıyla papazlara verdikleri bedeli büyük bir gururla belirtirler. Hatta bunları kendi ticarî defterlerine işler veya kayıt ettirirler. İnsana egemen kötü güçlerden bedel karşılığı arınma biçimi olarak değerlendirilince, hacılığın, Ortaçağın son ışması olduğu görülür. Bu anlamda, Bulgar hacılığının gelişiminde bir aykırılık gözlenir, çünkü Batı Avrupa'da

Kudüs gezileri Ortaçağ'dan sonra kalkarken, Bulgar topraklarında yeni canlanmaya başlayan bir ritüel haline gelir.

Bulgarları hacılığa özendiren hususlar arasında, kendine bazı hak ve ayrıcalıklar sağlatma çabasının yanı sıra, İslâm'ın egemen din olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar nezdinde saygınlık kazanma amacı da bulunur. Hacı unvanı Bulgarlara toplumsal otorite ve *“Avrupa'daki baronluk veya İngiltere'deki sir ve lady gibi”* asalet kazandırır: *“Kahire'deki Arap veya Buharalı benim kimliğim ve halkım hakkında bir şey bilmez, ama hacı olduğumu anlayınca, bana başka gözle bakar. Hacılık unvanı, kapıları kolayca açan bir çeşit pasaporttur.”* diye belirtir M. Macarov.

Kudüs ziyaretini tamamlayan hacılar doğdukları yerde birer kahraman olarak karşılanır, tüm toplumun katılımıyla onurlarına törenler düzenlenir, elleri ve giysileri öpülür. Kutsal toprağa basan ayakların törensel bir şekilde yıkanması ve bu suyun bahçedeki meyve ağaçları dibine dökülmesi geleneği vardır. Hacılar da yolculukları sırasında gördüklerini ve başlarından geçen olayları kerelerce ve ayrıntılara girmekten kaçınmadan anlatırlar.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında ulusal ve kültürel planda uyanışını yaşayan Bulgar toplumunda yeni fikirlerin şekillenmeye ve gelişmeye başladığı görülür. Bireyin manevî etkinliklerinin kilisenin tekeline çıkarılması bağlamında dünyevi eğitimin ağırlık kazanması gerektiği düşünülür. Dinsel bağınazlık ve batılılığa karşı eleştiriler sertleşir, inanç ve kilise ritüelleri rasyonelleştirilmeye çalışılır.

Dönemin ülküleri olarak kendi kişiliğini önemsememe, toplum yararı uğruna mücadele öne çıkmaya başlar. Bundan dolayı hacılığa karşı olumsuz bir tutum takınılır, dönemin dergi ve gazete sayfalarında polemikler yürütülür. Hacıya gitmeyi kutsal bir görev kabul edenler düşüncesizlik, zamanın ve toplumun sorunlarına kayıtsızlık ve bencillikle eleştirilir. Bu amaç uğruna harcanan paranın Bulgarların eğitimi için kullanılmasının daha akılcı olacağı düşünülür.

Örneğin, Vratsa [Vraça] piskoposu Sofroniy (1739–1813), *“Hey, sen, aymaz ve akalsız insan müsveddesi! Niçin param olmayacak yere çarçur edersin? Senin kasabanda veya köyünde Tanrı evi yok mudur?”* diye sorarken, Neofit Rilski (1793–1881), *“Önce okul, daha sonra kilise ve manastır yapılması gerekir. Öncelikle Bulgarca eğitim için gerekli olan kitaplar, ondan sonra Eski ve Yeni Ahit basılmalı.”* (1835) düşüncesini savunur. Neofit Bozveli (1785–1848) de ruhanilerin

batıl inanç ve cehaletini yerdikten sonra, her şeyi anlayabilmesi için kişinin aydınlanmasından söz ederek hacılığa karşı çıkar. Bir diğer Uyanış Çağı kişiliği İvan Seliminski (1799–1867), “*Dinin, dincilikten ayrılması, ayrıca kutsal nesne kültünden de arındırılması gerekir.*” diye vurgular.

19. yüzyıl ortalarına doğru hacılığa karşı çıkmanın bir başka boyutu daha vardır. Hacıların, yaptıkları bağışlarla ve harcadıkları paralarla Yunan kilisesine hizmet ettikleri düşüncesi egemendir. Bundan dolayı hacılara halkından kopmuş, çağın gereklerine yabancılaşmış, gerici, Bulgar çıkarlarına karşı hareket eden insanlar olarak bakılır. Ayrıca, hacılık olgusunun ideolojikleştirme yoluyla Bulgar toprakları içindeki kutsal yerlerin ziyaretine yönlendirilmesi düşüncesi benimsenir. Böylece, Kudüs’e yapılan yolculuklar artık bir anakronizme dönüşerek son bulur.

Kuşkusuz, hacılık yolculuğu Bulgarların yaşamına yadsınamayacak yarar sağlar. Bu gezilerle Bulgar dünyaya açılma olanağı bulur, daha geniş insan çevreleriyle temasa girerek ufkunu genişletir. İçerdiği bütün zorluk ve tehlikeleriyle Kudüs yolculuğu Bulgar hacıyı olgunlaştırır, güven ve girişkenlik duygusu aşılır, onu daha etkin kılar, kendini diğer halkların aynasında görme şansını sağlar. Bunun ötesinde, hacılık yolculuğu notlarıyla Kudüs’e ve Yakın Doğu kültürüne karşı ilgi uyanır, Bulgarların coğrafya ufukları genişler.

Pek önemli örnekleri olmamasına karşın, hacılık yolculuğu notları [burada Pandeli Kisimov’un (1832–1905), *Tarih Anıları* (İstoriçeski spomeni), Dimitir Paniçkov’un (1810–1909) *Anılar* (Spomeni), Petir Avramov’un *Anılar* (Spomeni) adlı eserlerini anmadan geçemeyiz], büyük ustaları arasında Aleko Konstantinov (1863–1897), İvan Vazov (1850–1921), Anton Straşimirov (1872–1937), Boris Şivaçev (1902–1932), Straşimir Krinçev (1884–1913), Petko Rosen (1880–1944) gibi yaratıcıların bulunduğu Bulgar gezi edebiyatının ilgi çekici bir kısmını oluşturur.

60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu Üzerine

Edebiyat alanında daha çok tanıklık ettiği dönemle ilgili anılarıyla kendine yer edinen Mihail Macarov, *60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu* başlıklı yapıtını 1928’de önce bir dergide yayımlar, uyandırdığı ilgiden dolayı bir yıl sonra biraz daha genişleterek ayrı kitap haline getirir. 9 bölümden oluşan eser, Macarov’un Bulgar toplumunda hacılık olgusunun yeri hakkında aktardığı düşünce ve görüşleriyle daha büyük değer kazanıp

kaynak niteliği taşır. Yazar, hacılık hazırlıklarını ve 1868 yılında 14 yaşındayken anne babası ve kız kardeşiyle, doğduğu Avratalan'dan Filibe-Edirne-Tekirdağ üzerinden İstanbul'a, burada geçirilen birkaç aydan sonra gemiyle İzmir'e uğrayarak İskenderiye'ye, oradan Kahire'ye, yeniden İskenderiye'den Hayfa'ya ve Kudüs'e kadar yolculuklarını canlı bir anlatımla kaleme alır. Macarov'un yapıtında 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'daki gündelik yaşamla, daha somut olarak, Osmanlı toplumundaki ticarî etkinlikler, ulaşım ve posta hizmetleri, İstanbul yangınları ve tulumbacılar, ayrıca yolları üzerinde bulunan Edirne, Tekirdağ, İzmir, İskenderiye kentleriyle ilgili ilginç tanıklıklara yer verildiğini görürüz.

Macarov'un varlıklı bir tüccar olan babası çorap ticareti yapar. İstanbul'un ticaret hanlarında dükkânları vardır, ayrıca iki ortağıyla işlerini Mısır'a kadar yayar. Baba Macarov'un şirketi Avratalan'dan onar adet desteler halinde Gelibolu üzerinden İskenderiye ve Kahire'ye büyük miktarda çorap ihraç eder. Kocabalkan ile Ortabalkan arasında konumlu ve sakinlerinin genel uğraşları abacılık ve celeplik olan Avratalan'da, köyün özel statüsünden dolayı Osmanlı yönetimi ve etkisi pek hissedilmez. Çorapları her evde kadınlar ve yedi yaşından itibaren kız çocukları örer ve bunların bir kısmı pazarda satılır. Bundan dolayı, erkekleri engin Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde 6 veya 9 ay, bazen de 2 yıl gurbette kalan Avratalanlı kadınların ekonomik bağımsızlığı vardır. Varsıl kadınlar saygınlıklarını zedelememek için çoraplarını başkalarına sattırmayı yeğlerler. Sonbaharda erkekler hanımlarına un, odun ve 15-20 okka yün alır, kadınlar da bu örgü işlerinden kazandığı parayla evdeki bütün giderlerini karşılarlar.

Eserin ilk sayfalarında Macarov hacılığın geçmişiyle ilgili bilgiler verir. Önceleri Avratalan'dan Kudüs'e yapılan hac yolculuğu 2 ay gidiş ve 2 ay dönüş olmak üzere 4 ay kadar sürer. Dolayısıyla, hacı olmak için 8 veya 9 ay gibi bir zamanın gözden çıkarılması gerekir. Genelde yola sonbahar başlarında çıkılır, Paskalya sonrası, mayısın ortalarına doğru da dönülür. Karadaki yolculuk koçuyla doldurulan talikalarla yapılır, ayrıca hacı adayları yanlarına büyük miktarda pekmez, tulum peyniri, kavurma gibi ev yiyecekleri alırlar. Mevsimine göre yolculuk sırasında genelde kırdan yatılır. O dönemlerde birer ikişer talikayla yola çıkmak tehlikeli görüldüğünden, 10'ar arabalık kervan oluşturup grup halinde hareket tercih edilir. Akşamları kurulan kampları, olası eşkiya saldırılarına uğramamak için özel bekçiler korur. İlk başlarda Enez limanına ulaşılır

ve buradan yelkenli gemilerle yolculuğa devam edilir. İlkel deniz taşıtlarıyla bütün tehlike ve zorluklara katlanılır, böylece hacı adaylarının inançları sınanır. Adı geçen yelkenli gemiler fırtına çıkınca körfezlere sığınabilmek için kıyıyı takip eder, ama buna rağmen özellikle ilk kez deniz gören kadınlar Kutsal Topraklara varınca adeta birer mazlumu andırırlar. Bu çilelere katlananların günahlarını Tanrı'nın bağışlayacağına inanılır. Yine bu yıllarda, İstanbul'da olduğu gibi İmparatorluğun tüm diğer önemli kentlerinde Fener Rum Patrikliği'ne karşı yürütülen bağımsız Bulgar kilise savaşımından dolayı Yunanlara karşı olumsuz bir tutum sergilenir.

Eserin başlangıç bölümünde Macarov hac yolculuğuna çıkmadan önce yapılan hazırlıklara da geniş yer ayırır. Kutsal Topraklara yolculuk hazırlıkları daha yaz aylarında başlar, ama bunlar gizli tutulur, çünkü yaşlıların kıskançlığından, gençlerin de eleştirilerinden kaçınılır. O yıllarda Yunan kilisesini veya manastırını ziyaret etmek, düşmanın elini güçlendirmek şeklinde algılanır. Anne babalar, çocuklarına bile hacıya gitme planlarından söz etmezler. Hazırlıklar yeni gömlek, don, şayaktan fanilalar dikilmesiyle başlar. Hacılık, kutsal bir kahramanlık ve soyluluk içerdiğinden, toplum içinde gülünç duruma düşmemesi için hacının yoksul olmaması gerekir. Babalar bekâr kızlarını hacca pek götürmek istemez, kızın hayırlı bir evlilik yaptıktan sonra kocası tarafından götürülmesi beklenir. Ayrıca, hacı olmayan erkeklerin de hacıya varmış kızlarla evlenmeleri hoş görülmez. Hacılardan daha cömert ve hayırsever olmaları beklenir. Bundan dolayı herhangi bir hacı yanlış yapınca, sarhoş dolaşınca veya insanlara borçlanınca, "Hacıya iki günahla gitti, yirmi taneyle döndü." denir.

Macarov'un annesi, aileden her üyeye birer tane olmak üzere dört gömlek diker. Vaftizci Yuhanna'nın İsa'yı vaftiz ettiği Yordan nehrine bu gömlekle girildiğinden ve geleneğe göre daha sonra nikâh ve cenazede de kullanılacağından, büyük beden dikilir. Hac yolculuğuna çıkacak olanlara komşu ve yakınların getirdiği hediyeler karşılığında para verilir veya daha sonra armağanlar getirilir.

Avratalan-Filiba arası genelde at veya arabalarla geçilir. Atla bu yolculuk iki gün sürer. Arabaların geçebileceği uygun yollar yoktur, ancak atla yolculuğun da kendine göre olumsuzlukları vardır. Bazen atlar düşüp kalır, ayrıca kadınların ata binme ve inmeleri de zor olur. Macarov ailesi Filibe'ye kadar atlarla yolculuk eder, burada bir hana

yerleşir, yolcuların konaklayabileceği, zemini tuğladan özel odalar vardır, ama bunlarda yatak bile yoktur: “*Biz varınca temizlikçiler suyla yerleri temizledi, süpürdü, yere hasır attılar ve üzerine yorganlarımızı serdik.*” Bulgarlar, Bulgarların işlettiği ve sahip olduğu hanlara, Türk yolcular da Türklerinkine gitmeyi tercih ederler. Filibe’den Tekirdağ’a kadar at talikalarıyla gidilmesine karar verilir. Babası, 10 talika sahibi zengin bir Türk’le pazarlığa oturur, ancak atların hepsi yorgun olduğundan birkaç gün beklenir. Macarov ailesi güzelce giyinip süslendikten sonra Avratalan’dan buraya yerleşen komşularının ziyaretine gider. Bağımsız kilise sorunundan dolayı Filibe’de Bulgarlar ile Rumlar arasındaki gerginlik iyice hissedilir. Kiralık atlar saatte 4 km alır, arabanın içine serilen kurumuş otun üstüne atılan döşek ve alaca kilimler üzerinde yapılan yolculuk çok daha rahat ve keyiflidir. Küçük ve hafif talikaları üçer iyi bakımlı ve çevik, küçük çanlarla süslü at çeker. Molalar yolcuların değil, daha çok atların ihtiyaçları göz önünde tutularak verilir.

60 YIL ÖNCE KUDÜS YOLCULUĞU (1928)

(...) Filibe'den büyük olmasına rağmen, ticarî açıdan Edirne'nin daha az gelişmiş olduğunu anlatıyorlardı abacılarımız. Gerçekten de Edirne'ye varınca, onun daha büyük, ancak ticarî hareketlilikten yoksun olduğunu gördüm. Daha kente girmeden, Selimiye'nin yüksek minareleri karşısında şaşkınlığımı gizleyemedim. Kentin girişinde büyük nehir ve üzerine yapılan taş köprü beni hayrete düşürdü. Bu iki meşhur yapı için verilen kurbanlarla ilgili Avratalan'da çeşitli söylenceler dinlemiştim: Biri, minarenin son şerefesinden uçan ve şanssızlıkla nehre düşen mimar, öteki ise, erkenden gelen usta hanımının gölgesinin temellere örülmesi⁹⁰ hakkında. Her iki söylence de insanın hayal dünyasını etkiliyor ve bu iki yapıyı sanki csrarengiz kılıyordu. Göze çarpan üçüncü şey, askerdi. Osmanlı Filibe'de hiç asker bulundurmuyordu, ancak Edirne'de bir kolordu vardı. O yüzden sokaklarda neredeyse her adımda subay ve askerlere rastlamanız olasıydı. Bunlar kibirli ve kabaydı. Kadınlara ve özellikle Hristiyan çocuklara karşı tutumlarının gayet küstahça ve kırıcı olduğu gibime geldi. Dikkatimizi çeken dördüncü şey, bazı Bulgar halk türkülerinde de anılan Kapalı Çarşı'ydı. Biz, bütün bu tarihsel yerleri ziyaret ettik ve Filibe'ye göre Edirne'nin daha Türk kimlikli bir kent olduğuna kanaat getirdik. Her iki kentte de Bulgarca epeyce sık duyuluyordu. Çevre köylerden gelen köylüler sadece aralarında değil, dükkânlardaki Bulgar, Rum ve Yahudi tüccarlarla da Bulgarca konuşuyorlardı.

Filibe'de olduğu gibi, Edirne'de de yerleşik ve toplumda yüksek konumları olan Avratalanlı aileler vardı. Bunların bazılarıyla karşılaştık

⁹⁰ Bulgarların çok eskilere dayanan bir inanişına göre, bir yapının sağlam olması için temeline insan kanı akıtılması veya insan gölgesinin örülmesi gerekmektedir. (Ç.N.)

ve kadınların, Edirne’de doğmuş olmalarına rağmen tam bir Avratalanlı ağzıyla konuştuklarına tanık oldum. Sadece sözcükler ve tümceler değil, telâffuzları da tam Avratalanlı gibiydi. Ancak bu durum sadece bazı haneler için geçerliydi. Başkalarında ise yerel konuşma özelliklerimiz tamamen silinmişti. Edirne’de sadece bir gün kaldık. Bunu atların dinlenmesi için yaptık, çünkü o zaman gerek geceleme, gerekse hanlarda molalar, yolculardan çok atların ihtiyaçları düşünülerek veriliyordu. Talikacılar hareket edeceğimiz günü ve saati bildirdiler, bizim de kabul etmekten başka çaremiz yoktu. Aksi halde yolda geç kalma riski vardı ve bu bizim açımızdan tehlikeliydi.

Edirne’den çıkınca karşıdan, bizim mahalle tellâllarınkine benzer bir ses duyuldu. Talikacılar hemen kenara çekilerek atları durdurdular. On civarında at, bazılarına binilmiş, bazılarına denkler yüklenmiş, sık bir grup halinde koşuyordu. “Bu, posta!” dedi babam. Atlılarda tüfek ve piştovlar vardı. Giysileri öteki Türklerin giysilerinden farklıydı. Babam bunların Osmanlı postasını İstanbul’dan Niş’e taşıyan tatarlar olduğunu anlattı. İyi paraya çalışan bu üst dereceli memurların yaptıkları görev de olağanüstü ağırmış. Bu posta sadece mektup değil, yolcu da taşıyormuş. Bir keresinde babam da menzil postasıyla yolculuk etmiş, ancak ikinci kez buna cesaret edememiş, çünkü zor dayanabilmiş. Atlar sürekli tröst koştduğundan alışık olmayan biri iki günlük yolculuktan yara içinde kalabiliyormuş.

Bizim de Avratalan’dan Filibe’ye postamız vardı, ama bu, farklı işleyişe sahip özel bir postaydı. Kasabada bir kişi 1 kuruş karşılığında mektupları topluyor ve haftada bir kere, zarf üzerleri Fransızca veya Türkçe yazılı 15–20 mektubu Avratalan’dan Filibe postanesine veriyor, oradan aldığı gönderileri de geri getiriyordu. Aynı sistemi İstanbul’da yaşayan Avratalanlılar da uyguluyordu – toplanan mektuplar ortak bir zarfıla Filibe’ye gönderiliyordu. Bu yöntem her iki tarafa da yarar sağlıyordu. Aracı, mektup başına aldığı 1 kuruşla büyük zarfın gönderilmesi için ödediği paranın farkını kazanmış oluyordu. Mektup gönderen de bunun kaybolmadan alıcıya ulaştırılacağından emin oluyordu. Büyük zarfın üstü Fransızca bilen birine yazdırılıyordu. (...)

Edirne’den Tekirdağ’a kadar yol ıssız ve çorak. Saatlerce bir insana rastlamadan veya bir yerleşim yeri görmeden yolculuk ettik. Arada sırada birkaç korumayla inek ve at sürüleri görünüyordu. Sonbahar olmasına rağmen otlar halen yüksekti, sanki yazın hiç kimse bunların üstünden

geçmemişti. Abacılık dışında babamın inek ve koyun sürüleri vardı ve Avratalanlı hayvan bakıcıların niye kışın hayvanlarını buraya getirdiğini anlattı. Her şeyden önce burada köyler çok seyrek, köylülerin kendi hayvanı yok, kış ise çok kısa sürüyor – kar üç gün bile kalmıyor. O yüzden bizimkiler kış için, bizim oralarda olduğu gibi ayrıca kışlık yiyecek hazırlamıyor, sadece yarmayla, o da iki haftada bir, yetiniyorlardı. İlkbaharda koyunlar kuzulayınca ve inekler buzağılayınca, artık taze ot yetişiyor ve yeni doğanların bakımı çok kolaylaşıyordu. Filibe Ovası köylerinde bile kuzulandırmak olağanüstü zor koşullarda yapılıyordu. Mart ayında koyunlar kuzularken, sulu sepken kar yağıyor, bazen de toprak donuyor, o yüzden kuzu ve annenin kuru yere alınması gerekiyor, bu ise kışla, ot gibi şeylerin hazırlığını gerektiriyor. “Bu yörenin geniş otlakları olmasa bizim Avratalan hayvancılığı bu ölçüde gelişmezdi. Bizim otlaklarımız sadece yaz için uygun, kış günleri ise hayvanların bu boş, ama zengin yöreye getirilmesi gerekiyor.” diyordu babam. O yıllarda Avratalan’da hayvancılık genelde bundan dolayı gelişiyor ve iyileşiyordu, çünkü hayvan bakıcıları için gerek kışın, gerekse yazın engin meralar vardı. Hayvancılar sadece sürülerini kışın güneye, ilkbaharda da kuzeye sürerken güçlüklerle karşılaşıyorlardı, çünkü Kocabalkan ile Rodoplar arasında ahali artmaya ve maddî açıdan güçlenmeye başlamıştı. Avratalanlı hayvancılar için Edirne Vilayeti adeta vaat edilmiş bir topraktı. Bu yörenin çölsü özelliği ta denize kadar sürüyordu. Herhangi bir soyguncu saldırısına uğrama korkusuyla ilerliyorduk. Talikacılar Bulgar olmalarına karşın dış görünüşleri ve Türkçe konuşmaları açısından Türklerden ayrılmıyorlardı. Bu da, küçük de olsa, soygunculuğa karşı bir garantiydi.

Filibe’den hareketimizin yedinci gününde artık Marmara Denizi’ne yaklaştık. Yol bizi bir yükseltiye çıkardığında, talikacı atları durdurdu ve bize doğru dönerek eliyle güneyi işaret etti: “Denizi görüyor musunuz?” Ben irkildim ve talikadan aşağıya atladım. Önüme, yaşamımda ilk kez gördüğüm görkemli bir manzara serildi. Öğleden sonrası güneşiyle ışılandırılmış engin bir su yüzeyi gerçek bir ayna gibi parılıyordu. Orada burada yelkenli kayıklar sallanıyor ve bunlar uzaktan kanatlarını açmış beyaz ördeklere benziyordu. Ben kendimi bu manzaraya kaptırdım ve uzun zaman sağa sola bakımdım. Babam İstanbul’un yakınlığını, deniz yolculuğunun rahatlığını ve uygunluğunu anlatıyor, ama bu benim ilgimi çekmiyordu. Aşağıda, dingin denizin kıyısında o dönemin anlayışına göre

güzel evler kondurulmuştu. Talikacılar atların yorgun olduklarını ve uzun zaman rüzgârda tutulmamaları gerektiğini söylediler.

Aşağıya salındık ve yüksekte bakınca, beklediğimizden çok daha çirkin ve pis olan Tekirdağ'a girdik. Talikalar deniz kenarında büyük bir hana girdiler. Hancı bize geniş bir oda verdi, buraya yerleştik ve talikalarda taşıdığımız ev eşyalarıyla kendimize yatak yaptık. Kasabayı dolaştık ve öteki kasabalar gibi pis ve bayındırsız olduğuna daha çok kanaat getirdik. Birkaç güzel ev sanki kasabanın çirkinliğini daha çok gözler önüne seriyordu. Hanın lokantasında akşam yemeği yedik ve yattık, çünkü sabah, artık kıyıda 60–70 m açıktaki demirlemiş bekleyen gemiye hazırlanmamız gerekiyordu. Yenice uyumuştuk ki, hayatında tahtabiti görmeyen annem kibrit çakarak mum yaktı. Ben boynumda bir yanma hissettim, ama ilk uykumdan uyanamadım. Annem korkudan çığlık atınca, başımı kaldırdım ve ne göreyim! Yastık ve duvarda ışıktan kaçan yüzlerce değil, binlerce tahtabiti. O zaman bütün bedenimin yandığını hissettim. Şimdiye dek tahtabiti görmemiştim ve sürünmelerinin sonuçlarını bilmiyordum. Annem ve ben artık yeniden yatmayı düşünmüyorduk. Bütün gece bu korkunç ve insanın en tatlı ve gerekli şeyi olan uykusunu çalan haşereye katlandık. Biz duvarları kana boyarken, tahtabitlerinin üzerinde sürüldüğü, ama ısırmadığı babam ise deliksiz uyuyordu. Bunların sayısı o denli çoktu ki emeğimiz tamamen boşa gidiyordu. Geceleyin Tekirdağ hanında tahtabitlerini temizlemeye çalışırken, yeni bir rahatsızlık nedeni ortaya çıktı. Rüzgârdan oluşan dalgalar hızla hanın taş duvarına çarpıyordu. Karanlık gecede bu uğultu en dalgalı deniz görüntüsünden bile daha korkunç ve etkileyiciydi. Deniz ertesi gün bizi dalgaları arasına almaya hazırlanıyordu. Tekirdağ'a kadar yolculuk kolay değildi, ama burada annem hacılığın kaçınılmaz zorluklarını hissetmeye başladı. Ancak bizimki, daha önce denize kadar öküz arabasıyla, denizde ise yelkenlilerle yolculuk yapmak zorunda kalan hacıların yolculuğuna göre bir şey değildi.

Şafak sökmeye başladı. Hepimiz, tahtabitlerinden çekenler de çekmeyenler de, deniz yolculuğuna hazırlanmaya başladık. Döşek, kilim ve yastıklardan sıkıca bağlanmış ve iyice sarılmış denkler yapmamız gerekiyordu. Deniz, güneşin ilk ışınlarını görünce sakinleşmeye başladı, ama yine de dalgalar duvara çarpıyor ve su sıçratıyordu. Babam, kıyıya vuran dalgalardan geminin sallanacağı sonucunu çıkarmamaları için kadınları ikna etmeye çalışıyordu. Handa, aynı vapura binmeye hazırlanan başka yolcular da vardı. Onları da tahtabitleri yedi mi

bilmiyorum, ama bagajını avluya çıkarmış ve limana götürmesi için hamal bekliyorlardı.

İstanbul ve Buradaki Yaşantımız

Gökyüzü temiz ve açıktı. Deniz dalgaları geceleyin gibi kıyıya çarpmıyordu, ama vapur epey açığa demirlemişti. Birkaç mavnanın durduğu bir ahşap iskeleye vardık. Mavnalar sallanıyor, durmadan yükseliyor ve deniz dalgalanmasına alışmamış olan bizleri korkutuyordu. Annem ve arkadaşı Palaveeva mavnaya girmek istemiyorlardı. Korkulacak bir şey yok diye onları ikna edinceye dek babam epeyce dil döktü. Ancak en güçlü kanıt öteki yolcuların verdiği örnekti. Onlar artık gemiye binmiş ve bizim durduğumuz kıyıya doğru el sallıyorlardı. Marmara, öteki denizlere göre daha sakin, ama güneyden rüzgâr esince, epey kabarıyor. Mavnamız neredeyse gemi kadar büyüktü. O küreklerle sürülüyor ve ağır ilerliyordu. Buna rağmen kıyıyla gemi arasındaki mesafeyi tehlikesiz atlattık. Ancak güverteye tırmanmak için vapurun aşağıya salınmış merdivenine geldiğimizde, dalgalar sanki çoğaldı ve tırmanış zorlukla ve kadın çığlıkları arasında geçti. Büyük olmamasına rağmen, vapur dalgalara direniyordu ve binince kendimizi güvende hissettik. O yüzden Tekirdağ'dan İstanbul'a yolculuğumuz tam bir sessizlik ve hoş görüntüler eşliğinde geçti. Biz, neredeyse bütün Bulgarların yolculuk yaptığı gibi, güvertede idik. Güverte, üçüncü sınıf, en ucuz tarife demekti. Ancak yazın güvertede yolculuk etmek pek de fena değildi. Özellikle de kaprisli yaşama alışmamış, evinde yere yatan, odada lavabosuz, yatağında çarşaf aramayan insanlar için. Biraz yüksekçe bir yere bir kilim ve üzerine de birkaç yastıkla döşek serdik. Bir günlük yemeği daha akşamdan Tekirdağ'da hazırlamıştık. Derme çatma örtünün üzerine yerleştik ve büyük bir keyif hissettik. Bu ortamda 3-5 gün yolculuk edebilirdik, yeter ki deniz yolcuların midelerini bozmasın. Bütün Balkan Yarımadası'nda olduğu gibi, İstanbul çevresinde de sonbahar harikadır. Geceler gerçekten serindir, ama güneş insanın hem yüzünü, hem de gönlünü okşar. Tekirdağ'dan uzaklaştıkça, denizin yüzeyi o denli pürüzsüz oluyordu. Biz vapurda olduğumuzu neredeyse hissetmiyorduk. Etrafımıza ağırlıkla erkeklerden oluşan çeşitli yolcu grupları yerleşmişti. Bunların arasında Rum da vardı, Yahudi de, Türk de, Ermeni de. Herkes kendi dilinde konuşuyor ve sadece konuşması ve dış görünümüyle değil, belirli sesleniş ve gelenekleriyle de birbirinden ayrılıyorlardı. 1. ve 2. sınıfta çok az yolcu vardı, ama kabul edilmiş

geleneğe göre öğlen yemek zili çaldı. Döşegin üzerine bir bohça sererek ve etrafına oturarak geleneğe uyduk. Birçok kez hem karada, hem denizde yolculuk yapan babam, geminin mütevazı ortamında nasıl yaşanması gerektiğini biliyordu. O yüzden sadece ekmek ve kızartılmış etle yetinmeyip limon, zeytinyağı ve salatalık için çeşitli sebzeler almıştı. Bulgar için ise böyle bir sofra çok şey ifade eder, özellikle de kendini karadan uzakta ve dünyadan kopmuş hissediyorsa.

Ne ki, çok uzun sürüyorsa ve tekdüze gökyüzüyle sudan başka hiçbir şey görmüyorsanız, yolculuk can sıkıcı olabiliyor. Ancak her iki taraftan da kıyılar yeni ve o ana kadar görmediğiniz manzaralarla doluysa, vapurun seyri bir keyfe dönüşüyor ve zaman fark etmeden geçiyor. Her 5 dakikada yeni bir görüntü çekiyordu dikkatimizi. Babam gördüklerimizi anlatıyordu, ama üst üste ve birbiriyle örtüşen bu görüntü ve adlar o denli çoktu ki, belleğimizden hemen siliniyorlardı. Akşama doğru izlenimler daha da yoğunlaştı. İstanbul'a yaklaşmıştık, ama bu devasa kente yaklaştıkça güçlü bir beyin yorgunluğu çöküyor ve şaşkınlığa kapılıyorduk. Üzerimize çöken gökyüzü de ruh halimizi tetikliyordu. Karşımıza, sanki binlerce mumla ışıklandırılmış olan Pera ve İstanbul'un yükseltileri çıktı. Vapurların ardı kesilmeyen düdük sesleri kulaklarımızı sağır ederken köprüye yaklaştık ve İstanbul'un o meşhur hamalları gemiye hücum edince, tamamen kendimden geçtim. Artık nerede bulunduğumu ve etrafımda olan biteni anlamıyordum. Babam bagajımızı köprüden sokağa çıkarmaları için iki hamalla pazarlık yaptığında ve bunlar bizi koruması aluna aldığında, olası bir saldırıdan kurtulduk ve rahat nefes aldık. Köprü üzerinde binlerce kişinin koşuşturması beni şaşkına çevirdi. Hamallar önümüzden, bizse, herhangi birimizin bu insan girdabında yitmemesi için el ele tutunmuş peşlerinden yürüyorduk. Köprüden geçişimiz bize nedense çok uzun geldi. Köprüyü geçip babam bizi Fener'e götürmesi için iki fayton tutunca, çok tehlikeli bir yerden belâsız kazasız geçmişiz gibi rahatladık.

Avratalan'dan yola çıkmadan önce babam İstanbul'da bir tanıdığına, 4-5 aylığına, ama mutlaka Bulgar kilisesine yakın ve mümkünse Bulgar mahallesinde birkaç odalık bir ev tutması için mektup yazmıştı. Babamın 'siparişi' fazlasıyla yerine getirilmişti, çünkü tutulan ev Fener'de, surun dışında, iskele ve Unkapanı'ndan Bulgar kilisesine giden yolun tam köşesindeydi. Evin sahibi, uzun yıllar Rum okullarında öğretmenlik yapmış bir Karamanlıydı. Evi üç katlıydı. Birinci katta dükkân vardı, ikinci kata biz yerleştik, üçüncüde ise hanımıyla kendisi

yaşıyordu. Bir Yunan vatanseveri olmasına rağmen, bize karşı nazik ve saygıyla davranıyordu. Türkçeyi kendi ana dili gibi konuşuyor ve babamla sohbet ederken daima bu dili kullanıyordu. Biz ise ne Yunanca, ne de Türkçe biliyorduk ve bu yüzden Karamanlı aileyle iletişim sağlayamadık. Akşam eve bir hayli geç geldik, ancak ev sahibi bizi karşılamak ve kalacağımız odaları göstermek için bekliyordu. Çoğu İstanbul evleri gibi, bu da ahşaptı ve yukarıdan veya aşağıdan çıkan en hafif ses bile diğer odalarda duyuluyor, ama bu bizi rahatsız etmiyordu. Önemli olan, refakatçiye gerek duymadan kolayca Bulgar kilisesine gidebilecektik. Çorapçı Hanı'nda dükkân tutan babam gündüzleri evde olmuyordu. Annem ve komşusu ise Avratalan'da her gün kiliseye gidiyorlardı. Öyle ki, burada kilise için pazarı veya herhangi önemli yortunun gelmesini bekleyemezlerdi. Dindarlıklarından dolayı Kudüs'e yola çıkmışlardı ve her gün kiliseye gitmemek bu niyete gölge düşürebilirdi. Rum kiliselerine gitmeleri mümkün değildi, çünkü Yunanca tek bir sözcük bilmiyorlardı, üstelik şimdiye dek hiçbir zaman yabancı bir ibadethaneye girmemişlerdi. Fener'deki Bulgar kilisesinde Bulgaristan'ın dört bir diyarından kadın ve erkeklerle tanışarak yabancı yerde yaşamaya kolay alıştılar. O yıllarda İstanbul'da çok Avratalanlı vardı. Bunlar kilisedeki ayinden sonra kahve içmek için evimize uğruyorlardı. Önde gelen birkaç Bulgar ailenin yaşadığı Kiremit Mahallesi Fener'e yakındı. Akşamları, yortu öncesi Georgi Gruev, Gavril ile Luka Moravenov kardeşler gibi o zamanın önde gelen gençleri bizi ziyaret ediyorlardı. Bir Bulgar ailesi ortamında bulunmaktan hoşlandıkları belli oluyordu. Çoğu Yunancayı iyi konuşuyor, ama Rum topluluğuna yabancıydı. Bu gençlerin büyük bir kısmı bekâr kaldı, çünkü Bulgar kolonisinde çok az kadın vardı. Aslında gençler Rum kızlarıyla evlenince kimliklerini veya en azından çocukların benliklerini yitireceklerini pekâlâ biliyorlardı. Rumlar o zaman çok etkili ve kibirliydi, kendilerini uygar, Bulgarları ilkel bir halk sayıyorlardı. Gerçekten Rum kızları Bulgar'la evlenmeye can atıyorlardı, çünkü Rum erkeklerine göre Bulgarlar daha düzgün, tasarruflu ve düzenliydi. Yine de Rum kızlarında, çok istedikleri bu 'iyi' Bulgarların kolayca 'iyi' Rum olacakları ve çocukların da Yunancayı ve Yunan kültürünü benimseyecekleri umudu ağır basıyordu. Bulgar gençleri, Rum kızlarıyla evlenmiş yaşlı Bulgarların pek iç açıcı olmayan hallerini görüyorlardı. Karışık evlilikler Bulgar kimliğinin korunması açısından pek umut verici değildi. Tabii ki,

istisnalar da vardı, ama bunlar genelde değişen koşullardan kaynaklanıyordu.

Tuttuğumuz eve yerleşeli iki hafta olmamıştı ki, sokaktan gelen korkunç bir ses yüreğimizi hoplattı: “Yangın var!” Bu dehşet verici ses bütün mahalleyi ayağa kaldırdı. Sokağa fırlayanlar yangının nerede olduğunu soruyorlardı. İstanbul’da sıkça yangınlar çıkıyor ve bazen koskoca mahalleler yok oluyordu. Yerliler bu korkunç olayı kanıksamışlardı ve eğer yangın, mülk ve yaşamlarına doğrudan bir tehlike oluşturmuyorsa, umursamıyorlardı. Yangının karşı yakada veya uzak bir mahallede olduğunu duyunca rahatça yatıyor ve ertesi gün yanan ev sayısını öğreniyorlardı. Ancak bizler için bu yangın yeni bir şeydi. Kaldı ki, çıktığı yer de kaldığımız eve yakındı. Evdekiler görmeden ben aceleyle sokağa fırladım. Ortalığı hiçbir şey anlayamadığım ses, gürültü ve bağırış çağırış inletiyordu. İstanbul’da, cami veya kiliselerin desteklediği yüze yakın yangın söndürme ekibi vardı. Tulumbacılar, tulumbacı kıyafeti ve düşük bir aylık ücret alıyorlardı. Bölgelerinde bir yangın çıktığında, tulumbayla olay yerine yetişmek ve yangın söndürülünceye dek orada çalışmak zorundaydılar. Geri kalan zamanda, kendi mesleğinde çalışıyorlardı. Tulumbacıların öngörülmemiş gelirleri olduğu konuşuluyordu. Yanan evin komşuları, eğer mülklerini korumayı başarırlarsa, küçümsenmeyecek paralar veriyorlarmış. Her tulumbacının, becerisi ölçüsünde bazı gelir elde ettiğinden söz ediliyordu. Bazen söndürme sırasında değerli eşyalar da bulunuyor ve bunlar bulanın elinde kalıyormuş. İstanbul’daki Hristiyan azınlıklar için özel tulumba ekiplerinin milliyetçi amaçları da vardı. Bir tulumbaya, eğitimden geçmiş ve üniformalı 20–30 genç alınıyor ve yangın sırasında bunlar sanki bir askerî birlik gibi hareket ediyorlardı. Rum, Ermeni ve Yahudiler gibi, Bulgar kilisesinin mütevelli heyeti de, merdiven, kanca, su kazanı gibi gerekli donanımıyla bir tulumba edinerek Bulgar zanaatçılardan oluşan bir ekip kurdu. Fener’e ilk gittiğimde, Bulgar tulumbasını ve birkaç tulumbacıyı bana Bulgarların gurur kaynağı olarak göstermişlerdi. Sanırım, tulumbacılar Osmanlı’da bazı ufak tefek ayrıcalıklara sahiptiler. Osmanlı zabıtası bunlara daha hoşgörülü davranıyordu. Bulgar tulumbacılar diğerlerinden daha becerikli ve yürekli olduklarını göstermek istiyorlardı. Yangın sırasında, özellikle de Rum tulumbacıları geçmeye bakıyorlardı.

Sokağa yığılan çoğunluğun arasında dururken, düdüklerle iki tulumbacı ekibi geçti. Neredeyse aynı anda, gürültüyle Fener’den üçüncü

bir grup daha belirdi. Yanımdaki seyirciler, “*Bulgarlar!*” dediler. Ben, başka açıklama beklemeden bunların peşinden koştum ve birkaç dakika sonra yangın yerine vardık. Halen yanmaya devam eden evleri zabıta sarmıştı, ama Bulgar tulumbacılar yer açıldı ve onlar da diğerlerin arasına yerleşti. Ulusal gururum öylesine okşandı ki, hemen peşlerinden koşmak istedim, ancak bir polis göğsümden sertçe itince nefesim kısıldı ve ileri gitmek bir yana, yönümü şaşırmamak ve yangından kurtarılan eşyaları korumaya gelen atlı zabıtalara altında kalmamak için geldiğim yoldan geri dönmem gerekti. Eve dönüp maceraperestliğimden dolayı azarlanmaya başlanınca, yaptığının ne denli akılsızca ve tehlikeli olduğunu anladım. Yine de pişman değildim, çünkü Bulgar tulumbacıların peşinden koşarak bir kahramanlık sergilediğimi düşünüyordum. Şimdi gençler Sofya İtfaiyesi’ne hayranlık duyuyor, çünkü gerek düzeni ve disiplini, gerekse donanımıyla gerçekten büyük bir kurum. Fener’deki Bulgar tulumbası ise küçücük bir şeydi, ancak biricik askeri birliğimiz olduğundan, Bulgar’ın milliyetçi duygularını okşuyordu. Yangın yerine yetişmesi veya söndürmedeki her zaferi bizde hayranlık uyandırıyordu. O zaman küçük zaferlerle de yetiniyorduk. Milliyetçi fantezimizde bunları büyük iş olarak görüyorduk. O yıllarda, Fener rıhtımındaki Rum gazinosunda çalışan Bulgar başgarsona bile gıpta ediyorduk, çünkü emeği ve yeteneğiyle 10’a yakın Rum ve Ermeni garsona emir verme düzeyine yükselmişti. O devirde, atçılı ve saf milliyetçilikleri dışında, Bulgarların her şeyi küçüktü. Fener’deki kilisemiz yarı yıkık özel bir evdi. Alt katı ibadethane, üst katı ise okuma yurduyd. Ayrıca, Metoh denilen karşıdaki taş yapıda yer alan Bulgar okulunda okuyan öğrencilerin yurduyd. Evet, sıradan ve yoksuldu bu küçük kilise, ama yortu günlerinde müminler sıkça avluya taşıyorlardı. Burada ünlü kilise öncülerimizin gür sesleri yankılanıyordu.

Biz Avratalan’da kışın çamur nedir bilmeyiz. Bizim orada toprak kumsaldı, neredeyse bütün sokaklar taşla kaplıydı ve dar da olsa, trotuarımız vardı. Mahallemizde ve başka merkezî mahallelerde atık suların biriktiği kanallar kazılmıştı. Ancak İstanbul, başkent olmasına rağmen, özellikle de Bulgar kilisesi etrafındaki mahalleler çamurlu sokaklarıyla dikkat çekiyordu. Ağırlıkla Yahudilerin yaşadığı Balat, çamuruyla dillere destan olmuştu. Ara sıra lapa lapa yağan kar tutsa, kısa zaman için de olsa sokaklar temiz görülebilirdi, ancak burası kuzey ülkelerinin bu ayrıcalığından yoksundu. Faytonla yolculuk etmek çok pahalı olduğundan Bulgar abacılar bu lüksten kaçınıyordu. Ucuz ve

uygun ulaşım aracı olarak belirli tarifeyle Haliç'te 20'ye yakın iskeleye uğrayan kayak ve küçük gemiler kullanılıyordu. İstanbul'da kaldığımız süre içinde sadece iki kez faytona bindik. Birincisinde, esnafın çok ziyaret ettiği Balıklı Rum Kilisesi'ne gitmek için. Kilise yortusuna (Paskalya Cuması) binlerce inanan toplanıyor ve bunların arasında Bulgar usta ve kalfalar da yer alıyorlardı. İstanbul'un etkisiyle bütün Güney Bulgaristan'da bugüne dek Paskalya Cuması çok büyük bir yortu olarak kutlanır. İkincisinde de, Tatavla Mahallesi'nde bir Rum eğlencesine gittik.

Kırım Savaşı'ndan sonra babamın şirketi Mısır'la ticarete başlayıp Kahire ve İskenderiye'de mağazalar açınca, yün çorap, terlik ve üst giysi gibi ihraç ürünleri ağırlıkla Bulgar menşeliymiş. Mısırlıların zevkinin değişmesiyle ürünler de giderek değişmeye başladı. Kalın Avrupa çuhasından paltolar, örneğin, Avratalan ve İstanbul'da hazırlanıyordu. İstanbul'da, 10 kalfası olan Dimitraki adında bir Rum vardı, babamdan top top kalın çuha dokuması alıyor ve her cumartesi Çorapçı Hanı'na dikilmiş paltolar getiriyordu. Bu işten çok memnun olmalıydı ki, babama karşı gayet saygılıydı. Ayrıca, siparişlerini zamanında yetiştirmek için öteki müşterilerini bırakmıştı. O iki kez Fener'deki eve, babamı, annemi, komşu kadın Palaveeva ve biz çocukları eğlenceli bir geceye davet etmeye geldi. Böylece İstanbulluların iç yaşantısını görecektik. Bu davet ilk başlarda ailede pek hoş karşılanmadı, çünkü annem ve Palaveeva yabancı dil bilmiyorlardı, üstelik gerek giysileri, gerekse Avratalanlı gibi başını kapatmaları, onları Rum kadınlarından çok farklı kılıyordu. Dimitraki'nin ısrarları ve Tatavla'da gerçek bir Rum eğlencesi görme merakı karşısında kabul ettik. Dimitraki'nin ahşap ve pek büyük olmayan evini iyi giyinmiş erkek ve dekolte kadınlarla dolu bulduk. Rum usta bütün varsıl yakınlarını toplamıştı, bunların arasında İstanbul sosyetesinde iyi tanınan, Rum asıllı, ama Rusya'da tıp okumuş ve Rus adını benimsemiş Dr. Orlov da vardı. Bu dekolte, pudralı ve kokular sürünmüş yabancı kadın ve kızlar arasında hepimiz, özellikle de annem, ne yapacağımızı şaşırdık. Rum kadınlar birer birer tokalaşmaya geliyor ve bu bizi daha çok rahatsız ediyor ve sıkıyordu. Babam biraz Yunanca biliyordu, ama bu, çarşı Yunancasıydı, Türkçe ise sadece erkekler konuşuyordu. Babam bir dilden diğerine çevirmeye çalışıyor, ama bunca kalabalık arasında daha da çok sıkılıyordu. Rum kadınları serbest ve kendinden emindi. Danslar başlayınca birkaç çift sallanan dar salonda

dönmeye başladı. Bizi bir yan odaya götürdüler ve buradan dans edenleri izliyorduk.

Avratalanlı iki kadın için bu danslar, sadece dekolterlerden dolayı değil, ama erkeklerin kadınların beline açık açık sarılmalarından ötürü tam bir skandaldı. Bir ara yanıma benden birkaç yaş büyük bir kız geldi, kolumdan tuttu ve onların horasını öğrenmem için salona götürmek istedi. Bütün Bulgar horalarını biliyordum, ama onların dansı benim için tamamen yeni bir şeydi. İlk kez erkeklerin karlarına, üstelik yabancılar önünde, sarıldıklarını ve salonda döndüklerini görüyordum. Beni davet eden kız neşeli, konuşkan, cıvı cıvıldı, ama onun cıvıltısından bir şey anlamıyordum. Bizim horamız olsaydı, dilini bilmesem de onunla oynayabilir, onu yorabilirdim, ama bu kentli kadınların dansını hiç bilmiyordum. Baş hareketleriyle ve ellerimi savurarak bu nazik daveti ret etmem gerekti. Dr. Orlov Rusça konuşmayı denedi, ama çok geçmeden bu dili de, Kilise Slavcası'nı oldukça iyi bilen babam dışında az anladığımız ortaya çıktı. Dansların gece yarısına kadar sürmesi bizi sıkıntılı durumdan kurtardı. Seyretmek, bilmediğimiz bir dili dinlemek ve işaretlerle yanıt vermekten kurtarıyordu. Nazik ev sahibi eşyle birlikte bize tamamen yabancı olan bu ortamda sıkılmamamız için her şeyi yaptı, ama bunun zor olduğunu görüyordu. Biraz daha kalmamızı istediler, ancak bazıları için o denli neşeli, ama bizim için sıkıcı olan bu evi terk ettiğimizden dolayı gizleyemediğimiz bir neşeyle herkesle vedalaştık. Sokağa çıkıp arabaya binince, büyük bir yükten kurtulduğumuzu hissettik.

Bir hafta boyunca müsamerenin etkisi altındaydık. Ev sahibi bununla sempatiimizi kazanacağını düşündüyse, yanılmıştı. Annelerimizin sadece kötü anıları vardı bu geceden. Avratalan'da allık sürmek hoş görülmezdi. Ara sıra gerçekten allı pullu yüzlere rastlanırdı, ama bunlar alt tabakadan ve kendilerine kuşkuyla bakılan kadınlardı. Bu müsamerede Dr. Orlov'un hanımı da allanıp pullanmıştı. Hele de belden sarılmak ve kadın göğüslerine yaslanmak bizim o dönemki anlayışımız için tam bir baştan çıkarmaydı. Oradaki Rum topluluğun hakkımızdaki izlenimi neydi acaba? Herhalde hoş değildi. Bizleri ilkel insanlar olarak gördüler. Gerçekten iki Avratalanlı kadın pahalı, ama Avratalan'da Avratalanlı terzilerin diktiği elbiseler giymişti. Filibe modası, Avratalan giysilerini kısmen de olsa etkiliyordu, ama başörtüsünü kapelâyla değiştiremedi örneğin. Annem ve arkadaşı o kadar çok kent dolaştılar, ama yine de Avratalan'a başlarındaki çevrelerle

döndüler. Bunun yurtdışı yolculuklarında büyük sıkıntıları vardı, ama gelenek rahatlıktan daha güçlü çıktı.

Avratalan okulunda beynimize kazınan vatansever duygular, İstanbul'da perçinlendi. Bağımsız kilise mücadelesi her yıl daha da alevleniyordu. Her pazar kiliseden sonra bize gelen konuklar, nezaketten, Filibe'den farklı olarak, "Yunan papazlarını beslemeye gidiyorsunuz!" diye hacılığımıza karşı konuşmuyorlardı. Ancak kilise sorunu ateşli tartışmalara neden oluyordu. Biz gençlerde, Bulgarların zengin edebiyatının, her zaman aptal ve köle bir halk kalmamız için Yunan ruhbanlarca ateşe verildiği konusunda sarsılmaz bir kanı oluşmuştu. Bizim ev sahibimiz Yunanca epeyce oylumlu bir kitap yayımlamış ve ikinci katta büyükçe bir sandığa bundan 100 adet civarında koymuştu. Yunanca anlamadığımdan kitabın içeriğini bilmiyordum, ama benim için önemli olan Yunanca olmasıydı ve onun yok edilmesiyle, kısmen de olsa, bir zamanlar Bulgar kitaplarını yakan Yunan ruhbanların açmış olduğu onulmaz zarara karşılık verebilecektim. Bizimkiler farkında olmadan her gün birkaç kitabı ateşe atıyordum. Bu yolla artık depodan 5-6 adet kitap gitmişti. Bir ara ev sahibi, kendisi veya başkasından, bu barbar eylemi öğrenmiş ve babama şikâyet etmiş. Babam da çok içerleyerek beni sorguya çekti. Ben, vatansever gerekçelerimi açıkladım ve bu yakışıksız işi yaptıran duyguları itiraf ettim. Bu durumda herhangi bir kanıt bulmamım hiçbir geçerli yanı yoktu, çünkü babam sarsılmaz başka bir kanıtla çıktı karşıma: Çok iyi bir insan olan ev sahibimiz, bilmem hangi piskoposun yaptığından sorumlu olamazdı. İşlediğim suçtan dolayı gayet kabaca uyarıldım, birkaç gün kadar da evdekilerin zılgıtlarına maruz kaldım. Şunu söylemem gerekir ki, o zaman zengin ve büyük bir edebiyatımız olduğuna ve bunun Yunan ruhbanlığınca yok edildiğine inanmayan okuryazar Bulgar yoktu. Bulgar kitaplarının yakılmasıyla ilgili bu olay o zaman sadece ağızdan ağza yayılıyordu. Türklere karşı kinimizi açıkça dile getiremediğimizden, bunu içimizde çoğaltarak Yunan ruhbanlığına karşı yapıyorduk.

Osmanlı hükümeti ulusal uyanışımızın bu yönde geliyor olmasından memnundu ve bırakın engel olmayı, teşvik bile ediyordu. Eğitim ne denli yayılırsa, Türk egemenliği o denli net hissedilmeye başlıyordu. Gerçekten İstanbul Bulgarları, üstelik birçok kentli Bulgar da, sıkça kendi yazgılarından memnun olduğunu, kilise bağımsızlığı verilirse isteklerinin yerine geleceğini söylüyorlardı, ama bu sadece sözdeydi. Bulgarların gönlünde politik bağımsızlık ateşi yanıyor ve bu genelde Eflâk

ve Rusya'daki sığınmacılar arasında canlı tutuluyordu. Öğrenci olarak biz artık birkaç devrim türküsü öğrenmiştik. "Alevlen, alevlen artık, halk sevgisi..."⁹¹ türküsünün melodisini bir keresinde Galata'da neşesi yerinde birkaç Rum'dan duydum. Sözleri de aynı lirik mi ifade ediyordu, bilmem, ama Avrupalı ve Türklerin biz Bulgarları sadık reaya olarak algılamalarına rağmen, İstanbul Rumları bizden çok daha serbest yaşıyorlardı. Her şeyden önce İstanbul Rumları sayıca çok ve maddî açıdan güçlüydüler. Sadece bu değil, İstanbul'da çok Yunan vardı ve bunlar Büyük Devletlerin vatandaşlarıyla aynı ayrıcalıklara sahiptiler. Rumlar ve Yunanlar öyle karışmıştı ki, Türk polisi bile bunları ayırt edemiyordu. İsyana davet eden marş söylediğinden dolayı Türk hükümeti herhangi bir yerli Rum'u kovuşturmaya başlasa, o hemen Yunan Elçiliği'ne sığınabiliyor veya daha kolay - Haliç'i dolduran çok sayıdaki Yunan gemilerine gizlenebiliyordu. Hükümetin Rumlara isyancı, bize ise sadık reaya gözüyle bakmasına rağmen, Rumlar bizden daha çok sayılıyor ve sevilirdi. Türkler bizden çekinmiyorlardı. Himayesine aldıklarında bile, bunu bizi yüceltmek için değil, Rum etkisini zayıflatmak için yapıyorlardı. Biz de bu durumdan yararlanarak ulusal uyanışımızı geliştiriyorduk. (...)

⁹¹ "Alevlen, alevlen artık, halk sevgisi..." Bulgar şair Dobri Çintulov'un (1822-1886) marş olarak söylenen "Neredesin sen, hey sadık halk sevgisi" şiirinden bir alıntı. (Ç.N.)

IV. BÖLÜM

NİKOLA NAÇOV

(1859–1940)

Nikola Naçov, 1859 yılında Kalofer [Kalufur] kasabasında dünyaya gelir. Küçük yaşta öksüz kalır ve anne tarafından dedesinin yanında büyür. İlköğrenimini doğduğu kasabada gördükten sonra Gabrovo'daki [Gabrova] ünlü Aprilov Lisesi'ne devam eder. Plovdiv [Filibe] Lisesi'ni bitirir, uzun yıllar Sadovo [Sadova] Ziraat Okulu'nda ve Sofya'da öğretmenlik yapar (1891–1914). Sofya Üniversitesi Kütüphanesi'nde çeşitli görevlerde bulunur. Sofya'da yaşamını yitirir (1940).

Öykü ve uzun öykü alanında başarılı örnekler sunamayan Naçov, daha çok Uyanış Çağı olarak tanımlanan 19. yüzyıl Bulgar tarihi, halk yaratıcılığı ve kültür merkezleriyle ilgili araştırmalarıyla tanınır.

1879 yılında Nikola Naçov öğrenimine İstanbul'daki Robert Koleji'nde devam etmek ister. Ancak maddi sıkıntılar yüzünden bu amacına ulaşabilmesi zordur. Babası Enyo Nanev Manolov, kardeşi Manol ile uzun yıllar abacılık yaptığı Bursa'da aniden yaşamını yitirir (1862), kısa zaman sonra annesi de vefat eder. Babasının ölümünden 17 yıl sonra Bursa'ya gitmeye ve ondan kalmış olabileceğini düşündüğü mirasa sahip çıkmaya karar verir. Özellikle de Belovo [Belova]–İstanbul tren yolunun açılması ve gemi taşımacılığının görece gelişmesinden sonra Bursa'ya yolculuk eskisi gibi zorlu değildir. İlk uzun yolculuğuna çıkan Nikola, babasının tek mirasçısı olduğunu kanıtlayan belgeleri ve yolcu tezkeresini hazırlatarak Filibe'den trene biner ve Edirne üzerinden İstanbul Sirkeci'ye ulaşır. Buradan Bulgar abacı dükkânlarının bulunduğu Galata ve Eminönü'nde Mısır Çarşısı arkasındaki Balkapanı Hanı'na giderek birçok kişiyle görüşür ve ne yapması gerektiği konusunda akıl danışır. Bursa'daki tanıdık abacılara mektuplar yazılır ve

sonuçta Nikola'nın hakkına Uzunçarşı'da bulunan bir dükkândan $1/5$ ve İpek Hanı'nda bir odadan $1/2$ pay düştüğü, ayrıca Ticaret Meclisi'nde 500–600 kuruş birikmiş parası olduğu anlaşılır.

1879 yılına ait olan bu gezi notları 1934'te *Bursa Gezisi* ("Do Brusa i nazad") başlığıyla kitaplaştırılır.

BURSA GEZİSİ

Yolculuk Hazırlığı

Bundan 20 gün önce arşivimi düzenlerken, bir zamanlar Bursa'ya yapmış olduğum yolculuğun notlarının yer aldığı defteri buldum. Defterin sayfalarını yeniden karıştırınca, zaman içinde bilgi ve izlenimlerin daha da değer kazandığını gördüm. Alçakgönüllü okurun bile ilgisini çekmeyecek ayrıntıları çıkartarak, ayrıca bazı kabaca üslup ve yazın hatalarını düzelterek sözü edilen notları yayımlamaya karar verdim. Saatler alaturka, tarihler eski takvime göre verilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Balkan Yarımadası'nda, özelde Avrupa Türkiyesi'nde, önemli bir tarihsel olay yaşandı: Kardeş Ortodoks ve Slav Rusya sayesinde, neredeyse beş yüzyıldır ağır bir yabancı egemenlik altında inleyen bahtsız Bulgar halkı bağımsızlığına kavuştu. En sonunda Bulgar halkı için de özgürlük ve aydınlanma çağı başladı.

1879 yılı sonbaharında artık 20 yaşımı dolduruyordum. Kalofer ve Gabrovo liselerinde 3. sınıfı bitirmiştım. Eğitimimi sürdürmek istiyordum, ancak maddî olanağım yoktu. Bilindiği gibi, 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Kalofer tamamen boşaltıldı, altı ay boyunca burada canlı insan yoktu. Rusalska patikasından Kocabalkan'ın arkasına geçemeyen bütün erkek ve kadınlar gibi anne tarafından dedem Naço yaşamını yitirmişti. Ne yapacağımı bilmiyordum.

Ancak, öncesinde gelişen bazı olaylar hakkında birkaç söz söyleyeyim.

Kendi öz babam Enyo Manolov, küçük kardeşi Manol ile Bursa'da ortaklaşa abacılık yapıyormuş. 1862 yılına doğru babam, ne olduğu anlaşılmayan bir hastalıktan aniden vefat etmiş, kısa zaman sonra annem de dünyadan göçmüş. Hasta annemden babamın ölümü gizlenmiş. Bu arada küçük kardeşim de yaşamını yitirmiş ve dedem Naço beni evlâtlık

edinmiş. O zaman küçük olduğumdan, bu olup bitenleri anımsamıyorum. Ayrıca Bursa'daki mala ve paraya ne olduğunu, 2-3 yaşındaki yetimin hakkının korunması için Naço dedem, Manol amcam veya Türk hükümetinin neler yaptıklarını bilmiyordum. Sadece, bir ara Donko dayımın Bursa'ya kadar gittiğini, ama hiçbir şey elde edemediğini anımsıyorum. Ayrıca, iyilik timsali Manol amcam da, ailevi sorunlar nedeniyle Bursa'da karısından ve biricik oğlundan ayrılmış ve kaçmıştı. Ama nereye? Hayatta olup olmadığı da bilinmiyordu. Kısaca, durum olabildiğince karmaşıktı.

Artık babamın ölümünden yaklaşık 17 yıl geçmişti. Bursa'da babamdan miras kalmış olabileceği aklıma geldi. Ancak tam olarak bu mirasın ne olduğunu kendim de bilmiyordum, akrabalarım da. Aslında bu miras halen duruyor muydu veya her şey darmadağın mı edilmişti?

En sonunda, uzun düşünceler ve kararsızlık sonucunda, mağazasında hizmetkârlık yaparak Filibe'de muhasebe okuduğum müteveffa N. Belçinski'den aldığım 2,500 kuruşla, büyük tehlikeyi göze alarak Bursa'ya gidip gerçeği öğrenmeye karar verdim. Mümkünse işimi Türk mahkemelerine düşmeden halletmek istiyordum. Geliştirilmiş vapur seferleri ve yeni kurulan Belovo-İstanbul demiryolu sayesinde artık İstanbul'a yolculuk bir zamanlar karadan öküz arabası ve faytonla olduğu gibi zorluklu değildi. İşlerimi en fazla 30-40 gün içinde bitireceğimi varsayıyordum. Yola çıkıncaya kadar Filibe'de kaldım.

Önce 1 Mayıs 1879'da Karlıova'ya giderek, teyzem Maria'nın kocası, saygıdeğer eniştem Stoyço Beşiktaşlıev'den yardım istedim ve Bursa işi hakkında neler hatırladığını sordum. Niyetimi söyledim ve ne yapmam gerektiği konusunda bana bir baba gibi tavsiyede bulunmasını rica ettim. Yaşlı ve sevgili anneannem Stoyna'ya da sadece bilgi vermek için uğradım. Birkaç gün sonra Stoyço'dan mektup aldım. O bana, daha önce İstanbul'da yaşayan yaşlı Kalofêrlilerin anlattığına göre, Bursa'da hakkıma düşen bir şeyler olduğunu, ama tam olarak bilmediğini yazdı. Eniştem ayrıca niyetimi tamamen onayladığını ve bu iş için bana neler gerektiğini belirtmiş. Önce Kalofêr'de babamın tek oğlu ve mirasçısı olduğumu gösterir bir belge düzenlenmesi gerekiyordu. Bunun için Kalofêr'e yazmış, bu belgeyi tanzim ettirmiş ve bana göndermişti. 5 Mayıs 1879 tarihli belgenin altında muhtar Nikola Kazalmuşev ve Papaz Denko'nun imzası vardı. Ayrıca, iyiliksever eniştem, İstanbul Galata'da abacılık yapan, ama o zaman Karlıova'da bulunan damadı Todor

Çavdarov'a Balkapanı Hanı'nda çalışan Kaloferli Nanyo Trifonov'a mektup yazdırtmış ve Bursa'daki işimi bir an önce halledebilmem için elinden geldiğince bana yardım etmesini rica etmiş. Eniştem daha sonra ne yapmam gerektiği konusunda da öğütler verdi. Örneğin, Kalofer'den gelen belgeyi Filibe'deki idarecilerin onaylaması gerekli miydi? Gittiğim yerleri bilmediğimden, İstanbul'a arkadaş veya tanıdık insanlarla yola çıkmam iyi olacaktı. İstanbul'a varınca Galata'nın nerede bulunduğunu sormamı, Bulgar abacıların nerede yaşadığını öğrenmemi, akrabamız Todor Çavdarov'un dükkânını bulmamı söyledi. Burada çalışan Kaloferli Hristo Semerciev beni Balkapanı'na Nanyo Trifonov'a götürecekti, o ise Bursa'da başka bir dostuna tavsiye edecekti. Bursa'da esnaf kayıtlarında babamın hesaplarının kopyası var mıydı? Stoyço, İstanbul'da kaldığım sürece Çavdarov'un Galata'daki abacı dükkânında kalmamın uygun olacağını belirtiyordu.

Stoyço'nun mektubuna çok sevindim, hemen onu yanıtladım ve tavsiyeleri için teşekkür ettim.

Bugünlerde İstanbul'dan Filibe'ye, Doğu Rumeli adıyla yeni oluşturulan bölgenin valisi Aleko Bogoridi⁹² geldi. Tren garında onu Rus ve Bulgarlardan oluşan yerel yönetim üyeleri karşıladı. Trenden Bulgar şapkasıyla indiğinde, sözü edilen kişiler onu aldı ve Albay K. Kesyakov'un faytonuna bindirip Bulgar Azize Meryemana Kilisesi'ne götürdüler. Sokaklar ve kilise avlusu insanla doluydu. Ayın düzenlendi. Ekzarh Yosif⁹³ Bulgarca bir nutuk çekti, nutuk Bogoridi'ye Fransızca çevrildi. Ertesi gün, şimdiye dek Güney Bulgaristan'ın veya resmî adıyla olarak Doğu Rumeli'nin valisi General Stolipin⁹⁴ gitti.

18 Mayıs'ta tezkeremi imzalatmak için Tepealtı'ndaki mahalle muhtarı Boyacı Yani'ye gittim. Sonra mahallemizin polisi Popov da imzaladı ve oradan Filibe polis müdürü Rus Sokolovskiy'in Meriç yanındaki eski Türk konağındaki kançılaryasına, İstanbul'a bilet alabilmem için bana belge düzenlemesi için gittim.

⁹² Aleksandır Bogoridi (Aleko Paşa) (1822-1910) - Stefan Bogoridi'nin küçük oğlu, diplomat, 1879-1884 yıllarında Doğu Rumeli Eyaleti valiliği yapan Osmanlı devlet adamı. (Ç.N.)

⁹³ Ekzarh Yosif (1840-1915) İkinci Bulgar ekzarhı (1877-1915). (Ç.N.)

⁹⁴ Arkadiy D. Stolipin (1822-1899) Rus askerî adamı, tümgeneral. (Ç.N.)

Konağa sivil ve askerlerden oluşan büyük bir kalabalık yığılmıştı. Az sonra Avrupa komiserleri ve Filibe'deki dinî önderler geldiler. Biraz sonra Aleko Bogoridi de çıktı ve onun ve oraya toplanan çoğunluk önünde beyaz çalmalı bir Türk hoca, Türkçe Sultan Abdülhamit'in 5 yıllığına kendisini Doğu Rumeli Eyaleti'nin valiliğine atadığını okudu. Yazık ki, ne yazık! Bunca çekilmiş çileden, Bulgar ve Rusların verdiği kurban ve bunca coşkudan sonra Konak'ta yine Türkçe duyuldu. Sanki yeni acı ve sonsuz çekiler için yine Türk zamanı dönmüştü. Bulgarların yüzleri solmuştu. Sonra ferman ve Aleko Bogoridi'nin demeci Doğu Rumeli yurttaşlarına sadece Bulgarca okundu. Ardından, Albay Vitalis yönetiminde resmî geçit töreni düzenlendi. Vitalis'in şapkasında haç eksikti.

Ertesi gün istenilen belgeyi aldım ve Filibe valisi General Baron Gibs Fon Grostal'ın kançılıryasına gittim. Kançılırya, Filibe eski Rus konsolos yardımcısı Nayden Gerov'un⁹⁵ evinde, Bulgar Azize Meryemana Kilisesi'nin altındaki sokakta bulunuyordu. Buradan çıkarken evin avlusunda ince ve boylu, kuru bir adam olan valiyi gördüm.

Filibe'de biletimi alıncaya dek bir gün daha kalmam gerektiğinden, Karlovalı Stoyço enişteme ve Kalofer'de sevimli anneanneme ertesi gün İstanbul'a hareket edeceğimi yazdım, onlarla vedalaştım, en kısa zamanda sağlık ve hoşlukla görüşmeyi diledim.

Bunu da yaptıktan sonra rahatladım.

Önemli bir iş için uzak yolculuk yapacak, üstelik denizden Asya'ya kadar da geçecek, özellikle İstanbul ve Bursa gibi güzel kentler görecekim. Bundan dolayı yaptığımı, gördüğümün ve duyduğumun aklımda kalması için kısaca notlar tutmaya karar verdim.

İstanbul'a Doğru

Ertesi sabah (20 Mayıs, pazar) Ellinci Gün Yortusu'yu⁹⁶, erkenden giysilerimi koyduğum küçük bohçamı koltuğumun altına sıkıştırdım,

⁹⁵ Nayden Gerov (1823 1900) – Bulgar yazar, araştırmacı, dilbilimci, diplomat, toplumcu. (Ç.N.)

⁹⁶ Ellinci Gün (Pentekost) Yortusu Paskalya'nın 50. gününde Kutsal Ruh'un havarilerin üzerine çıktığı gün olduğuna inanılır. (Ç.N.)

Cuma Camisi sokağına yakın Rila Metohu'nda kirada kaldığım Dimitır ve İvan amcalarla vedalaştım ve tren garına doğru yola çıktım. Hemen bir zamanlar Kalofer'de anne ve babaların abacı oğullarını İstanbul'a çiçek demetleriyle uğurladıklarını hatırladım. Beni yabancı ve soğuk Filibe'de kimse uğurlamadı, çünkü yaşlı annem ve akrabalarım uzaktaydı. Yine de birkaç kez kilise çanı çaldı.

Garda, uzun zamandır tanıdığım Avratalanlı Yovko Obreykov'u buldum. Nereye gittiğimi söyleyince, o çok şaşırды. Bana iki mektup verdi. Biri, Kaloferli Nikola Komandarev aracılığıyla İstanbul'da Petko Hr. Tıpçileştov'a, öteki de Bursa'da Bobi Dorosiev'e verilecekti. Trende üçüncü sınıf için Edirne'ye kadar 3,5 beyaz mecidiye ödedim. Şansıma, İstanbul'a birkaç Avratalanlı abacı yolculuk ediyordu ve Yovko beni onlara emanet etti.

Tatar Pazarcık⁹⁷ yönünden tren geldi. Daha önce birkaç kere trenin gelişi ve kalkışını görmek için gara gitmiş ve hayretimi gizleyememiştım, ama şimdi o bende daha büyük etki yarattı. Garda büyük kalabalık, hareket ve gürültü vardı. Biraz durduktan sonra tren, yine sessizce ve ansızın rayların üzerinden kayarak hareket etti.

İlk kez trenle yolculuk ediyordum. Buradan öteye artık benim için her şey yeni ve ilginçti. İnsan zekâsı ve emeğinin dâhiyane buluşu, siyah ve korkunç çelik devi lokomotifin karmaşık mekanizmasını şaşkınlıkla izliyordum. Vapurlar, telgraflar, demiryolları ve daha ne kadar çok şey hep insanlara kolaylık sağlamak için geliştirilmiş. Kim bilir daha neler icat edilecek, çünkü her icat başka bir icada zemin hazırlar.

Hirsch'in⁹⁸ mağrur ve burnundan kıl aldırmayan memurları koyu mavi üniforma ve Fransız keplerle trende aşağı yukarı dolaşıyorlardı. Derler ki, tren saatte 5-6 km yol alıyor ve hiç sarsmıyor. Lokomotif ateşle gidiyor ve bunun için odun yakıyorlar. Bizim vagonumuzda Büyük Belovo'dan bir köylü yolculuk ediyordu. Demiryolunu yaptıran Baron Hirsh'ten çok şikâyet ediyordu, çünkü ormanları ucundan kesmeye başlamış ve yakında tamamen bitirecekmış.

⁹⁷ Tatar Pazarcık Filibe ile Sofya arasında Meriç kıyısında yer alan bir kent, günümüzde il merkezi. (Ç.N.)

⁹⁸ Baron Moritz Von Hirsch (1831-1896) - İstanbul Belova demiryolunun yapımını üstlenen (1870-1874) Yahudi asıllı Alman girişimci. (Ç.N.)

Tren için odunlar ormandan bir şeytanarabasıyla büyük baraja indiriliyor ve oradan su bunları yavaş yavaş gara kadar taşıyormuş. Uzun zamandır artık tren hissedilmeden ilerliyordu. Pencereleden birbiri ardına telgraf direği, ağaç ve acelece geçtiğimiz küçük köyler de görünüyordu. Böylece Rodop dağları da artık arkamızda kaldı.

Birçok istasyon geçtik ve her birinde insan ve araç hareketliliği, büyük bir gürültü vardı: Bazı yolcular trenden iniyor, başkaları biniyor, yük indiriliyor, yenisi yükleniyordu. Harmanlı yakınlarından Güney Bulgaristan'la Türkiye arasındaki yeni sınır geçiyordu. Mustafapaşa istasyonunda ise Türk askeri gördüm. Şimdi onlar bana daha iğrenç ve korkunç, adeta şeytan kılığında göründüler. Büyük Rusya'nın yardımıyla çilekeş anavatanımız artık onlardan temizlendi ve hiçbir Türk askeri yurdumuza ayak basmaya cesaret edemeyecek. Uzaktan, Rumeli'deki en güzel camilerden biri olan Edirne Selimiye'nin yüksek minareleri görüldü. Başımda şapka vardı ve Türklerin bana bir şey demesinden korkuyordum, ancak her şey sorunsuz geçti. Ne ki, yine de zamanına ve yerine göre giymek için cebimde fes taşıyordum. Büyük korkuyla Edirne dışındaki, birkaç gün önce yıkılan ve sonra aceleyle yapılan köprüyü geçtik. Akşamüzeri saat 11 gibi tren Edirne garına girdi. Avratalanlı yoldaşlarımla hoşça vakit geçirdim, adlarını not etmek aklıma gelmediğinden şimdi pişmanım. Gün boyunca çok şeyler konuştuk. Trende başka ne yapabilirsin ki zaten? Arkadaşlarımla birlikte istasyonda küçük bir handa geceledik, çünkü tren geceleri gitmiyor. Edirne'ye kadar bir saat yol olduğunu söylediler. Daha varıl yolcular kente gecelemeye gidiyorlar.

Filib'e'den Edirne'ye kadar aşağıdaki dokuz istasyon bulunuyor: Filibe, Katunitsa, Papazlı, Yeni Mahalle (Hacı Eles), Kayacık (Çırpan ve Hasköy yolcusu burada iniyor ve faytonla devam ediyor), Tırnovo Seymen (Tatar Pazarcık ve Edirne trenleri burada geçiyor, demiryolunun bir uzantısı Yanbolu'ya gidiyor), Harmanlı, Mustafapaşa ve Edirne.

Akşam saat 12 buçuk gibi İstanbul treni de geldi. Bu trenden Kaloferli İvan Klisurov indi, onunla epeyce konuştuk. O da benim gibi, vefat eden bir akrabasından kalan mirası aramak için Ellâk'a gidiyordu. İyi kötü geceyi geçirdik.

Sabah saat 10'a doğru artık yeterince dinlenen trenimiz, suyunu aldı ve yeniden İstanbul'a hareket etti. Üçüncü sınıf bileti için 1 Türk Lirası ve 0,25 beyaz mecidiye ödedim. Gün boyu tren engin düzlükte ilerledi.

Edirne ile İstanbul arasındaki mesafe büyük. Yolculuktan sıkıldık artık. Bir yerde oturmaktan bacaklarımız da tutuldu. Bir ara, Çorlu'ya yaklaştığımızda, uzaktan, güneşte parıldayan Marmara'yı gördük. İlk kez deniz gören ben kalktım ve uzun uzun seyrettim. Tren Yedikule ve Samatya istasyonlarına geldiğinde, eski Bizans ve şimdi Türk İmparatorluğu başkenti bütün görkemiyle karşımıza çıktı. Az sonra Boğaz da parıldadı: Vapurlar, büyük ve küçük gemiler, mavna, sandal ve kayıklar, iri kuşlar gibi ya suyun üzerine konmuş, ya da sessizce uçuyorlardı. İki tarafımızda ve önümüzde sanki birbiri üzerine yığılı koskocaman ve görkemli yapılar dikkat çekiyordu. Akşam saat 11 gibi tren İstanbul Sirkeci garına vardı.

Edirne'den İstanbul'a kadar 23 istasyon var, bunlar: Edirne, Orlu, Kuleli Burgaz (buradan demiryolunun bir hattı Dedeagaç'a ayrılıyor), Uzunköprü, Pehlivan köyü, Babaeski, Lüleburgaz, Saitler, Muratlı (Köpekler), Çorlu (Edirne ve İstanbul trenleri burada geçiyor), Çerkezköy, Sinekli, Kabakçı, Çatalca (burada İstanbul'u savunma hattı bulunuyor, toprak ve çok asker vardı), Ademköy, Yarımburgaz, Küçükçekmece, Ayastefanos (Rus ordusu 1878'de buraya kadar geldi ve barış imzalandı), Makriköy [Bakırköy], Yedikule, Samatya, Kumkapı ve Sirkeci.

Sonuçta, Filibe'den İstanbul'a 30 tren istasyonu var ve üçüncü sınıf için toplam 1 Türk Lirası ve 3,5 beyaz mecidiye ödemiş oldum.

İstanbul'da

Hem konumu, hem de görünüşü açısından İstanbul son derece görkemli bir kent. Onu görünce, nereye daha önce bakacağımı şaşırdım. Tarih boyunca birçok halk eski Bizans'ın başkentini ele geçirmek istemiş, bugün bile Büyük Devletler bunun savaşını veriyor. Rus çarı, reformcu Büyük Petro, "İstanbul'u elinde bulunduran, bütün dünyayı elinde tutar." demiş. Herhalde bunu kentin sadece güzelliğini değil, stratejik konumunu da göz önünde bulundurarak söylemiş. Selekleri hiçbir zaman unutmamış bu sözleri.

Sirkeci garının halklar ve inançlar yığını olduğu söylenebilir. Tam bir Babil kargaşası! Burada ağırlıkla Türklerle karşılaşsınız, ama fayton ve arabaların gürültüsü de dikkatinizi çeker. Simsiyah kıvrıkcık saçlı ve kalın dudaklı iki zenci de gördüm. Yabancı biri kendi başına buradan çıkamaz, kesinlikle kaybolur. Sirkeci'den bagajımızla Kürkcü Hanı'na

yöneldik. Artık karanlık çöküyordu ve o yüzden orada sadece gecelemeyi düşünüyordum. Sabah olunca (salı, 22 Mayıs) sorarak Galata'yı ve Bulgar abacıları bulacaktım. Şansıma, Kaloferli üç gence –Hristo Fetvaciev, Doço Doçov ve Hristo Gruev– rastladık. Beni görünce onlar da çok şaşırdı ve sevindi. Kalofer'den okul arkadaşım olan Fetvaciev'le çok iyi dosttuk, üstelik yakında da akraba olmuştuk. Şimdi Plevne'de adliye memurluğu yapan ağabeyi İvan, benim sevgili ve iyilik timsali kuzenim Stefanka Beşiktaşlieva ile evlenmişti. Fetvaciev ile 3–4 yıldır görüşmemiştik, bu arada kıymetli anavatanımızda çok önemli olaylar gelişmiş ve hepimiz çok şeyler yaşamıştık. Öyle ki, konuşulacak epeyce konu vardı. Fetvaciev'e arkadaşlarımla Kürkcü Hanı'na gittiğimi ve sabahtan Galata'ya giderek Todor Çavdarov'un dükkânını arayacağımı ve bir zaman orada kalacağımı söyledim. Orada görüşebilir ve her şeyi uzun uzadıya konuşabilirdik. Konuşacak ne çok şeyimiz vardı! Kalofer yangını, son savaş sırasındaki ağır durumumuz, özgürce yaşamımız ve daha neler... Fetvaciev'e İstanbul'a niçin geldiğimi kısaca anlattım. Ama o Kürkcü Hanı'nda kalmama izin vermedi ve daha o akşam Galata'ya gitmeyi önerdi. Ben Avratalanlı yoldaşlarımla vedalaştım ve iyilikleri için teşekkür ettim.

Sirkeci'ye bütün Bulgar yolcular şapkayla indik. Fetvaciev, savaştan çok daha önce Askerî Tıp Okulu'nda öğrenciydi, üstelik şimdi üniformalıydı. O yüzden ben başıma fesi giydim ve bohçamı sırtıma aldım. Şimdi de, bütün geçtiğimiz yerlerde gördüklerime inanamıyor ve hayretimi gizleyemiyordum. Haliç üzerindeki ahşap dubalı köprüden geçiş için 10'ar para ödedik. Karaköy'den de geçtik. Galata'da, Haliç'in kıyısında, Todor Çavdarov'un dükkânına vardığımızda Hristo Semerciev tam da mektubu okuyordu. Biraz sonra, Galatalı Bulgar abacılar bağımsız anavatanımız hakkında en taze haberleri öğrenmek için dükkâna toplandılar. Aralarında Avratalanlı Minço Boykov da bulunuyor ve İvanço Liçov'un abacı dükkânında kalıyordu. Gerçekten, Rus-Osmanlı Savaşı'nda yaşanan acılardan ve çok çileli anavatanımızın, özellikle de Güney Bulgaristan'ın yeni siyasal düzenlenmesinden sonra buralara kadar savrulmuş bekâr Bulgar kardeşlerimiz için hem sevinçli, hem de hüznü haberler vardı. Bunlardan bazıları yaşlı ve yoksul anne baba veya kadın ve çocuk bırakmışlardı. Günde 18–20 saat çalışıyor, ağır şayak topları ve makasları kaldırıyorlardı. İki buklüm olup sert Trabzon ipliği çekiyor, dışından kısarak tasarruf ediyorlardı. Son zamanlarda gelişen bazı olayları bildiğim kadarıyla anlattım.

Biraz sonra Fetvaciev Askerî Tıp Okulu'na gitti ve yarın öğleden sonra mutlaka geleceğini söyledi. Akşam yemeği yedik. Ben, iki günlük yolculuktan ve bütün gördüğüm ve yaşadıklarımın yorgun düşmüş, deliksiz bir uyku çektim.

22 Mayıs sabahı, yakın sokakları öğrenmek için Galata'da dolaşım. Öğleden sonra ahşap köprüyü geçtim ve Kalofer ve Gabrovo'da üstünkörü öğrendiğim ve Filibe'de biraz pekiştirdiğim Türkçem sayesinde eski İstanbul'da Balkapanı Hanı'nı buldum. Kaloferli Nanyo Trifonov'un üst katta bulunan dükkânına çıktım. Kendisi yoktu, İslimye'ye şayak satın almaya gitmişti. Ortağı olan Gabrovolu Yakim Dritskov'a, Karlıovalı Stoyço'nun Todor Çavdarov'a gönderdiği mektubu verdim. Okuduktan sonra, Yakim düşünceye daldı. Teşvik edici bir şey söylemesini bekliyordum. Ancak o soğuk bir şekilde, anımsadığı ve bildiği kadarıyla Bursa'da payıma düşen hiçbir şey olmadığını söyledi. "İstanbul'a gelmek için harcadığın paraya yazık, boşuna kürek çekmişsin." dedi. Demek ki, İstanbul'a gelişim bir delikanlı akılsızlığıydı. Yakim bana Manol amcamı da sordu ve ben hakkında bir şey bilmediğimi söyledim. Ürperdim ve çok üzuldüm, ama ağlamadım. Biraz sonra Yakim bana dikkatle baktı ve aslında sorunun bütün ayrıntılarını bilmediğini ekledi. "Mademki artık İstanbul'a kadar gelmişsin, en azından Bursa'ya giderek boşuna masraf yapmaman için, hemen şimdi, bu olayı iyi bilen abacı Hacı Panayot Vasiliu'ya yazacağım ve acele yanıt vermesini özellikle rica edeceğim." dedi. İstanbul'dan Bursa'ya pazar, salı ve cuma olmak üzere haftada üç kez posta vapuru vardı. Vapur İstanbul'dan Marmara'nın Mudanya ve Gemlik iskelelerine hareket ediyordu. Yakim mektubu yazdı ve ben onu Yeni Cami yakınında bulunan postaneden attım.

Galata'ya çok üzgün döndüm, ama yine de umudumu kesmiyordum. Öğleden sonra Fetvaciev dükkâna geldi ve ona Yakim'in söylediklerini aktardım. Beni cesaretlendirdi. Bursa'dan yanıt beklerken, Fetvaciev beni engin ve görkemli İstanbul'da gezdirdi. Yaklaşan yıllık sınavlardan dolayı Askerî Tıp Okulu öğrencileri birkaç günlüğüne izne salınmıştı ve şimdi serbestçe İstanbul'da dolaşabiliyorlardı. Osmanlı başkentinin en güzel kısmı olan Pera'yı (Beyoğlu) ve çok güzel bir sultan sarayının bulunduğu Beşiktaş'ı gezdik. İnşaatı devam eden çok güzel bir

Rum kilisesi⁹⁹ yanından ve Taksim'den geçtik. Ta yukarı, İstanbul'un ışıklandırılmasında kullanılan hava gazının üretildiği yere kadar gittik. 24 Mayıs 1870'de, pazar günü, alaturka saat 7'de bu gazdan Pera'yı yok eden korkunç bir yangın çıkmış. Çok sayıda mahalle, binlerce ev ve çok insan yanmış. Bu yangın hakkında Türkçe bir türkü de duydum: "Ah, Beyoğlu, vah Beyoğlu, / yandı, yandı, kül oldu!"

27 Mayıs, pazar sabahı, Fetvaciev yine Galata'ya geldi ve beni gezdirdi. Gemiyle Anadolu kıyısına geçtik. Kadıköy'de öğle yemeği yerine yoğurt yedik. Burada, Kırım Savaşı'nda (1853-1856) 40 bin İngiliz askerin yerleştiği kışlaları gezdik. İngiliz mezarlığındaki anıtı da gördük. Akşam karanlığı çökünce yine Galata'ya döndük.

Bu kez Fetvaciev bana büyük bir sırrını açtı: Artık Askerî Tıp Okulu'nda çok sıkılmış ve kaçmak istiyordu. Haksız da sayılmazdı, çünkü bağımsız bir Bulgaristan'da yaşamak varken burada ne yapsın? Okulu bitirsin ve sonra askerî doktor olarak Arabistan'a gönderilsin? Ayrıca, Balkan Yanımadası'nda gelişen son askerî olaylardan dolayı, Türkler, artık okulda kalan Bulgar öğrencilere çok kötü davranıyorlarmış. Yeterince beslemiyor ve sıkça azarlıyorlarmış. Fetvaciev kendisi de zaten bedenen çok zayıflamış ve ruhen çökmüştü. Bağımsızlığına kavuşmuş olan anavatanını görmeyi, onda hür ve huzur içinde yaşamayı özlemişti. Daha önce de, sözünü ettiğimiz okuldan bazı öğrenciler kaçmıştı. Ama artık firar etmek çok zor, ayrıca gayet de tehlikeliymiş.

Aynı o gün, 27 Mayıs, Bursa'dan yanıt bekliyordum, çünkü oradan da posta haftada üç gün -pazar, perşembe ve salı- geliyordu. Ertesi gün, pazartesi, Balkapanı Hanı'na gittim. Yakim'in yanına girince, yüzünden, iyi bir haber vereceğini anladım. Yanılmamıştım, çünkü Bursa'da Hacı Panayot'tan mektup aldığını söyledi. Hacı, benim payıma, zaman aşımına uğramayacak olan bir şeyler düştüğünü yazmış. Daha doğrusu, Uzunçarşı'dan bir dükkânın 1/5'i, İpek Hanı'nda bir dükkânın yarısı ve Ticaret Meclisi'nde birikmiş 700-800 kuruş. Yakim Dnitskov'a çok teşekkür ettim. Bursa'dan gelen iyi habere onun da sevindiği belliydi.

İyice yüreklenererek hemen ertesi gün Bursa'ya gitmeye karar verdim, çünkü Mudanya'ya gemi kalkıyordu. Bunu Yakim'e de söyledim, o da uygun buldu ve Hacı Panayot'a iletmem için başka bir mektup verdi.

⁹⁹ Bugünkü Aya Triyada Kilisesi kastedilmektedir. (Ç.N.)

Fetvaciev'in hemen İstanbul'dan kaçacağını sanmıyordum. Ona bıraktığım mektupta iyi haberler aldığım Bursa'ya hareket ettiğimi, yakın zamanda yine İstanbul'a dönmeyi umut ettiğimi ve elimden geldiğince firar etmesi için yardımcı olacağımı belirttim. Mektubu, dükkâna geldiğinde iletmesi için Hristo Semerciev'e bıraktım.

Marmara Denizi'nden Mudanya Köyü'ne

Ertesi gün, 29 Mayıs, saat 2'de, Mahsusiye şirketine ait eski bir Türk gemisiyle Sarayburnu'ndan Mudanya'ya hareket ettim. Bir beyaz mecidiye ödedim. Gemide bizim oralardan iki Bulgar'la –Klisuralı Petür Hacı Hristov ve Gabrovolu Nikola– tanıştım. Biri Gemlik'e, öteki de Karamürsel'e gidiyordu.

İstanbul Boğaz'ı, ansızın başkenti sele boğan ve iki büyük kısma ayıran büyük ve sakin bir nehre benziyor. Her yeri su kaplamış. Sarayburnu'ndan harika bir İstanbul görüntüsü çıkıyor karşınıza: Solda, Eski İstanbul, sağda – Anadolu yakası, yüksek yeşil servi ve tepelikler arasında Üsküdar, yukarıda karşıda ise – Ceneviz Kulesi ve sarp yere konmuş ve güneş ışınıyla parıldayan sayısız görkemli yapıyla Pera görünüyordu. Sağ tarafta, mezar ıssızlığına ve unutulmuşluğa bürünmüş bir zamanların eski Bizans sarayları kalıyor. Bunlara artık sadece tarih tanıklık ediyor. Yüksek servilerin ardında camilerin sivri uçlu minareleri ve güneşte parıldayan kubbeleri görünüyor.

Denizin hemen kıyısında bulunan Yedikule kenarından geçtik, uzaktan, en yeni tarihimizde 19 Şubat 1878'de¹⁰⁰ imzalanan antlaşmayla derin iz bırakan ve Bulgaristan'a yüzyıllar sonra yeni bir siyasal yaşam olanağı sunan tarihsel Ayastefanos [Yeşilköy] banliyösünü gördük. Gemimiz denize açıldı ve ardından beyaz köpük hareleri bırakarak kararlı bir şekilde suyun koyu yeşil yüzeyini yararak ilerledi. Artık ben denizde büyük bir gemiyle yolculuk ediyor ve güverteden insan zekâsı ve emeğinin uzun uğraşlar sonucu ortaya çıkardığı karmaşık makine dairesini seyreliyordum.

Şansıma deniz sakindi, dolayısıyla yolculuk da keyifliydi. Yine de altımdaki devasa su kütlesi karşısında elimde olmadan heyecanlanıyordum. Bence, deniz görmemiş bir insan, çok az şey görmüş

¹⁰⁰ Yeni takvime göre 3 Mart 1878. (Ç.N.)

sayılır. İncil’de geçen “Ve Tanrı suyu karadan ayırdı.” tümcesini anımsadım. Sadece açık denizde Columbus’un cesaretini anlayabilir ve onun dehası önünde saygı duyabilirsiniz. Gemi gittikçe açılıyor ve arkamızdaki kuzey kıyılar ansızın ufukta yitiyordu. Su yüzeyinde iri yunuslar gemiyi karşılıyor, ona paralel birkaç dakika yüzüyor ve sonra yorgun bir halde bırakıyorlardı. Bunlar yolculardan suya bir şey düşmesini bekliyorlar. Gemi hızla Anadolu kıyısına yaklaşıyordu. (...)

Yine İstanbul’da

En sonunda, Tanrı’ya şükürler olsun!, 7–8 saat kadar kendinden geçmiş engin afetle boğuştuktan ve soğuk terler döktükten sonra, saat 9 gibi gemi sağ salım Sarayburnu’na demir attı. Tarih 31 Mayıs, günlerden perşembeydi. Aynı gün büyük dostum Hristo Fetvaciev’le görüştüm ve ona karmaşık durumumu anlattım. Şimdi de o beni yüreklendirdi. Benim halime varıyor, ama çok istemesine rağmen yardım edemiyordu. Şimdi o ve Askerî Tıp Okulu’nda daha üst sınıf öğrencisi Kaloferli Krıstyo Kovaçev kararlı bir şekilde İstanbul’dan kaçmayı düşünüyorlardı. Kimse fark etmeden bazı giysi ve kitaplarını okuldan çıkarmak isteyen Fetvaciev, Todor Çavdarov’un dükkânına her gelişinde, üzerinde gizlice 1–2 kitap, aynı şekilde altına giydiği bazı giysilerini getiriyordu. Bu konuda ben de birkaç kez yardım ettim. Bir keresinde uzaktan ona ve Krıstyo’ya Pera’daki Rus Elçiliği’ne kadar refakat ettim: Dış kapıya kadar elçi Knez Lobanovskiye yazdıkları dilekçeyi ve bazı belgeleri götürdüm. Ancak elçilik İstanbul’dan herhangi bir Rus gemisiyle Burgaz’a veya Varna’ya kaçmalarına yardımcı olamadı. Belki de elçilik görevlileri başına herhangi bir belâ almak istemiyorlardı. Sadece para verdiler.

4 Haziran’da Braila’ya [İbraila]¹⁰¹ bir Fransız gemisi vardı ve Fetvaciev, epeyce dolaşmak zorunda kalacak olmasına rağmen onunla kaçma kararı aldı. Gerçi, 5 Haziran’da Varna’ya Avusturya gemisi vardı. Fetvaciev için onunla yola çıkmak hem daha uygun, hem daha iyiydi. Varna’dan trenle Rusçuk’a gidecek, oradan da Sviştov [Ziştovi]¹⁰² üzerinden annesi ve kardeşleri İvan ile Stefan’ın yaşadıkları Plevne’ye geçecekti. Aynı gün Askerî Tıp Okulu’nda sınavlar başlıyordu ve artık

¹⁰¹ Braila - Romanya’nın doğusunda, Tuna’nın sol kıyısında yer alan bir kasaba. (Ç.N.)

¹⁰² Sviştov - Tuna kıyısında bulunan bir Bulgar kasabası. (Ç.N.)

oradan çıkması zorlaşacaktı. O yüzden, kararlı bir tutum sergiledi. 3 Haziran, pazar akşamı okula dönmeyerek Todor Çavdarov'un dükkânında, üst kattaki küçük odada geceledi. İkimizi de uyku tutmadı ve gece boyunca sohbet ettik. Fetvaciev'e tezkere gerekiyordu ve aynı dükkânda abacı kalfası olan Damian Kolev kendininkini verdi. Damian kısa boylu, şişman ve tıknaz olmasına rağmen, iş kolaylıkla halloldu. Kaldı ki, elçiliğe gitmesine de gerek kalmadı. Herhalde elçilikte bunu pek umursamıyorlardı – şunun şurasında bir Bulgar genci artık bağımsız olan ülkesine dönmek istiyordu. Yolu açık olsun! Ben Rus kançılıryasına tezkereyi götürdüm ve onu Plevne için mühürlettim.

Şimdilik, Tanrı'ya şükürler olsun!, her şey yolunda gidiyordu. Ama en önemli, en zor ve en korkulu evre geriye kalıyordu: Fetvaciev dükkândan Fransız gemisine kadar nasıl gidecekti? Kayıkla güpegündüz dubalı köprü'nün yanından dükkândan alınan abacı gıysileriyle tebdili kıyafet geçmesi gerekiyordu. Birisi onu görebilir ve epeydir İstanbul'da yaşadığından dolayı tanıyabilirdi. Her ne kadar Karaköy'de ve köprüde her zaman yığın yığın, bütün Osmanlı topraklarından, keza dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş yabancılar olsa da. En sonunda, öğleye doğru Fetvaciev o tiksiniç Türk üniformasını attı ve şayaktan gıysilerini giydi. Kazanlı abacı Kosta ile Galata'dan tanıdık dost Rum Strati'nin kayığına binerek Fransız gemisine doğru yollandı. Biraz sonra ben de, yaşlı bir Türk olan Mehmet Ağa'nın Galata iskelelerinde dolaşan kayığıyla peşlerine takıldım. Fetvaciev'in mektup, Askerî Tıp Okulu'ndan bazı belge, kitap ve kırmızı çuhayla astarlanmış siyah okul cübbesi gibi bazı eşya ve evrakını taşıyordum. Bir ara önümüzdeki kayık başka bir yöne saptı ve gözümüzden yitti. Gemiye vardığımda Fetvaciev ile Kosta yoktu. İçim cız etti, ama biraz sonra onlar da sağ salim geldi. Daha sağlam olsun diye biraz dolaşmışlar. Gemide artık hepimiz rahatladık. Tanrı'ya şükürler olsun, büyük macera mutlu sonla bitti. Çok korkunç bir şey de olabilirdi. Şuradan buradan konuşuyorduk, ama Kosta işine acele ediyordu. Fetvaciev halen daha rahatlayamıyor, sürekli dört bir tarafa bakınıyordu. En sonunda, saat 6 gibi gemi harekete hazırlandı, büyük bacalarından yumak yumak duman çıkmaya başladı. Biz içtenlikle vedalaştık ve birbirimize sağlık ve mutlu yolculuklar, başarı ve artık bağımsız memleketimizde karşılaşma diledik. Fetvaciev'e, yengesi olan sevimli kuzenim Stefanka'ya armağan olarak bir kutu ünlü İstanbul lokumu verdim, hepsine çok selâm gönderdim ve hemen kayığa indim. Biraz sonra düdük çaldı, çarklar suyu köpürtmeye başladı ve gemi hafifçe

hareket etti. Uzunca zaman, gemi Boğaz'da yitinceye dek cep mendillerimizi sallayarak Fetvaciev'le birbirimize baktık.

Ben hemen Galata'ya döndüm ve her şeyi telâşlı Hristo Semerciev'e anlattım. O geç kaldığını görünce başımıza kötü bir şey gelmesinden kaygılanmış. Krıstyo Kovaçev ise çok daha tehlikeli olmasına rağmen trenle Filibe'ye kaçtı. (...)

En sonunda, sabırsızlıkla beklenen salı günü de geldi. Yolcu biletim daha önceden düzenlendiğinden, saat 5 gibi iskeleden Avusturya Nil gemisine gittim. Burada, İstanbul'da kalan Minev kardeşlerin çocuğunu gördüm. Varna'daki Yordan Gaytanciev'e 150 dirhem ipek götürmemi rica etti, çünkü Bulgar knezi Aleksandır'ın İstanbul ve Varna'dan geçeceği konuşuluyordu. Varna'da törenle karşılanacağından, telgrafla ipeğin İstanbul'dan bir an önce gönderilmesi söylenmiş. Gönderiyi alacaktım, ama güvertede olduğumdan, fiyatı 150–200 kuruş tutan ipeği gece birisi çalmasın diye çok iyi korumam gerekecekti. Bunu çocuğa söyledim, ama o yine rica etti ve en sonunda aldım. Bu ipekten, kıymetli knezimizin törensel karşılanması için süsler yapılacaktı.

Saat 6,5 gibi büyük gemi hareket etti. Siyah yüksek bacalar gri duman yumakları püskürtüyor, bunlar dağılıyor ve uzaklarda kayboluyordu. Boğaz'dan geçerken, İstanbul'un ve seçkin köylerle süslü her iki kıyının güzelliklerine ve şirin yapılarına bakmaya doyamadım. Beşiktaş'taki sultan sarayının açığında iki büyük zırhlı gemi demir atmıştı. Yaklaşık iki saat sonra gemimiz artık Karadeniz'e açıldı ve dalgaları süratle yarmaya başladı. (...)

Yine İstanbul'da

Sağ salım sabahladık ve 3–4 saat sonra artık Boğaz'a girdik. Geminin bakımsız güvertesinde geceyi iyi geçirdim. İstanbul'un fethi sırasında 2. Mehmet'in yaptırdığı Rumeli Hisarı yanından geçtik. Böyle bir hisar karşıda, Asya kıyısında da var. Amerikan Robert Kolej de buraya yakın bir yerde, Avrupa kıyısında bir tepeye konmuştur. Boğaz'ı da geçtik. Hakkında trajik bir söylence anlatılan Kızkulesi'ni gördük, karşıda da Sarayburnu bulunuyor. Biraz sonra, gündüz saat 4'e doğru Danubio demir attı. 21 Haziran, perşembeydi. Gemiden inerek hemen Galata'ya geçtim. Hristo Semerciev büyük bir sabırsızlıkla benden haber bekliyordu. Yaptıklarımı kısaca kendisine anlattım. Manol amcamı bulduğuma o da çok sevindi.

Knezimizin 23 Haziran, cumartesi günü, Brindisi'den¹⁰³ geleceğini ve üç gün kalacağını duyan İstanbul Bulgarları olağanüstü sevinmişler. Birinci gün Sultan Abdülhamit'in yanına çıkacak, ikinci gün sultan ve Büyük Devletlerin İstanbul elçileri onu ziyaret edecek, üçüncü gün de o iade-i ziyarette bulunacakmış. Akşam da, aralarından en yaşlısı olan Avusturya elçisi knezimiz onuruna büyük bir balo düzenleyecekmış. Ancak, daha sonra knezin İstanbul'da kalmayıp sadece sultanı 25-30 dakikalığına ziyaret edeceği ve hemen Varna'ya devam edeceği öğrenildi. Şimdi ben Varna'da kalmadığımdan dolayı pişmanlık duyuyordum. Mudanya'ya ta pazar günü gemi vardı, ama belki bir yerde sevgili prensimizi görebilirim umuduyla İstanbul'da kalmaya karar verdim. Bütün Bulgarlar büyük sabırsızlıkla cumartesiye bekliyorlardı, ancak yeni bir haber hepimizi üzdü, hatta öfkeliendirdi. Bütün hazırlıklar suya düştüğünden, herkes ayrı ayrı prensi nasıl ve nerede görebileceğini düşünmeye başladı. 22 Haziran, cuma günü, gündüz saat 7'ye doğru, İstanbul Bulgar kolonisinin merkezi Balkapanı Hanı'nda, Türk hükümetinden sert bir emir alındı: Bulgarlara, Bulgar prensini herhangi bir şekilde karşılamak ve gösterilerde bulunmak yasaklanıyordu.

Aynı akşam Galata'da bir abacı dükkânında birkaç Bulgar abacı toplandılar. Ben de bunlara katıldım. Bütün gece sohbet ve tartışmayla geçti ve herkes içinde olanı söyledi. Hafif sesle Türklere karşı bazı küfürler de edildi. En sonunda toplantıda şu karar alındı: Yarınki gün Galata'daki bütün yurtsever Bulgar abacıları için büyük bayrama dönüşsün, dükkânların hepsi kapatılsın ve hep beraber Büyükdere'ye, Rus elçisi Prens Lobanov-Rostovskiy'in¹⁰⁴ yazlık konutuna gidilsin. Prens Aleksandır'ın her ne şekilde olursa olsun oraya uğrayacağını tahmin ediyorduk.

23 Haziran sabahı 20'ye yakın kişi şapkalarımızı giydik ve biraz da göstermelik olarak uzun sokakta yürümeye başladık. Erkenci Rum meyhaneci Vangelos bize sempatik bir "Ora kali!" (Yolunuz açık olsun!) dileğinde bulundu. Karaköy'ü geçtik ve ahşap köprüye vardık. Tam da orta kısmını birleştirmişlerdi. Bu kısım, geceleri gemi ve küçük vapurların Haliç'e girmesi veya çıkması için açılıyordu. Köprü hafiften sallanıyordu.

¹⁰³ Brindisi İtalya'nın güneyinde, "topuğun" ucunda yer alan bir kent. (Ç.N.)

¹⁰⁴ Aleksey Borisoviç Lobanov-Rostovskiy (1824-1896) Rus devlet adamı, diplomat, knez, tarihçi. (Ç.N.)

İki kıvrık saçlı ve kalın dudaklı Arap küstahça önümüze dikildiler ve köprü geçiş ücreti olarak ellerine 10'ar para sıkıştırdık. Gemi için daha erkendi ve bazı abacıların teklifi üzerine İstanbul'un en güzel camilerinden biri olan Yeni Cami'nin yanına beklemeye gittik. Biraz sonra caminin batı kısmında, posta binasının karşısında geniş bir meydana bulduk kendimizi. Burada büyük yayvan fincanlarda kahve içtik, bazıları ise biraz rahatlamak için nargile de içti.

Etraftaki duvarların dibinde ve çıplak zeminde bazıları halen uyuklu, yırtık pırtık giysiler içinde, kirli ve çirkinleşmiş, son derece perişan durumda her yaş ve cinsten Türk muhacirler yatıyorlardı. Bunlar, çoktandır bağımsızlığına kavuşmuş Bulgar topraklarından kaçmış ve çoğu sadakayla geçiniyorlardı. Memleketlerine dönme beklentisiyle gün boyu güneşin altında yanıyorlardı. Öteki İstanbul mahallelerine de dağılmış muhacirler vardı. Bazı abacılar yüksekçe konuştuğundan, yolcuların bir kısmı bizi Acem, başkaları Gürcü veya Boşnak sandı. Nihayet geminin düdüğü çaldı ve biz köprüye doğru koştuk. Gemide Büyükdere'ye giden Makedonyalı Bulgarlara da rastladık. Güneş artık yüksek servi ağaçlarına ve Üsküdar camilerine vuruyordu. Yükselen Pera'nın aşamalı devasa yapıları güneşten adeta tutuşmuştu ve şahane bir görüntü oluşturuyorlardı. Şansımıza, hava harikaydı. Beceriksiz Türk denizcilerinin bir saat bağrıış çağırışından ve koşuşturmasından sonra nihayet gemimiz yavaşça sallandı ve hareket etti.

Tophane, güzel bir sultan sarayının bulunduğu Dolmabahçe ve Beşiktaş'tan geçtik. Sarayın açıklarında birkaç Türk zırhlısı demir atmıştı. Topların namluları güvertedeki deliklerden yükseliyor ve Türk bahriyeliler göze çarpıyordu. Rumeli Hisarı, İngiliz elçisinin yazlık konutunun bulunduğu Tarabya derken nihayet 1,5 saat sonra Büyükdere'ye ulaştık. Rus yazlık sarayının kapısına çift başlı metalik kartal konmuştu. Hemen Boğaz'ın kıyısında olduğundan, binanın önünde demir çubuklu küçük bir iskele vardı. 30'a yakın kişi toplandı.

Önce saraydan Prens Aleksandır'ın buraya uğrayıp uğramayacağını öğrenmeye çalıştık, ancak kesin hiçbir şey söylenmedi. Yine de, sanki lâf arasında, saat 9'a doğru geçeceği sıkıştırıldı. Her nasılsa, üst düzey İstanbul soylularının yaşadığı Büyükdere'de beklemeye karar verdik. Taşralı köylüler gibi görkemli ev, yalı, muhteşem bahçe, dallı budaklı ağaç, rengârenk ve ıtırılı çiçeklerle bezeli semtin sokaklarına dağıldık. Bizde Prens Aleksandır'ın birkaç portresi vardı. Dahası, knezimizin,

beyaz renkli Rus Prens Konstantin gemisiyle yolculuk ettiğini öğrendik. Zamanın çok ağır geçtiği gibimize geliyordu. Ama hayret, Rus sarayında da hiçbir hareket yoktu ve bu bizi epeyce düşündürüyordu. En sonunda, saat 7 gibi Rus Elçisi Prens Lobanov-Rostovski, Lofçalı Bulgar olan Dr. Karanovski ve herhalde elçilik görevlisi olan başka birkaç önemli kişi, saraydan çıktı ve küçük bir vapura binerek İstanbul'a doğru hareket ettiler. Sanki prensimizi karşılamaya gittiklerini sezinledik. Artık Boğaz'ı gözlüyorduk. Uzaktan bir gemi görününce hepimiz ona odaklanıyor, ama o sessizce geçiyor ve biz başka geminin belirmesini bekliyorduk. Her iki yöne epeyce gemi geçti, gözlerimiz de bakmaktan yoruldu.

Öğleye doğru grubumuzdan bazı kişiler Galata'ya döndü, çünkü ertesi gün, pazar olmasına rağmen, çalışacak, ağır şayak toplarını kucaklayacaklardı. Oysa küçük yerli vapurlar akşamları Boğaz'da çalışmıyordu. Geri kalanlar beklemeye ve nerede bulursak gecelemeğe karar verdik. Bir ara, saat 11 gibi, İstanbul yönünden bir gemi belirdi, sarayda görevliler hareketlendi ve balkondan dürbünle ona bakmaya başladılar. Gemi yavaş ilerliyordu. Biraz sonra elçiliğin küçük gemisi iskeleye yanaştı. Şimdi onda daha çok insan vardı. Elçilik gemisinden boylu poslu, kırmızı suratlı, sarışın ve gösterişsiz sivil giysili, gri şapkalı, kıvrık hırkasından sade bir saat kordonu sarkan, kravatsız ve elinde şemsiyeyle bir delikanlı çıktı. O biraz kızardı ve ürkekçe bize baktı. Hızlıca saraya girdiler. Ama hayret, sözü edilen gemi de yoluna devam etti. Aramızda tartışmaya başladık. Bazıları elçinin gemiye kadar gidip Prens Aleksandır'ı selâmladığını iddia ediyor ve onu göremediklerinden dolayı üzülüyorlardı. Başkaları ise, tam tersi, prensimizin şimdi sarayda olduğunu düşünüyor ve tanımadıkları yabancı gençten kuşkuluyorlardı. Biraz sonra Robert Kolej'den birkaç Bulgar öğrenci ellerinde demet ve ulusal bayrağımızla saraya girdiler. Çıktıklarında, içeride prensin bulunduğunu söylediler.

Artık karanlık çöküyordu. Sarayda lâmbalar yandı ve bir ara Prens Lobanov ve *tanımadığımız* yabancı genç balkona çıktılar. Hararetle bir şey konuşuyor ve sıkça, dış kapıda toplanan bizlere bakıyorlardı. Şimdi artık özgürce sevimli prensimize bakabilir ve onunla gurur duyabilirdik. Saat 1 gibi yine küçük gemiyi hazırlamaya başladılar ve prens iç avluda bazı kişilerle vedalaşmaya başladı. Biraz sonra da bize doğru yöneldi. Ne yapacağımızı şaşırdık, ama toparlanarak sıra halinde dizilmeyi akıl ettik. Prens yanımıza yaklaşınca şapkalarımızı çıkararak onu selâmladık, o da şapkasını çıkardı, neşeyle bize baktı ve Lobanov'a bir şeyler söyledi.

Küçük gemiye, onu karşılayan kişiler bindiler. Geminin hareketinden önce biz yine şapkalarımızı çıkardık, prens de gülümsemeyle bize baktı ve gözümüzden uzaklaştı. Herhalde yukarıda Boğaz'da bir yerde bekleyen gemiye yetişecekti. Prens artık ikinci anavatanı olan Bulgar toprağına ayak basacaktı. Tanrı ona sağlık, uzun ömür ve mutluluk, sevimli Bulgaristan'a da kutlu ve şanlı günler versin.

Sabahtan itibaren Türk nizamları etrafta dolaşıyorlardı. Bunu her gün mü yapıyorlardı, yoksa sadece bugüne mi mahsustu, anlayamadım.

Soylu Büyükdere'de geceleyeceğimiz yer yoktu, kaldı ki az da değildik. En sonunda abacı kardeşlerimizle yakındaki Yenimahalle banliyösüne gittik. Yarın, 24 Haziran, pazar, Vaftizci Yuhanna Yortusu'ydu. Yenimahalle'de, eski bir Rum geleneğine göre, bu akşam panayır ve büyük bir halk şenliği vardı. Ateşler yakılıyor ve gece boyu erkek ve kadınların, yaşlı ve gençlerin oynadığı laterna, keman, daire sesleri ve türkü ve horaların ardı kesilmiyordu. Ahududu ve çilek rakısı, hatta ta Ege adalarından şaraplar bolca akıtılıyordu. Gayri resmî ve kendinden menkul Bulgar abacı heyeti, Bulgar prensinin karşılanmasıyla ilgili bugün önemli görevini onurla yerine getiremedi, borcunu ödeyemedi, ama bunda suçu yoktu. Şimdi burada canlı bir katılım sergiledi ve gerek halk türküleri söyleyerek, gerekse prensin Varna'ya mutlu yolculuğu ve genç Bulgaristan'ın şanı ve geleceği için cömert dilekler eşliğinde dolu kadehleri kaldırarak bir nebze olsun görevini icra etti. Kolayca dostluk kurduğumuz bazı Rum ve Ermeniler de, bilinçsizce de olsa, halk törenimizde yer aldılar. Yenimahalle'de sabahladık. Pazar sabahı erkenden gemiye bindik ve sağ salım Galata'ya döndük. Bütün abacılara Büyükdere'de çok sevdiğimiz prensimiz Aleksandır'ı nasıl karşıladığımızı ve onun şerefine Yenimahalle'de nasıl eğlendiğimizi anlattık.

Galata'da da prensimizin sultanın huzuruna güzel bir üniformayla ve tüylü Alman şapkasıyla çıktığını anlattılar. Beraberinde Teodor Uvaliev (Kalofer'den) ve A. Benderev (Gorna Oriahovitsa'dan [Yukarı Rahova]¹⁰⁵) adındaki Bulgar subaylar varmış. Sonra Padişah, prensi özel kabul etmiş. Sultan sarayında prens az kalmış. Dahası şunlar da anlatılıyordu: 1) Bazı Makedonyalı Bulgarlar, cenazeye gitme bahanesiyle

¹⁰⁵ Gorna Oriahovitsa -- Kuzey Bulgaristan'da bir kasaba. (Ç.N.)

bir kayığa binmiş ve böylece Rus gemisine girerek prensle bir nota sunmuşlar. İstanbul Bulgarlarının onu törensel şekilde karşılamak için hazırlandıklarını, ama Türklerin buna izin vermediğini söylemişler. Bunun ne denli doğru olduğunu bilmiyorum. 2) Sarayın önünde prens gemiden inince, orada tesadüfen iki sıradan Bulgar bulunuyormuş. Bunlar prensi görünce izah edilemez bir coşkuya kapılarak, feslerini çıkarmışlar. Biri, “Prens Aleksandır, çok yaşa!”, öteki ise, “Nice yıllara!” diye bağırılmışlar. Feslerini çıkardıklarından dolayı Türkler bunları 3-4 gün kapalı tutmuşlar. (...)

İstanbul’da zaman geçirirken kentte dolaşmaya başladım ve onun tarihsel ve daha yeni yerlerini gezdim. Eski Bizans’ın çok ilginç bir tarihi var. Bir pazar günü Pera’da bulunan ve İstanbul eski Rus elçisi, siyasal bağımsızlığımızın başlıca mimarlarından Kont N. P. İgnatiyev’in¹⁰⁶ yaptırdığı Rus Aziz Nikolay Kilisesi’ne gittim. Kiliseyi ve burada düzenlenen ayini görmek istiyordum. Biraz erkence gittim, çan çaldı ve ayin ta saat 2’ye doğru başladı. Kilise büyük değil, ama iyi düzenlenmiş ve süslenmişti, ayrıca kubbeliydi. Önemli bir şey daha: Bu kilisede, bizim ve Rum kiliselerinde olduğu gibi taht yoktu. Rusya’da da öyle olduğu söyleniyordu. Filibe’de ve başka yerde de örneğin Azize Meryamana Kilisesi’nde Rus subaylar, Filibe’de daha varıl kişilerin yaptığı gibi tahta geçmiyorlardı. Doğrusu da bu: Tanrı önünde hepimiz –varıl veya yoksul– eşitiz. Kilise muşambayla kaplıydı. İkonostasyumu güneş gibi parılıyordu ve ikonalar çok güzeldi. Ayin sessizce yapılıyor, herkes görevini biliyor ve yerli yerince icra ediyordu. Bizdeki gibi gürültü kopmuyor, sadece melodik kilise korusu duyuluyordu. Herhalde ayine yakında oturan Rum erkek ve kadınlar da katılıyordu. Koro, bizde ve Rum kiliselerinde olduğu gibi, masalarda değil, sağ ve soldan, kadınlara ayrılan üst kısımda okuyordu. İncil Yunanca da okundu. Kiliseden sonra, Kaloferli abacı akrabam Kiro Çapurov’u yattığı hastanede ziyaret ettim. Durumu biraz daha iyiydi.

Başka bir gün, Filibeli dostum Atanas ile eski İstanbul’un at tramvayı hattından yürüyerek Jüstinyen’in yaptırdığı, daha sonra Türklerin camiye çevirdiği bir zamanların ünlü Bizans kilisesi Ayasofya’yı görmeye gittik. İçeri girmek istedik, ama beyaz sakallı yaşlı bir hoca

¹⁰⁶ Nikolay İgnatiyev (1832-1908) Rus subay ve devlet adamı, İstanbul elçiliği de yapmış, Rusya’nın Balkanlar ve Asya politikasında etkili bir diplomat. (Ç.N.)

önümüze dikildi ve içeride namaz kılındığını söyledi. Sonra geniş ve 2. Mahmut döneminde Yeniçerilerin topa tutulduğu yer olan Atmeydanı'na gittik. Burada iki yüksek sütun var. Biri, dört dayanak üzerine dikilmiş olan Dikilitaş. Şaşılacak şey, bu denli ağır olduğuna göre buraya nasıl taşınmış ve üstelik de dikilmiş! Üzerine çeşitli insan figürleri ve hiyeroglifler kazınmış. Mısır'dan getirildiği söyleniyor. Diğer sütun¹⁰⁷ da taştan yapılmış ve artık yıkılmaya yüz tutmuş. Daha yukarıda Çemberlitaş'ı gördük. Bunun hakkında Atanas bana şunu anlattı: Bir zamanlar sütun güneş gibi parılıyordu. Bundan dolayı Yahudiler altından olduğunu sanmış ve belki bir şeyler eritmek umuduyla dibine ateş yakmışlar. Ancak ateşten taş çatlamış ve o yüzden şimdi sütun demir çemberlerle tutturulmuş. Şimdiye dek de Türk hükümeti Yahudilerden sütunu sağlamlaştırmak için sözde vergi topluyormuş. Atmeydanı'nda bir zamanların korkunç Yeniçerilerinin balmumundan yapılmış heykellerinin yer aldığı müze bulunuyor. Bunları görmek için bir Türk koruma bizden kişi başı 6 kuruş istedi ve biz de vazgeçtik. Buraya yakın bir yerde de camiye çevrilen Rum On İki Havari Kilisesi ve Büyük Zaptiye hapishanesi bulunuyor. Yine eski İstanbul'da, Fener'de, Haliç yanında, Rumlara karşı yürüttüğümüz bağımsız kilise mücadelesinde bu denli çok anılan tarihsel Bulgar kilisesi bulunuyor. Burada 3 Nisan 1860'da¹⁰⁸ Bulgarlar nefret edilen Rum ruhanî egemenliğini üzerinden attılar. Ertesi gün, Nanyo Trifonov'un çırağı Stoyko bana kiliseyi gösterdi. İstanbul gibi bir yer için bu kilise son derece mütevazıydı. Hatta bir zamanlar o evmiş. Parseli, Doğu Rumeli'nin şimdiki valisi Aleko Bogoridi'nin babası Kazanlı Stefan Bogoridi bağışlamış. Avksentiy, İlarion Makariopolski ve dört yıl önce vefat eden Hristo Tıpçileştov'un mezarlarını da gördüm.

Eski Bizans ve günümüz İstanbul'unun bütün görülmeye değer yerlerinin tasviri için, insanın kenti boydan boya gezmesi, ayrıca tarihi de çok iyi bilmesi gerekiyor. Geniş zamanınızın da olması gerekiyor. Oysa ben bunlardan yoksundum. O yüzden, tesadüfen gördüğüm yerler hakkında birkaç söz söyleyebildim. Ancak İstanbul'un iç düzeni, bu denli şirin olan dışına hiç benzemiyor. Uzun sokak neredeyse hiç yok. Gerçi,

¹⁰⁷ Örme Sütun kastedilmektedir. (Ç.N.)

¹⁰⁸ Bulgar Paskalyesi Piskopos İlarion Makariopolski'nin 3 Nisan 1860 tarihli Paskalya yortusunda Fener Rum Patriği'nin adını anmadığı ayın. (Ç.N.)

dörtgen taşlarla döşeli daha geniş sokaklar var, ama bunlar da eğri. İstanbul'un haylaz ve pis köpekleri pek ünlüdür. Bunlar rahatça ve gamsızca gün boyu sokaklarda yatıyorlar. Hiç kimse de köpeklere dokunmaya cesaret edemiyor, çünkü Türkler bunları korumayı sevip sayıyorlar. Bazı köpekler atlı tramvayın raylarına uzanıyor ve her an ezileceklerini sanırsınız, ancak tramvay onlara hiç dokunmadan geçiyor. Köpeğin üstüne bassan bile o yerinden kıpırdamıyor. Gündüzleri bu köpekler daha çok uyuyor, geceleri ise korkunç havlıyorlar. Bunların, ciddi şekilde korudukları kendi mahalleleri var. Başka bir mahalleye geçen köpeği artık yok say. Gazetelerde bu köpekler hakkında çok yazılmış ve konuşulmuş, ama hiçbir sonuç alınamamış. Bir keresinde İstanbul'da çıkan Fransız Phar de Bosphorus gazetesinin Yunanca yayınında şu yazılmış: "Hükümet bütün bu köpekleri vursun ve satılan derilerinden kullanımdaki kaymeleri kaldırsın. Böylece İstanbul köpeklerden de, kaymelerden de kurtulmuş olur." Tabii ki, bunlar yapılmamış, ama bu alaydan dolayı sözü edilen gazetenin yayın yönetmeni cezalandırılmış. 2. Mehmet İstanbul'u 1453 yılında ele geçirmiş. (...)

Yine İstanbul'da

Biraz dinlenip yine Balkapanı Hanı'na gittim. Kaloferli komşumuz Dimitir Minçev'in ticarî ofisi de burada bulunuyordu. Şimdi onun oğlu, benim eski okul arkadaşım Stefan, Robert Kolej'de okuyordu. Ondan okul hakkında bilgiler almak istiyordum. Dükkâna varınca, Dimitir amca şaşırıp ce gülümsemeyle İstanbul'da ne aradığımı sordu. Ben de elimden geldiğince sorunumu, çözümün hangi aşamada olduğunu ve Stefan'ı niye aradığımı anlattım. Kalofer ve özellikle 1877-1878'de burada yaşananlar hakkında konuştuktan sonra, Dimitir amca, Stefan'ın Balkapanı'na neredeyse uğramadığını söyledi ve ısrarla, kirada kaldığı Boğaz kenarındaki Bebek semtine gitmemi rica etti. Orada oğlu Stefan'ı, ayrıca karısı Stanka teyze ve kızı Olga'yı da görebilecektim. Kararsız kaldım: Bebek epeyce uzaktı, ama eninde sonunda Dimitir bu denli ısrar ettiğine göre, ona ve Stanka teyzeye olan büyük saygımdan gitmeye karar verdim. O bana kiralık evi nasıl daha kolay bulabileceğimi tarif etti: Bebek'te gemiden inince bir kasap göreceğim, sahibine Dimitir'in selâmını ileticeğim ve o bana evin yolunu gösterecek.

Balkapanı Hanı'ndan doğruca köprüye gittim. Buradan, Boğaz iskelelerini dolaşan küçük Türk gemilerinden birine bindim ve 60 para

ödedim. Beşiktaş'ı, Ortaköy'ü (Bulgar Ekzarhı Yosif'in makamı burada), Arnavutköy'ü geçtim ve yaklaşık 1 saat sonra Bebek iskelesine indim. Gerçekten orada Dimitır'ın söz ettiği Rum kasabı buldum. Selâmı ileterek ricamı söyledim. Tesadüfen oğlu etraftaki evlere et dağıtmaya çıkacakmış. Burada gelenek böyleydi: Daha varsıl ev sahipleri sabah İstanbul'daki ticarethanelerine giderken kasaba uğruyor, et alıyor ve sonra oğlan evlere dağıtıyordu. Ben kasaba durumu açıkladım ve oğlanın peşinden yürüdüm. Bir yükseklığe tırmanınca o durdu, elle bana işaret etti ve Yunanca: "Karşıdaki sarı boyalı evi görüyor musun? Dimitraki'nin evi işte o!" dedi. Ayrılırken, "Çok teşekkür ederim, iyi kalpli çocuğu!" diyerek yola koyuldum.

Biraz sonra işaret edilen eve vardım ve çekinerek zile bastım. Stanka teyze çıktı. Beni görünce şaşırdı, çok sevindi, sarıldı ve aceleyle içeri aldı. Yalnızdı. Olga henüz okuldan dönmemiş, Stefan ise biri İngiliz, iki okul arkadaşıyla dolaşmaya çıkmıştı. Stanka teyzeye Dimitır amcanın yönlendirmesiyle evi nasıl bulduğumu anlattım. Epeyce konuştuk. Gerçekten de konuşulacak çok şeyimiz vardı. Stanka teyze bana Kalofer'i, bizimkileri ve öteki komşuları, kimlerin sağ, kimlerin öldüğünü, Rus-Osmanlı Savaşı'nda neler çektiğimizi ve nihayet yanan evlerini sordu. Tabii ki, o bazı şeyleri biliyor, ama şimdi daha ayrıntılı ve net anlatmamı rica ediyordu. Buraya niye geldiğimi, şu ana kadar neler yapabildiğimi ve Stefan'ı niye aradığımı kısaca kendisine anlattım.

Balkapanı Hanı'nda büyük bir tüccar olan Dimitır amca İstanbul'da yaşıyor, o yüzden Kalofer'deki evi boş duruyor ve bizimkileri, ara sıra, iyi komşuluk adına eve göz kulak oluyorlardı. Biraz sonra Olga da geldi. Ben onu küçük bir kız çocuğu olarak hatırlıyordum, oysa şimdi artık bembeyaz tenli ve kabarık sarı saçlı güzel bir kız olmuştu. O da beni anımsadı ve gülümsemeyle bir zamanlar oyunlarda nasıl kavga ettiğimizi hatırlayıp hatırlamadığımı sordu. Epeyce daha sohbet etik ve nihayet Stefan döndü. Beni görünce o da çok şaşırdı ve sevindi. Bir müddet daha konuştuktan sonra ona da ziyaretimin nedenini anlattım.

Stefan Robert Koleji'de 8 hazırlık ve 4 lise olmak üzere 12 sınıfın olduğunu, Kalofer'den gelince 8. hazırlık sınıfına başladığını, şimdi ise lise ikiye geçtiğini ve daha iki yılı kaldığını anlattı. İncelemek için okul programını istedim, ama o anda elinde yoktu. Stefan yurt, öğrencilere çok iyi davrandıklarından dolayı övdüğü öğretmenler ve öğrenciler hakkında da bir şeyler anlattı. Yurtta kalan öğrenciler yıllık 44 Türk Lirası, sadece ders dinlemeye gelenler ise 12 Lira ödüyormuş. Bana gerekli olan bilgiyi

öğrenmişim. Artık kendi hesabımı yapmam kalıyordu. Stefan beni okula da götürmek istedi, ancak zamanım yoktu. İyi kalpli Stanka teyze ne yapıp edip sözü edilen okula kaydolmamı tembih etti.

Artık öğle yaklaşıyordu, saat 5 sularıydı ve ben gitmek için ayağa kalktım, ama gerek Stanka teyze, gerekse Olga ve Stefan bunun sözünü bile ettirmediler. Üstelik benim işim hakkında daha konuşulması gerektiğini eklediler. Gemiye binmeden önce karnımı doyummuşum, ama yine sofraya oturdum. Diğer yemekler arasında taze incir de konmuştu. Saygıdeğer Stanka yemem için sürekli ısrar ediyor ve ben kendimi zorluyordum.

Öğleden sonra Stefan ve onun İngiliz arkadaşıyla yakındaki koruya gezmeye çıktık. Stefan bir tüfek de aldı, belki kuş avlayabilirdi. Çilek bahçesinden geçtik. Burada bahçıvanlar çileği, bizde bağların ekildiği gibi ekiyor. Rumeli Hisarı yükseltisinden önümüzde açılan enginliğe ve küme küme şahane ev, bahçe ve parkların süslediği iki kıyısıyla Boğaz'ın oluşturduğu görkemli tabloya şaşkınlık içinde bakmaya doyamıyordum. Sıcak güneş bu tabloya bol ışık saçıyordu. Birkaç saat sonra döndük.

Güneş artık aştı ve dönmem gerekiyordu. Stanka teyze şimdi de beni bırakmıyor, kalmam için ısrar ediyordu. Ben reddediyordum, çünkü bu sabah Todor Çavdarov'a nereye gittiğimi söylememiştim. Gemiye giderken haber vermek aklıma gelmemişti ve eğer akşama dükkâna dönmezsem, Todor Çavdarov ve Hristo Semerciev çok merak edeceklerdi: İstanbul büyük ve her türlü insanın yaşadığı bir yerdi, ayrıca çok kötü şeyler de oluyordu. Konuksever abacıları kaygılandırmaya hakkım yoktu. Başka bir gizli nedenim daha vardı: İtiraf edeyim ki, evin ne denli temiz ve derli toplu olduğunu görünce, aşağı yukarı koşuşturmadan pek de temiz olmayan giysilerimden utanıyordum. Nihayet Stanka teyze razı oldu, ama İstanbul'da kaldığım sürece, yine konukları olmamı özellikle üsteledi, aksi halde gönül koyacaktı. Ben de söz verdim, ama sözümü yerine getiremediğimden dolayı çok üzgünüm.

Saat artık 12'ydi, herkesle vedalaşırken Stanka teyzeye konukseverliği için teşekkür ettim ve hemencecik Bebek iskelesine koştum. Şimdi de orada hoş olmayan bir sürprizle karşılaştım: Boğaz iskelelerini dolaşan gemiler artık paydos etmişti. Ne yapacağımı şaşırdım, çünkü bu gece mutlaka Todor'un Galata'daki dükkânında olmam gerekiyordu. Nihayet Mustafa adında beyaz sakallı yaşlı bir Türk kayıkçıya çeyrek beyaz mecidiye verdim ve o beni Ortaköy'e kadar

götürdü. Bu güzel banliyö geçenlerde yanmış ve yangın bir Yahudi'nin evinden çıkmış. Ortaköy'den ilk kez bir atlı tramvaya bindim ve 30–35 dakika sonra sağ salım Galata'ya vardım. Todor Çavdarov'a bütün gün ne yaptığımı ve sonunda nasıl bir sürprizle karşılaştığımı anlattım.

Stanka teyzeler Boğaz gemilerinin ne zamana kadar çalıştığını bilmesin olamazlardı, ama bana söylemediler, çünkü mutlaka kalmamı istemişlerdi. Dönmediğimi görünce neler mi düşündüler acaba?

Bu akşam Galata'ya Kalofer'den İvan Kolev Sincirliiev geldi. Donko dayımdan 4 Ağustos tarihli bir mektup ve memleketten yeni haberler getirdi. İlk kez, Filibe'de D. Mançov'un¹⁰⁹ yayımladığı ve Kaloferli abacı Hristo Şişov'un getirdiği Halkın Sesi (Narodniy Glas)¹¹⁰ gazetesini okudum. O ise İstanbul'a, amcası Hacı Hristo Şişov'un vefatından dolayı gelmişti. Abacılar, Azize Meryamana Yortusu'nda (15 Ağustos) hacı dedenin güzelce öğle yemeği yediğini, sıkça yaptığı gibi yukarı odasına, pencerenin kenarına serinlemeye ve dışarı bakmaya çıktığını ve orada öylece kalakaldığını anlatıyorlardı. O zamana kadar, irice ve aşırı şişman olmasına rağmen Hristo dede ağır sancı nedir bilmezmiş. Acısız ölüm! Ama bizim yaşlılarımız böyle bir ölümün iyi olmadığını söylüyorlardı. Ölmeden önce insanın, günahlarını hatırlaması, papazın önünde itiraf ve tövbe etmesi için hiç değilse biraz yatması gerekiyormuş. Naço dedenin öğrettiği bir duada, "Tanrım, beni yanlış şahitlikten ve kolay ölümden koru." deniyordu.

Ertesi sabah (25 Ağustos) Çorapçı Hanı'na gittim ve havluları Raşko Çarıkov'a verdim. Sonra Balkapanı Hanı'nda Dimitir Minçev ve Yakim Dntskov'a uğradım. Yakim'e, ertesi gün Bursa'ya gideceğimi ve Hacı Panayot'a götüreceğim ipliği hazırlamasını söyledim. Saat 6 gibi gittim, ipliği aldım ve Galata'ya döndüm. Todor Çavdarov'a İstanbul'a geliş amacımı anlattım: Robert Kolej'e kayıt olmak istiyordum. O yüzden Bursa'ya gidip oradaki işlerimi bir an önce halletmem gerekiyordu, çünkü sözü edilen okul 3 Eylül'de eğitime başlıyordu. Bursa Uzunçarşı'daki dükkândan yaklaşık 50 Türk Lirası, İpek Hanı'ndaki odadan yaklaşık 25 Lira ve veresiyelerden de 10–13 Lira alacağımı

¹⁰⁹ Dragan Mançov (1824–1908) – Bulgar aydınlanmacı ve yayıncı. (Ç.N.)

¹¹⁰ Halkın Sesi (Narodniy Glas) – 1879–1885 yıllarında Filibe'de çıkan bir gazete. (Ç.N.)

söyledim. Bunların toplamı olan yaklaşık 85 Lirayla iki yıl okuyabilecektim. Todor abi niyetimi hem onayladı, hem onaylamadı. Sonunda halen Karlıova'da olan Stoyço abiye de yazdım, onun ne gibi tavsiyede bulunacağını merak ediyordum. 16 Ağustos'ta genel hatlarıyla işlerimi anlattım ve yanıtını olabildiğince acele yazmasını rica ettim, çünkü zaman daralmıştı. Sonra da Bursa'ya hareket etmek için hemen iskeleye koştum. Kaloferli İvan Pasin, bacanağı olan Manol amcama bir mektup gönderdi. (...)

Bursa'dan Filibe'ye

(...) 12 Eylül sabahı Mudanya'dan bir İngiliz gemisine bindim ve saat 5,5-6 gibi sağ salım İstanbul Galata'ya vardım. Burada Todor Çavdarov ile Hristo Semerciev beni sevinçle karşıladılar.

Öğleden sonra Balkapanı Hanı'na gittim ve Nanyo Trifonov, Yakim Dıtskov, Hristo Karaminkov ve Dimitır Minçev'e Filibe'ye döneceğimi söyledim. Hepsine tavsiye ve destekleri için teşekkür ettim. Dimitır'a, çok para gerektiğinden Robert Kolej'e başlama fikrinden vazgeçtiğimi söyledim, üstelik artık geç de kalmıştım. Herkes bana iyi dileklerde bulundu. Stanka teyzeye, Stefan ve Olga'ya da teşekkür selâmları gönderdim.

Todor Çavdarov'un dükkânında geç saatlere kadar hoş sohbetle zaman geçirdik.

13 Eylül sabahı Hristo Semerciev, Avratalanlı Minço Boykov ve diğer Kaloferli abacılarla vedalaştım. Akrabam Todor Çavdarov bana Sirkeci garına kadar refakat etti ve tren hareket edinceye dek bekledi. Ona da dükkândaki konukseverliğinden dolayı çok teşekkür ettim. Beni en iyi dileklerle uğurladı ve bütün yakınlarımıza, özellikle de yaşlı anneanneme, Stoyko abiye, Maria teyzeye ve sevgili kuzenim Totka ablaya selâmlarını iletmemi söyledi.

Geceyi Edirne garında geçirdim ve Haç Yortusu'nun kutlandığı ertesi gün, saat 10 sularında sağ salım Filibe'ye döndüm.

Bütün dolaşmam 118 gün, yani yaklaşık 4 ay sürdü. Üzerimde, 50'si Uzunçarşı'daki dükkândan payıma düşen, 25'i İpek Hanı'ndaki odadan ve 5'i çeşitli veresiyelerden toplanan 80 Türk Lirası vardı. Biraz geç kalmış olduğumdan yine Filibe'deki yedi sınıflı lisenin 3. sınıfına kaydoldum ve yılı Bursa'dan getirdiğim paralarla tamamladım. (...)

KAYNAKÇA

- Angelov, D., *Vizantiya i Bilgariya (VII-XIV v.) / Bilgariya v sveta ot drevnostta do naši dni*, tom I, Sofya, 1979.
- Angelov, D., *Vizantiya, duhovna kultura*, Stara Zagora, 1994.
- Angelov, D., *Vizantiya, politiçeska istoriya*, Stara Zagora, 1994.
- Angelov, P., *Bilgariya mejdu Rim i Konstantinopol / Liçnostta v istoriçeskoto razvitie; Alternativata v istoriyata*, Sofya, 1995.
- Borşukov, G., *İstoriya na bulgarskata jurnalistika, 1844-1877, 1878-1885*, Sofya, 1976.
- Donkin, N., *Do Brusa i nazad*, Fakel, Sofya, 1934.
- Giurova, S., N. Danova. *Kniga za bulgarskite hadjii*, Sofya, 1995.
- Giuzelev, V., *Tsarigrad i bulgarite prez Srednovekovieto (VII-XV v.)*, İstoriçesko bideşte, sayı 1, 3-11, Sofya, 1998.
- İnalçık, H., *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezleri Serisi, No:2, Ankara, 1943.
- İstoriya na bulgarskata literatura*, v 4 toma, Sofya, 1966.
- İstoriya na bulgarskata literatura*, v 4 toma, Bulgarska akademiya na naukite, Sofya, 1970.
- Jeçev, T., *Bulgarski svetini v Tsarigrad*, Sofya.
- Jeçev, T., *Bulgarskiyat Velikden ili strastite bulgarski*, Sofya, 1992.
- Kuruyazıcı, H.-M. Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Bir Yapı Monografisi*, İstanbul, 1998.

- Macar, E., *İstanbul Bulgarları*, Toplumsal Tarih, sayı 9, 94-97, İstanbul, 2003.
- Macarov, M., *Spomeni*, Sofya, 1968.
- Mevsim, H., "*Balkapan han*" kato intimno-publično prostranstvo na bulgarite v İstanbul prez XIX vek, *Balkanističen forum*, kn. 1/2/3, 61-66, Blagoevgrad, 2006.
- Mevsim, H., *Mihail Macarov'un '60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu' Başlıklı Yapıtında 19. Yüzyıl Osmanlı Gündelik Yaşamına İlişkin Tanıklıklar*, KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu, 26-29 Mart 2006, 195-204, Nevşehir.
- Mevsim, H., *Uyanış Çağında Bulgarların İstanbul'da Eğitim Gördüğü Kurumlar*, Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi, sayı 45, 31-36, Yaz / 2005, Ankara.
- Mevsim, H., 19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve *Bulgar Kitapları Dergisi* (1858-1862), *Kritik Altı Aylık Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, sayı 2, sayfa 184-198, 2008, İstanbul.
- Naçov, N., *Novobulgarskata kniga i pečatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 god.*, Sbornik na Bulgarskata akademiya na naukite, kn. XXV, Sofya, 1919.
- Naçov, N., *Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina*, Sbornik na Bulgarskata akademiya na naukite, kn. XIX, Klon İstoriko-filologičen i Filosofsko-obştestven, 1-205, Sofya, 1925.
- Pitişta i piteşestvenitsi (XIV-XIX vek)*, Sofya, 1982.
- Reçnik na bulgarskata literatura*, v 3 toma, Sofya, 1976-1982.

DİZİN

A

Abacılık, 100
ABD, 12
Abdölmecit, 27
Adalar, 20
Ademköy, 106
Adriyatik, 4
Ahşap Kilise, 22
Aleksandır I Batenberg, 45
Ali Hoca Köyü, 17
Altın Kapı, 4
Amerika, 12, 64
Anadolu, I, 45, 56, 61, 74, 109, 110, 111
Anadolu Rum'u, 74
Ankara, II, 127, 128
Araplar, 17, 25, 44
Arca Gölü, 16
Arnavut, 13, 23
Arnavutköy, 121
Asen ile Petir, 5
Askeri Tıp Okulu, 48, 107, 108, 109, 111, 112
Atmeydanı, 14, 46, 54, 68, 119
60 Yıl Önce İstanbul'daki Bulgar Kilisesi (Öğrencilik Anıları), 1, 10
60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu, 1, 60, 61, 101, 128
Avrupa, 1, 4, 99, 100, 107, 100, 103, 113

Aya Nikola Kilisesi, 70
Ayasofya, 20, 40, 76, 118
Ayastefanos, 106, 110
Aynaroz, 18, 29, 52, 99
Aziz Hristofor, 23
Aziz Petrus, 12
Aziz Stefan, 15, 24, 26, 28, 53
Aziz Stefan Kilisesi, 24, 26, 28
Aziz Stefan Yortusu, 53
Azize Meryemana Kilisesi, 102, 103

B

Babaeski, 106
Bağımsızlık, 26, 30
Balat, 24, 28, 38, 46, 49, 106
Balıklı, 36, 107
Balkan, I, 1, 2, 6, 9, 60, 98, 102, 100, 109
Balkan Savaşı, 6
Balkan Savaşları, 9, 60
Balkan Yarımadası, 1, 2, 98, 102, 100, 109
Balkapanı Hanı, 13, 36, 98, 102, 108, 109, 114, 120, 121, 123, 124
Bebek, 120, 121, 122
Beşiktaş, 108, 113, 115, 121
Betlehem, 52
Biala Reka, 15, 16
Birinci Bulgar Devleti, 5
Bizans, I, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 13, 40, 55, 76, 98, 106, 110, 118, 119

Bizans İmparatorluğu, 1, 2, 3, 6
 Blakherna, 4, 55, 76
 Blakherna Kapısı, 76
 Bogomiller, 98
Bogomiller Aleyhinde Sohbet, 98
 Boğaz, 5, 19, 39, 40, 41, 52, 106,
 110, 113, 115, 116, 117, 120, 122,
 123
 Brindisi, 114
 Bulgar Bilimler Akademisi, 10, 59
 Bulgar Denizcilik Kurumu, 25
 Bulgar Ekzarhlığı, 41
 Bulgar Hacılığı, 1, 98
 Bulgar Knezliği, 45
 Bulgar Okulu, 9, 10, 11, 15, 59, 75
 Bulgar Prensliği, 6, 59
 Bulgar-Bizans Devleti, 4
 Bulgaristan, I, 6, 7, 12, 26, 35, 37, 38,
 39, 41, 43, 52, 54, 59, 61, 63, 66,
 76, 104, 107, 102, 105, 107, 109,
 110, 117
 Bulgaristan Cumhuriyeti, I
 Bulgarlar, 1, 4, 5, 6, 7, 23, 43, 44, 45,
 52, 67, 74, 76, 104, 106, 114, 117,
 119
 Bulgaroktonos (Bulgarkıran), 4
 Bursa, 1, I, II, 29, 98, 99, 100, 101,
 103, 104, 108, 109, 110, 123, 124
Bursa Gezisi, 1, 99
 Büyükdere, 114, 115, 117

C

Carol I, 38
 Cibali, 20

Ç

Çanakkale, 19, 29
 Çar Boris, 3
 Çar Samuil, 4
 Çatalca, 6, 106
 Çemberlitaş, 119
 Çerkezköy, 106
 Çırpan, 105

Çingene, 30
 Çingeneler, 17
 Çorapçı Hanı, 45, 60, 67, 68, 69, 70,
 104, 107, 123
 Çorlu, 106

D

Demir Kilise, 24, 75
 Dnyester, 1
 Dobruca, 39
 Doğu Bloğu, 7
 Doğu Rumeli, 6, 59, 60, 72, 102,
 103, 119
 Doğu Rumeli Eyaleti, 6, 59, 72, 102,
 103
 Dolmabahçe, 115
 Dr. Karakonovskiy, 56

E

Edessa, 56
 Edirne, II, 6, 38, 60, 67, 71, 72, 102,
 98, 99, 98, 104, 105, 106, 124
 Edirnekapı, 49, 54, 67
 Ege, 11, 72, 117
 Ellinci Gün Yortusu, 103
 Eminçarşısı, 20
 Enez, 102
 Ermeni, 22, 24, 44, 51, 55, 102, 105,
 106
 Eski Ahit, 37
 Eyüp, 24, 40, 54
 Eyüp Camisi, 24

F

Fener, 6, 13, 15, 20, 28, 29, 30, 31,
 32, 38, 41, 45, 46, 52, 70, 74, 75,
 103, 105, 107, 119
 Fener Rum Patrikliği, 6, 13, 20, 28,
 41, 103
 Fenerkapı, 20, 36
 Filibe, II, 9, 59, 60, 72, 102, 103, 98,
 99, 100, 108, 109, 98, 101, 102,

103, 104, 105, 106, 108, 113, 118,
123, 124
Filistin, 60, 61, 98
Fransız, 11, 18, 35, 38, 39, 104, 111,
112, 120
Fransızca, 12, 37, 39, 54, 66, 70, 99,
102

G

Galata, 20, 24, 67, 70, 110, 98, 101,
107, 108, 109, 112, 113, 114, 116,
117, 122, 123, 124
Galatasaray Lisesi, 33, 70
Gelibolu, 19, 102
Gemlik, 108, 110
Güney Slavlar, 1
Güneydoğu Avrupa, 5
Gürcü, 68, 69, 115

H

Hacı Eles, 105
Hacılık, 100, 103
Haç Yortusu, 124
Haliç, 19, 20, 24, 35, 38, 40, 46, 47,
54, 67, 73, 107, 110, 107, 114,
119
Halkçı Parti, 59
Halkidikya Yarımadası, 18
Harmanlı, 105
Hasköy, 24, 54, 105
Hasköy Mahallesi, 24, 54
Hazar Denizi, 43
Heybeli Ruhban Okulu, 45
Hıdırcı, 48
Hırvatça, 1
Hurka, 16

I

I. Nikephoros, 3
I. Romanos Lakapenos, 4
II. Basileios, 4
II. Iustinianos, 2
II. İvan-Asen, 5

III. Leon, 2
III. Theodosius, 2
IV. Konstantinos, 2
IV. Leon, 3

İ

İkinci Bulgar Devleti, 5, 6, 74
İkinci Dünya Savaşı, 7
2. Mahmut, 119
2. Mehmet, 113, 120
2. Odessa Lisesi, 9
İngiltere, 25, 100
İpek Hanı, 99, 109, 123, 124
İskenderiye, 11, 60, 61, 102, 107
İstanbul, 1, I, II, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 11,
12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 45,
46, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 59,
60, 61, 63, 64, 67, 68, 69, 71, 72,
73, 74, 75, 102, 103, 99, 100, 102,
103, 105, 106, 107, 109, 98, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 107, 108,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
118, 119, 120, 121, 122, 123, 124,
127, 128
İstanbul Bulgarları, 29, 51, 76, 109,
114, 118, 128
İştîp Okulu, 9
İtalya, 61, 114
İzmir, 60, 102

J

Jüstinyen, 118

K

Kabakçı, 106
Kadıköy, 20, 109
Kâğıthane, 24
Kahire, 60, 61, 100, 102, 107
Kalofer, 33, 38, 72, 98, 100, 101,
103, 104, 107, 108, 117, 120, 121,
123

Kaloyan, 5
 Kapalı Çarşı, 98
 Karadeniz, 1, 12, 56, 59, 113
 Karamanlı, 104
 Kardam, 3
 Karpatlar, 1
 Kasımpaşa, 24
 Katolik, 17, 75
 Katunitsa, 105
 Kavala, 18
 Kayacık, 105
 Kazak Alayı, 66, 27
 Kazanlık, 32
 Khalkedon, 20
 Kırcaaliler, 99
 Kiremit Mahallesi, 74, 104
 Kiril ile Metodiy, 3, 13, 98
 Kitap Yayınevi, II
 Kocabalkan, 1, 2, 3, 32, 33, 37, 38,
 41, 54, 102, 100
 Kolera, 15, 46, 48, 51
 Konstantinopolis, I, 1, 2, 3, 4, 5, 6
 Kosturino, 16
 Krali Marko, 17
 Krum, 3, 53, 54, 55
 Kudüs Metohu, 27
 Kudüs Patrikliği Metohu ve Kilisesi,
 21
 Kumkapı, 106
 Kutsal Perşembe, 36
 Kuzey Bulgaristan, 117
 Küçük Meryemana Yortusu, 19
 Küçükçekmece, 106
 Kürkcü Hanı, 67, 106
 Küstendil, 9, 10, 12, 15, 21, 28, 30,
 40
 Küstendil Müzesi, 10

L

Latin İmparatorluğu, 5
 Lesnovo Manastırı, 23
 Londra, 59, 61
 Lüleburgaz, 106

M

Magnaura Yüksek Okulu, 3
 Mahsusiye, 110
 Makedon, 29, 38
 Makedonya, 3, 9, 15, 16, 17, 23, 34,
 38, 52, 56
 Malamir, 3
 Maria (İrina), 4
 Marmara, 19, 40, 71, 73, 74, 100,
 102, 106, 108, 110
 Marmara Denizi, 71, 73, 100, 110
 Mısır, 49, 61, 102, 107, 98, 119
 Mihail Şişman, 5
 Mir Gazetesi, 60
 Moldovanka, 57
 Mudanya, 108, 109, 110, 114, 124
 Muratlı, 106
 Musevi, 49, 68
 Mustafapaşa, 66, 71, 72, 105

N

Napoleon, 42
 New York, 41
 Nisan Ayaklanması, 39
 Niş, 99
 Noel, 53, 69, 70

O

Odessa Üniversitesi, 9
 Odiseus, 33
 Omurtag, 3
 On İki Havari Kilisesi, 119
 Orta Asya, 1
 Ortabalkan, 32, 38, 102
 Ortaçağ, 2, 4, 5, 23
 Ortaköy, 38, 52, 54, 76, 121, 122
 Ortodoks, 5, 23, 24, 68, 98, 100
 Osmanlı, I, II, 6, 7, 22, 32, 38, 45,
 59, 60, 61, 66, 74, 98, 100, 102,
 98, 99, 105, 109, 100, 102, 107,
 108, 112, 121, 128
 Osmanlı İmparatorluğu, 100

P

Papaz Kozma, 98
 Papazlı, 105
 Paskalya, 29, 35, 36, 53, 69, 71, 102,
 107, 103, 119
 Phar de Bosphorus, 120
 Plevne, 107, 111
 Pravo (Hak), 32
 Prens Aleksandır, 114, 115, 116, 118
 Presiyan, 3
 Preslav, 4, 37
 Protobulgarlar, 1

R

Rila Manastırı, 26
 Robert Kolej, 12, 41, 59, 60, 61, 98,
 113, 116, 120, 121, 123, 124
 Roma, 2, 3, 7, 98
 Romanya, 12, 38, 39, 111
 Romen, 38
 Rönesans, 6
 Rum, II, 11, 22, 23, 28, 29, 30, 35,
 36, 37, 38, 42, 44, 46, 55, 72, 76,
 98, 102, 103, 105, 106, 107, 108,
 110, 109, 112, 114, 117, 118, 119,
 121
 Rus Aziz Nikolay Kilisesi, 118
 Rus Elçiliği, 56, 111
 Rus Yahudileri, 56
 Rusçuk, 111
 Rusya, 9, 56, 59, 61, 107, 110, 100,
 105, 118

S

Saitler, 106
 Sakız Adası, 22
 Samatya, 106
 Sankt Petersburg, 59
 Sarayburnu, 40, 110, 111, 113
 Selanik, II, 11, 17, 18, 23, 60, 71
 Selanik Kalesi, 17
 Sclimiyc, 98, 105
 Serez, 60

Sırpça, I

Simeon, 3, 4, 37
 Sinekli, 106
 Sirkeci, 20, 98, 106, 107, 124
 Slav Filolojisi, 9
 Slav-Bulgar, I, 3
 Slav-Bulgar Devleti, I
 Slovence, I
 Sofya, 12, 26, 29, 39, 43, 45, 60, 106,
 98, 104, 127, 128
 Sultan Selim Camisi, 71

Ş

Şoplar, 29

T

Taksim, 109
 Tanzimat Fermanı, 6
 Tarabya, 115
 Tatar Pazarcık, 104, 105
 Tatavla, 107
 Tekirdağ, II, 19, 60, 72, 73, 74, 102,
 104, 99, 101, 102
 Tırnotartsı, 16
 Tırnovo Seymen, 105
 Tırnovo Yazın ve Yazım Ekolü, 6
 Tisa, I
 Trakya, 3, 4, 39, 52
 Tsarigrad, 4, 127, 128
 Tulumbacılar, 105
 Tuna, 5, 12, 111
 Türk, II, 19, 24, 26, 44, 55, 57, 64,
 66, 67, 69, 104, 98, 102, 109, 101,
 102, 103, 105, 106, 110, 112, 114,
 115, 117, 119, 120, 122, 123, 124
 Türk Lirası, 105, 106, 123, 124
 Türkçe, 12, 21, 27, 37, 40, 66, 74, 99,
 100, 104, 107, 103, 109
 Türkiye, I, 7, 51, 66, 105
 Türkler, 21, 39, 51, 66, 110, 109,
 118, 120

U

Ulah, 23
 Unkaparı, 20, 103
 Uyaniş Çağı, 101, 98, 128
 Uzunçarşı, 99, 109, 123, 124

Ü

Üsküdar, 20, 110, 115

V

V. Konstantinos Kopronimos, 3
 Vaftizci Yuhanna, 13, 26, 103, 117
 Vaftizci Yuhanna Yortusu, 117
 Vardar Kapısı, 17
 Varna, 48, 111, 113, 114, 117
 Venedik Kulesi, 20, 24, 33

VI. Konstantinos, 3
 Viyana, 24

Y

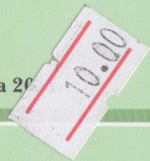
Yahudiler, 68, 105, 119
 Yangın Kulesi, 19
 Yarımburgaz, 106
 Yedikule, 106, 110
 Yeni Ahit, 100
 Yeni Cami, 20, 108, 115
 Yeni Mahalle, 105
 Yeniçeri Ocağı, 6
 Yunanca, 12, 16, 18, 37, 42, 70, 74,
 104, 107, 109, 118, 120, 121

Z

Zornitsa, 43

Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 20

ISBN 978-975-16-2413-0

